

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Gorm Benson

Kærestegaver

Kærestegaver

Gorm Benzon

KÆRESTEGAVER

THANING & APPEL

Kærestegaver

© 1978 by Gorm Benzon

Tegninger: Forfatteren

Foto: Stig Benzon

Omslag: Inga-Britt Liljeroth

Bogen er sat med Baskerville

og trykt hos Poul Kristensen, Herning

Printed in Denmark 1979

ISBN 87-413-6126-1

Hvor intet andet er anført, tilhører de
fotograferede genstande Nationalmuseets 3. afdeling

Indhold

Forord	7
Brudeskrin	11
Spånæsker	20
Livstræer	26
Tejner og bytter	29
Træsko og skomodeller	34
Strikkerekvisitter	39
Salmebøger	47
Nålehuse, necessaires og syskruer	55
Syskrin	64
Vaseformede hovedvandsæg	71
Fiskeformede hovedvandsæg	86
Spinderekvisitter	88
Vævespjæld	98
Hørredskaber	104
Kæresteskeer og brudeskeer	113
Drikkekar	129
Manglebrætter	137
Banketærskeler	157
Redekamme	164
Korsetstivere	170
Kagespore	176
Spejlkasser	181
Kageruller	187

Forord

De fleste mennesker ser for sig et mangletræ, en banketærskel eller måske et lille fikst udskåret skrin, når de hører ordet »kærestegave«. Disse ting udgør dog kun et såre beskedent udsnit af kærestegave-mulighederne, for sandheden er, at utroligt mange genstande har kunnet tjene dette formål.

Man havde sine favoritter, traditionsting, som har optrådt over stort set hele Europa, og som man ustandselig løber på. En del af dem er omtalt i denne bog, men jeg har tillige ønsket at fremdrage nogle mere specielle emner, for derigennem at belyse områdets alsidighed.

Når det her stort set udelukkende er mandens gaver til kvinden, der er behandlet, bunder det naturligvis ikke i noget ønske om at diskriminere kvinden og forklejne hendes indsats. Forholdet er imidlertid, at kvindens gaver dels var færre, dels hovedsageligt bestod af tekstiler, som det vil være rimeligst at behandle i en selvstændig bog. Dér hører f.eks. også huenakkerne hjemme, selv om det ofte var mændene, der gav dem til kvinderne. Ligeledes ville det sprænge bogens rammer, hvis vi medtog smykker og dragtsølv, som ligeledes fortjener en bog for sig selv.

Der findes på markedet intet blot nogenlunde dækkende værk om den europæiske folkekunst set i sammenhæng. Alt hvad der i så henseende er præsteret, er populære, meget summariske bøger, hvor man netop får lov til at snuse til

emnet. De skandinaviske lande er tåleligt inddækkede med litteratur om emnet her på lav, Østeuropa ligeledes, men mange andre steder står det mildest talt sløjt til, og de bøger, man ser, er lidet fyldestgørende eller meget ensidige.

Det var i høj grad ønskeligt, om man engang kom dertil, at det lykkedes at få opbygget et dækkende samlet værk om den meget interessante europæiske folke- og brugskunst. Netop i vore ligeberettigelsesdage er det ganske urimeligt at køre frem med det ene store værk efter det andet om højere-standskultur, og så lade den anden facet af emnet ligge mere eller mindre brak.

Kærestegaver hører til de emner, som de fleste mennesker finder glæde ved. De repræsenterer noget smukt, og selv om mange af dem er såre primitivt udført og måske mangler den elegance, som præger en professionel kunstners eller håndværkers arbejder, så gør den gode vilje og de positive tanker, der kommer til udtryk, dem til fornemme repræsentanter for skønheden i livet.

Man kan ikke komme med vidtløftige kærlighedsbudskaber på en båndvæv, for der er ikke plads til dem. Mange af kunstnerne var også analfabeter, så de måtte klare sig uden skrevne og skårne ord. Til gengæld kendte de kærlighedens, lykkens og livets symbolik, – hjerter, soltegn, stjerner, livstræer, haner og meget mere, og ved at lade dem optræde på tingene, fik de alligevel deres budskab formidlet.

Det er lykkeligt at være ejer af gamle kærestegaver, – også selv om de er forfærdiget til andre for længst hedengangne mennesker. De er så fulde af livsbekræftelse, af drømme, som måske aldrig gik i opfyldelse, men som stadig lever i tingene, af glade forhåbninger, som måske også kan trække noget rart ned til deres senere ejere. Mange af tingenes tegn

repræsenterer nemlig slet og ret magi af den gode, lyse slags.

Datidens mennesker var troende, og religionen kommer til udtryk i mange af deres værker, – også i kærestegaverne. Guds velsignelse var det bedste, man kunne ønske for noget menneske, og man fandt det ganske naturligt at prøve på at nedkalde den over hende, som man holdt af.

Samtidig må det konstateres, at de langt ældre hedenske traditioner mange steder har hængt forbavsende godt ved, og hedenskabets symbolik optræder ofte side om side med den kristne.

For mange moderne mennesker er mønstre og tegn på kærestegaverne kun tilfældigt krimskrams, som ser meget nydeligt ud, men som ellers ikke siger dem en smule. Undersøger man imidlertid de gamles symbolverden nøjere – den del af den, som endnu ikke er gået helt i glemmebogen, vil man se, at der er forbløffende god mening med hovedparten af dekorationerne, og at meget lidt skyldes et tilfældigt valg.

Måske er kærestegaverne den mest ægte del af folkekunsten overhovedet:

Man søgte med dem at give udtryk for følelser, som man nærede, og arbejdede i den forbindelse med en traditionsbundet symbolik, som var ført videre gennem generationer. Det var folks eget tankesæt, der blev manifesteret, hvor det derimod, når der var tale om forfærdigelse af f.eks. møbler, ofte var højerestandens produkter, man efter bedste evne kopierede.

Manglebrættet er et godt eksempel på folkelige traditioner: Det begyndte i renæssancen hos højerestanden, og det overtoges først ind i 1700-årene af bønderne. Samtidig med, at det skiftede miljø, ændredes imidlertid også udformnin-

gen: Hesten – bondens dyr – rykkede ind som håndgreb, og udsmykningen fik ofte en ganske anden karakter.

Et morsomt træk ved folkekunsten var, at man sjældent forlovede sig med en bestemt stilart. Man undså sig på ingen måde for at blande renæssance med rococo, hvis man på den måde følte, at man bedst kunne udtrykke hvad man ville. Alt dette skete i hjertets uskyldighed og naturligvis også som et udslag af manglende kunstnerisk skoling. Det interessante er blot, at denne stilsammenblanding ofte har givet de jævne ting en veltalenhed og styrke, som fornemmere frembringelser aldeles mangler.

Kærestegaverne var tænkt som opmærksomheder til en pige, man holdt af, men de blev andet og mere: De er hjertegaver fra en svunden tids mennesker til os i dag og til kommende slægter. De taler deres naive, smukke sprog om tro, håb og kærlighed, og til den slags er det altid velsignet at lytte.

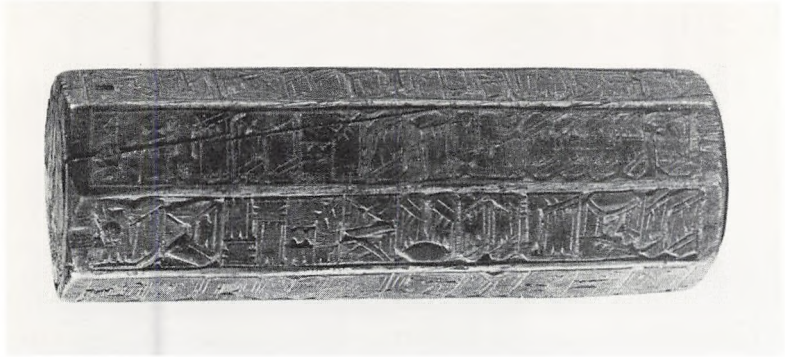
En hjertelig tak for velvillig assistance i forbindelse med tekst og billeder skylder jeg Nationalmuseets 3. afdeling i København, Nordfyns Museum i Bogense, Møntergaarden i Odense og Tønder Museum. Endvidere antikvitethandlerne Curt Berndorff, Erik Heide Jall, Bo Ive, Poul Jelskov, Arne Bruun Rasmussen og Bjørn Wandall.

Brudeskrin

Brudeskrinene er, hvad man må betegne som en blandet landhandel, der er store og små mellem hinanden, og materialerne er forskellige. Nogle småkister går under betegnelsen skrin, og der synes ingen fast grænse at være mellem skrin og æske. Man kan vel snarest beskrive skrinet som en æske af bedre forarbejdning og – undertiden – beregnet til særlige formål: Vognskrin, skriveskrin, pengeskrin og smykseskrin. Brudeskrinet er imidlertid ikke beregnet til et

Et sønderjysk brudeskrin, det er af træ og beslået med plader af messingblik med opdrevne dekorere. Aabenraa 1750.

Lille ottekantet skrin fra Island. Det er forfærdiget så sent som i 1841, men på trods heraf er udsmykningen nærmest af middelalderlig karakter.

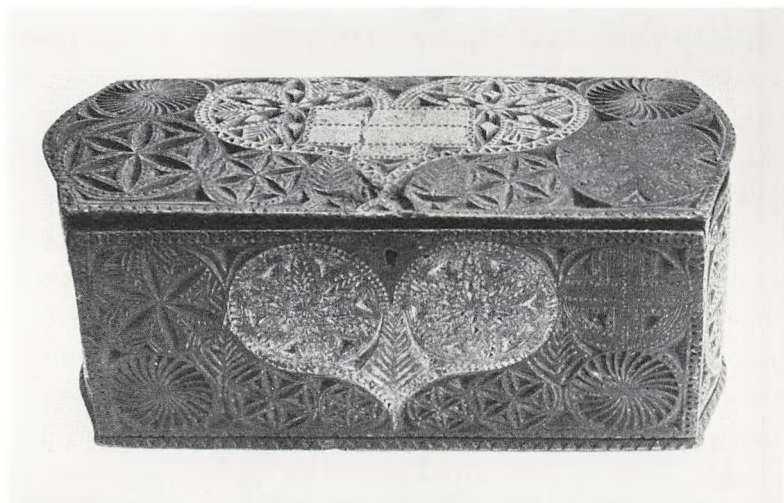
særligt formål, det kan være til at opbevare små stykker af finere linned i, men det kan lige så gerne være til smykker, penge, sysager og andre af livets små nødvendigheder.

I nogle tilfælde modtog den unge pige skrinet som en fæstegave, – altså som en kærestegave, i andre blev det først overrakt hende på bryllupsdagen og var følgelig en brudegave. Det var hér ikke nødvendigvis hendes gom, der stillede med presenten, det kunne lige så gerne være hendes forældre, der gav hende det med til opbevaring af ædlere brudegods, eller hun kunne modtage det af en slægtning.

Mange finere småskrin, hvorom man i dag intet véd, har utvivlsomt oprindelig været brudeskrin. Når ingen særlige kendetegn imidlertid peger i den retning, er en nærmere bestemmelse selvsagt umulig. Bedst er man stillet, når det drejer sig om skrin, hvor sammenflettede initialer eller alliancevåben pryder genstanden, og findes der et årstal sammen med et par våbenskjolde, vil man ofte ved først at finde frem til, hvilke slægter, der har ført våbnene og derpå ved en gennemgang af stamtavlerne kunne finde frem til, at der netop det anførte år har fundet et giftermål mellem medlemmer af familierne sted.

Eftersom nogle af brudeskrinene skulle indeholde kostbarheder, måtte de også være solide, og et godt materiale at lave dem af, var egetræ, det foretrak man for det meste i middelalder, renæssance og den tidlige barok, og mange af skrinene blev ydermere jernbundne, hvilket vil sige, at man beslog dem med båndjern. Disse beslag kan være meget elegante: I nogle tilfælde har man opdrejet dem med mønstre og tunget dem i kanterne, i andre tilfælde er de med gennembrudte dekorer – undertiden med begge dele. Under gennembrydningerne blev der gerne lagt farvet læder, pap eller stof, som danner en festlig baggrund for det mørke metal, og hvis beslaget er kraftigt, har smeden måske »skåret« et mønster i metallet.

I renæssancen var man faktisk blevet så begejstret for beslag, at man ville have dem overalt, og da det var meget kostbart at få en smed til at lave dem, lod man undertiden i stedet billedskæreren, der var noget billigere, tage sig af

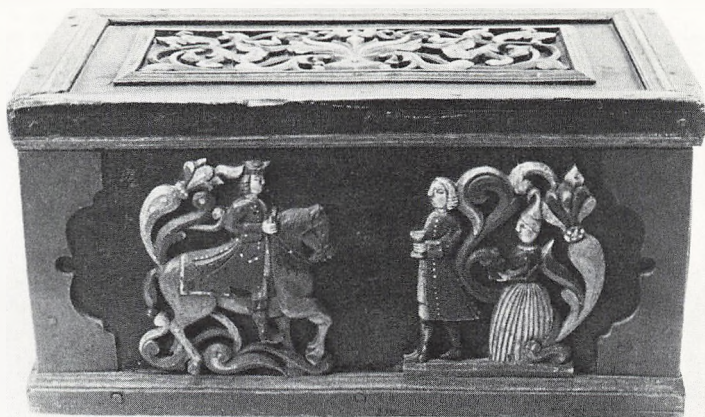
Hjerteskrin fra egnen omkring Ribe. Det har buede endestykker, og karvesnittets muligheder er udnyttet til det yderste.

sagen, han skar beslagværk på alle fladerne, og det var så tanken, at det skulle males, så det fremtrådte som rigtige metalbeslag. Senere tiders mennesker var imidlertid så glade for egetræ, at de afvaskede malingen, og det får egentlig beslagværket til at fremtræde lidt meningsløst.

Metal fremtryller en forestilling om soliditet, og denne gedigenhed satte bl.a. bønderne højt. Flere steder i Skandinavien lavede man således »fæsteskrin« af træ, men med jernlister på hjørnerne og fladerne dækket af tyndt messingblik. Det kunne så igen prydes med drevne og punslede dekorer. Nogle af disse skrin er firkantede, dog satte man fra barokken og fremefter ligeledes pris på eksemplarer med både seks og otte sider.

Eftersom skrinets flader er af en overkommelig størrelse, var det muligt at gøre ekstra meget ud af dem, og blandt de prægtigste billedskærerarbejder, der findes, er netop brudeskrin. I de fleste tilfælde har man i dag glemt, hvem der var mestrene for disse skrin, men når stykkerne er meget typiske, kan man undertiden finde frem til et bestemt værksted eller en bestemt kunstner. Det gælder således for nogle overmåde skønne frembringelser, der er skabt af de dygtige Gudewerdtter fra Eckernförde. Deres udgave af renæssansens og bruskarokkens ornamentik er så speciel, at der ikke er tvivl mulig.

Der er selvfølgelig langt fra den drevne, professionelle håndværkers og kunstners forfinede arbejder og til amatørers mere usikre værker. Som sædvanlig er det imidlertid sådan, at den fingernemme bondekarl i sit hjertes uskyldighed har fået sagt tingene bedre og klarere, og hans enkle fladsnit på et skrin giver stundom klarere besked end mesterens floromvundne produkter. Årsagen er nok den, at man trods alt bedst selv kan formulere sine kærlighedserklæringer.

Islandsk 1700-tals brudeskrin. Det tør vel formodes, at frieren er manden, der kommer anstigende til hest. Dekorationen er udført i kraftigt fladsnit og bemalet.

Den mindre frigjorte mand, der måtte tage geometrien til hjælp, når noget skulle skabes, foretrak at arbejde med karvesnit, og tingene behøver på ingen måde at være kedelige, selv om alt prydværk er konstrueret ved hjælp af passer og lineal. Selv hjerter lod sig kreere ved, at man satte to rosetter side om side og føjede en spids til forneden.

Barokkens skrin er ofte yppige med rigt svungne former, og både låg og sider kan have en ødselhed af lister som skaber en kraftig profilvirkning. Listerne er måske forkrøpede (med knæk og forskydninger) eller med flammede og bølgede forløb. Egetræ var godt nok smukt, dog fandt mange dets jævne struktur lidt kedsommelig, og så var det nærliggende at forbedre på sagerne. Det var udmærket at male, og det blev i stort omfang gjort, men man kunne også indlægge mønstre af træ i andre farver, eller helt fremmede materialer som ben og sten. Folkekunstens frembringelser i så henseende indskrænker sig mestendels til stjerner, roset-

Brudeskrin fra Hardanger. Det er fra slutningen af 1700-årene og den malede dekor viser brudeparret, som kører fra kirke.

ter og tavlede borter, hvorimod de mere avancerede stykker kan opvise slyngede ranker med blade og blomster, arabiske og lignende herligheder. Også finering af blindtræ kom på mode. Dels kunne man derved spare på det kostbare ædeltræ, dels lod det sig gøre at opbygge nogle helt utrolige kurveforløb ved at sammenlime blindtræ med forskellige profileringer og så bagefter pålime et tyndt lag finér, så det hele virkede som var det skabt i ét stykke.

Mange af barokkens skrin hviler på kunstfærdigt drejede kugleben, dog forekommer der tillige dyrepoter, hele dyr som f.eks. liggende løver, granatæbler og lignende figurer.

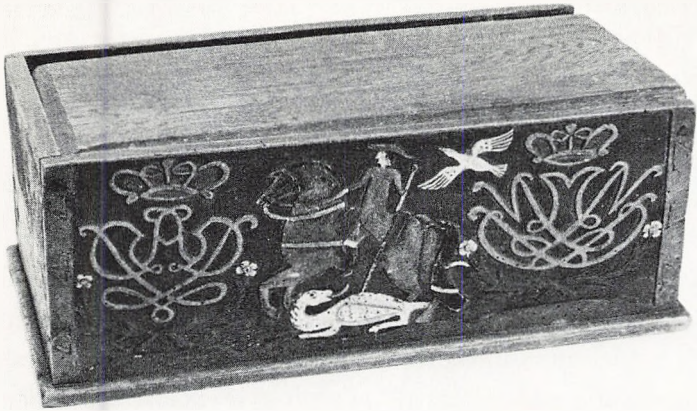
I Skandinavien og nogle steder i Tyskland, var man meget betaget af barokkens ranke- og bladværk, og man fandt siden lige så stort behag i rococoens fletmønstre, rocailler og kæmninger. Der er skåret en mængde skrin med den slags ornamentik, og man må så selv vælge, om man foretrækker de norske, svenske eller muligvis de tyrolske rankesnidere.

Og kunne man ikke skære, kunne man da i det mindste male. Det blev ligeledes gerne til ranker og blomster, undertiden afløst af fremstillinger af brudekareter med brudepar i og kusk på bukken samt et par vælige gangere som forspand. Skimler og lyse heste har været foretrukne til sådanne formål. Det kan også være brudeparret holdende hinanden i hånden, der pryder låg eller forside, og måske har man taget hele bryllupsgildet med, hvor musikanterne stryger fiolen, og gæsterne danser eller sidder til bords.

Et læderovertræk gjorde kisten tæt og god, og medens man under nordlige himmelstrøg foretrak at lade læderet stå som det var blot kantet af små gyldenhoved-stifter eller med beslag af messing, arbejdede man i lande som Italien

Vuggeformet skrin fra Læsø, det er skåret omkring 1830. Skrin af denne type var almindelige i Nordjylland.

Sct. Jørgens kamp med dragen er her forevigtet på et kæresteskrin fra Dragør på Amager. Ud over den heredne helgen, dragen og en hvid fugl ses brudeparrets kronede slyngmogrammer.

og Spanien i udstrakt grad med fornem læderplastik, hvor de oppressede ornamenters maledes, forgyldtes eller forsølvedes og ferniseredes.

Under syskrinene er omtalt dekorfomsformer som ben-, sten- og stråmosaik samt intarsia af bly og segllak. Der var imidlertid også en anden ganske original udsmykningsmåde, og det var med papir: Strimler af kulørt papir på nogle få millimeters bredde rullede sammen til snøler og snirkler af forskellig form, de dyppedes så i vandglas, og når de var tørre holdt de faconen. De klistredes derpå til skrinets overflade, så der skabtes mønstre af ranker, blade, blomster etc., og når motivet var færdigt, fik det hele en gang lak.

Nu er papir ikke et synderligt robust materiale, og for det meste beskyttedes papirfladerne med lister, der lagdes rundt om dem. Det siges i øvrigt, at det oprindeligt var

krigsfanger, som fordrev deres mange ledige stunder med forskellig husflid, der opfandt denne dekorationsform.

Ideen at udforme skrinene som miniaturemøbler, f.eks. små kommoder, chatoller og skabe, går langt tilbage. Man har således fra renæssancen bittesmå kabinetskabe, der efter alt at dømme har gjort tjeneste som gaver til damer, og i 1700-årene var kommodemodeller med intarsia af ben og perlemor velsete opmærksomheder.

Sømands-kærestegaver bærer præg af det maritime, og det var ikke ualmindeligt, at fæsteskrinet i låget havde en fuldendt kompasrose indlagt med forskellige materialer. Sømanden kunne også nok lide at skilte lidt med, at han kunne tillade sig at bruge træsorter, som det ellers ikke var beskåret alle og enhver at arbejde med, f.eks. et prægtigt materiale som Rio palisander eller forskellige slags ibenholt.

Ganske imponerende er de skrin, som nogle hvalfangere har lavet, og som består af et indvendigt træskrin belagt med plader af hvalkæbeben, hvor der i løvsavsarbejde er fremstillet fuldriggere, scener af hvalfangster og forskellige andre motiver, som så bagefter er finskåret med en kniv. Andre herlige sømandsskrin er med finering af hvalben, kokosnøddeskal, perlemor og rav, og eftersom en sømand altid fik holdt sin fingerfærdighed ved lige, er netop sømands-skrinene ikke sjældent af en højere kvalitet, end »landkrabbernes« produkter.

Spånæsker

Store runde eller – mest – ovale spånæsker blev fra anden halvdel af 1600-årene og op til slutningen af forrige århundrede en stor tysk eksportartikel. De blev også fremstillet andre steder, men det var hovedsageligt i Tyskland, produktionen blev sat virkelig i system. For det meste var

Spånæske fra Sømme, den er bemalet med bolmster påført med hurtige strøg. Æsker af denne type var mest brugt til at lægge huer i.

Meget smukt bemalet spånæske fra Sjælland. Den er syet sammen med læderstrimler. Muligvis tysk arbejde, som er efterdekoreret i Danmark.

spånen en del tyndere end den, man brugte til madtejner, men på gamle eksemplarer var samlemåden gerne den samme, man syede siderne fast til hinanden. Låget har en fals, som går ud over æskens sider og passer nøje til dem, så det kan sidde ordentligt fast. Såvel låg som bund kan være pløkket fast, dog findes der tillige eksemplarer, hvor det ligefrem er syet på med læderstrimler.

Æskerne blev brugt til huer, parykker, sytøj og til opbevaring af alle tænkelige småting, og det er derfor ikke heldigt at sætte en fast fællesbetegnelse som »parykæske« eller »hueæske« på dem. Mange af dem kom i øvrigt fra Tyskland som halvfabrikata, de var umalede, og man kunne så på modtagerstedet male dem efter behag. Meget yndet var det at dekorere med blomstermalerier, naturalistiske eller geometriserede. En type, som i hvert fald tiltalte danskerne var en stor rose i lågets midte omgivet af diverse

Oval hueæske fra Tåsinge. Den er af malet træspån og sikkert et tysk arbejde men dekoreret på øen.

bladværk og strøblomster, og på siderne fortløbende bladranker. Det var ikke mindst de runde æsker, som egnede sig til denne udsmykning. På ovale æsker kunne det være nok så godt med en buket eller et lidt mere aflangt blomsterarrangement på låget. Menneskefigurer forekommer hyppigt, men man var måske nok mere drevne til at male den slags i oprindelseslandet end i Skandinavien, hvor menneskefremstillingerne ofte var noget ubehjælpelige.

Både enkeltpersoner og kærestepar forekommer, de er klædt i smukke dragter i tidens stil, og da der oftere var tale om masseproduktion end om individuelle arbejder, blev figurerne ofte malede over skabelon, ganske som det skete med f.eks. de skånske bonader. Det har medført, at figurerne kommer til at stå en anelse stift og lidt stiliserede.

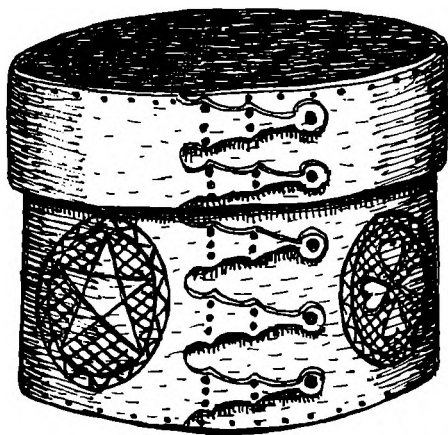
Enkelte avancerede spånæsker er bemalede med par i naturalistiske landskaber, og her er der utvivlsomt tale om

kærestegaver, som er blevet bestilt hos professionelle malere. I særlige tilfælde er der endda tale om kunst af ypperlig kvalitet, men her er der altid tale om unike stykker. Resten af æskerne har i udsmykning ikke så lidt tilfælles med de ligeledes populære hollandske vægfliser: Det er hurtigt og homogent maleri helt igennem baseret på massefabrikation. Rummet omkring den menneskelige person er undertiden udfyldt med elegant malede snøler, og hvis der er tale om en kærestegave, vil der normalt være såvel initialer som årstal at finde. Ikke sjældent blev den slags siden tilføjet på en i forvejen malet æske.

Farverne er som regel stærke og glade, og rød har været en yndet bundfarve. Det var dog langt fra alle æskerne, der maledes. I Skandinavien havde man udmærkede svidje-traditioner at leve op til, og de kom smukt til udtryk på en flade af fint og fejlfrit fyrretræ, som æskerne gerne var lavet af. Foroven virkede det nobelt med en punkteret linje og

Spånæske i miniatureformat, den er fra Sjælland og med indbrændte dekorersvidjer. Bemærk hvor fint spånen er tunget ud og bundet sammen.

Æske af hvalbarde lavet af en nordamerikansk hvalfanger i anden halvdel af forrige århundrede. Den prydes med et pentagram, som beskytter imod ondt og en hjerteroset, der skal holde kærligheden i live.

under den cirkler på række lavet på samme måde. Zigzaglinjer, hjerter, pentagrammer, haner og andet skønt kunne pryde sidernes flader, ligesom korsfigurer var ornamenter, der ofte brugtes, de holdt nemlig al ond indflydelse væk fra æsken og dens indhold. Med små stjerneformede jern brændte man undertiden strø-dekor til at udfylde fladerne mellem hovedmønstrene.

En spånæske var noget, som man satte pris på, og den blev ikke kasseret uden videre. På nogle af dem finder man to årstal med ca. en menneskealders forskel. Vi står da gerne over for en æske, som en kvinde har fået i fæstegave, og når hendes datter så skulle giftes, fik hun den med sig med forskellige udstyrsdele.

Når man f.eks. i Norge og Sverige eftergjorde de tyske spånæsker, blev der gerne anvendt et væsentligt sværere materiale, som tålte både udskæringer og ridseornamentik, men ellers er formerne stort set de samme. I nogle tilfælde er låget dog uden den brede underkant. Hvalbarde og ganske tynde plader af hvalben brugtes undertiden af søfolk til at lave tilsvarende æsker. Hvordan det overhovedet har

ladet sig gøre at bøje en så stor benplade – f.eks. af en hvalkæbe – uden at den knækkede, er lidt af en gåde. – Men bevarede eksemplarer beviser, at det har ladet sig gøre. Her møder man undertiden ridseornamentikken, og motiverne kan så være farvede ved indgnidning af kulørt voks, – gerne rødt og sort. Motiverne er naturligvis maritime samtidig med, at de er romantiske, skibe, ankre, sømanden og hans pige, hvaler, palmer og eksotiske dyr i mere eller mindre troværdig udførelse hører til favoritdekorerne.

Endelig har birkebark været brugt til sådanne æsker, og undertiden er det lykkedes at få skrællet et så stort stykke bark af træet, at æsken har fået en vis størrelse, der er så syet sammen med flækkede vidjer, som ligeledes kan danne mønstre. Flettede æsker af birkebarkstrimler hørte til de svenske og finske specialiteter. Et navnetræk og et årstal kan være ibrændt i svidjeteknik.

Livstræer

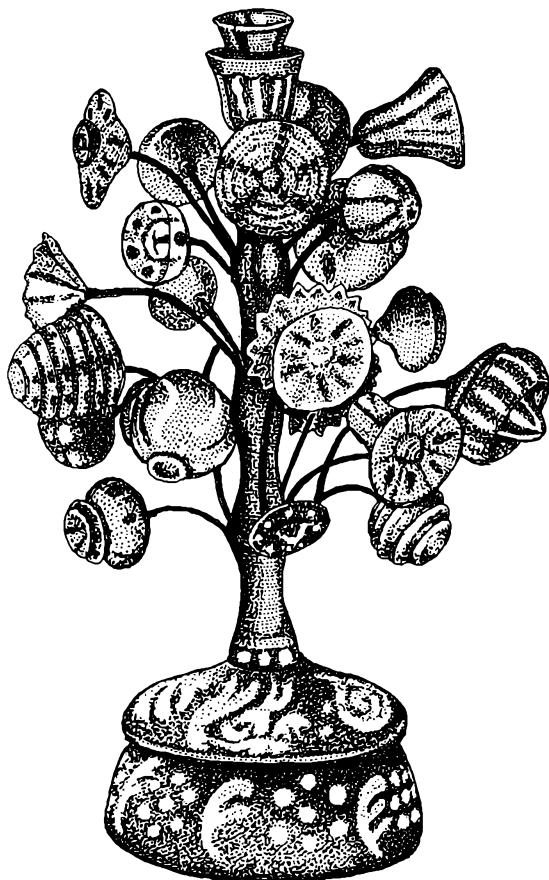
Frugttræet vokser op, det får lange rødder, hvormed det suger næring, det får grene med blade, det blomstrer og sætter frugt der – om alt går vel – bliver til nye træer. Det lever længe, men dets enkelte dele må visne og falde af for at give plads for nyt liv. Bladene drysser af hvert efterår. Hvert forår åbner knopper sig imidlertid og friske blade dukker frem.

Frugttræet er blevet et sindbillede på livets cyklus, og det at det selv lever længe medens frugter og blade skiftevis kommer og går, har gjort det til et symbol på slægten. Man taler om stamtræ, grene og sidegrene i slægtsforskningen.

Livstræet er også et vigtigt motiv i folkekunsten, måske i form som et rigtigt træ, måske stiliseret eller vist ved et dækmotiv som f.eks. blomster i en vase. Det findes tillige som selvstændig genstand, og bl.a. i visse centraleuropæiske og østeuropæiske områder har man nogle meget smukke livstræer, der på bryllupsdagen bliver båret hen og stillet foran brudeparret som en opfordring til det om at fortsætte slægten.

Der blev lavet et livstræ til hvert brudepar, og det eksemplar, som man havde fået, blev gerne stående i hjemmet som en slags amulet, der skulle sikre både frugtbarhed og velstand.

Et livstræ kan være lavet af to plader, hvorpå der med løvsav er skåret blomster og blade. Ved et rillesystem er de to plader så skubbet ned over hinanden, så der dannes et

Ungarsk livstræ med drejet fod og blomster af malet papmache. Man bar det under bryllupsfesten frem for brudeparret.

korsformet træ. En anden type består af en drejet fod hvori der er stukket en ligeledes drejet stok, den har gerne nogle profilringe, og ud fra den går nogle ståltrådsstivere. På hver stiver er ophængt en blomst eller en frugt, og de er måske skårne eller drejede i træ, hvis man da ikke i stedet har valgt at forme dem af papmache eller et andet plastisk materiale.

Blomsterne og frugterne er så blevet malede med stærke farver og undertiden dertil lakerede så de står blankt.

Der kendes også luksus-livstræer, som er forfærdiget af ædle metaller og kostelige stene. Her er bladene måske af sølv lueforyldt på den ene side og med sirligt graverede ribber, medens frugter og blomster er af tilslebne ædelstene. Sådanne livstræer var selvsagt forbeholdt en meget besiddende klasse. Den berømte guldsmed og tusindkunstner Carl Fabergé lavede bl.a. livstræer til den russiske czarfamilie og fyrstelige familier.

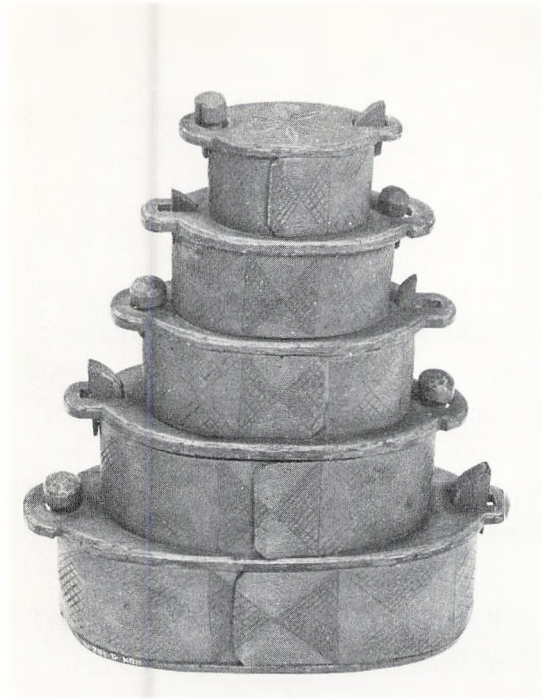
Tejner og bytter

Tejner er madæsker til tørkost, de er lavet af træspån, og man brugte dem forhen, når der skulle bringes fourage med ud i marken eller på en længere køretur. En bred, svær spån blev over damp bøjet sammen til en regelmæssig oval form, og derefter samledes endestykkerne. Dette kunne ske på forskellig vis: Undertiden blev begge endepartierne, der går et stykke ind over hinanden, skåret lidt tyndere end resten af spånen. Derpå blev der boret to rækker huller gennem begge lagene, og de blev syet sammen med flækkede vidjer eller svære læderstrimler. En anden mulighed var, at man skar et par lange tunger i den ende af spånen, som skulle ligge yderst. De blev så fæstnet til underlaget ved hjælp af syning eller pløkning.

En bund kunne pløkkes fast til spånen, eller den blev falset i. Det værste ved den sidstnævnte fremgangsmåde var, at hvis træet arbejdede ret meget, faldt bunden ud af falsen, som ikke kunne gøres ret dyb.

I hver ende af ovalen er der fastpløkket en kraftig ribbe, den går noget op over spånens kant og ender dér i et hak. Når låget skulle sættes på tejnene, pressede man det ned mod hakket i ribberne, på grund af spånens elasticitet gav de sig en smule, så låget smuttede ned og kom til at sidde fastslået. Det kaldes et snaplåg.

I låget sidder en bærehank, for når det først var på plads, skulle der trykkes godt udad på ribben for at få det af igen, så det kunne mageligt holde en fyldt tejne.

Interessant sjællandsk madtejne til flere retter. Den er indrettet således, at låget i den ene tejne samtidig er bund i den næste. Dekoren er ridsede mønstre.

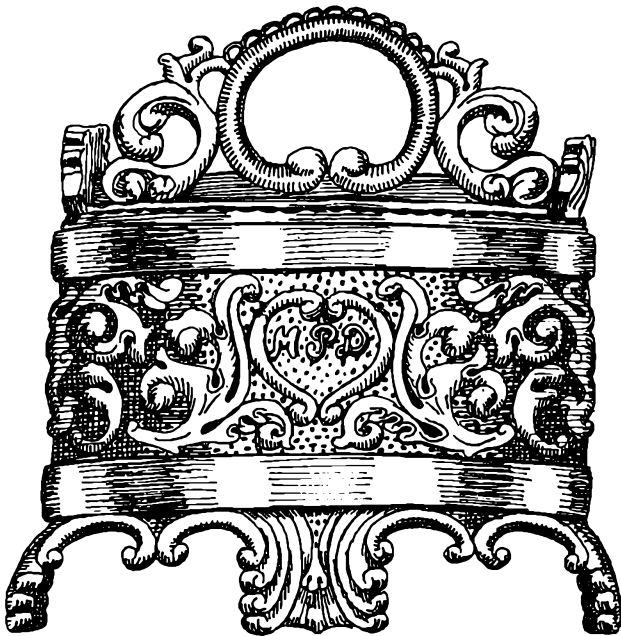
Nordmændene lavede også tejne, og de var gerne særdeles flotte. Ribberne kunne ende i udskåret bladværk, og siderne dekoreredes måske med skårne ranker og bladværk. Også låget var udskåret, og der kendes nogle meget morsomme trip-trap-træsko-tejner, hvori man kunne bære flere forskellige slags mad. Princippet var, at den underste tejnes låg samtidig dannede bund i den næste tejne, som var lidt mindre o.s.v. indtil man nåede til den tredje og mindste tejne. Først på den sættes der bærebøjle i låget.

De fleste andre steder har man afstået fra udskæringer på tejerne, ganske enkelt fordi spånens ringe tykkelse gjorde det vanskeligt. Der findes dog enkelte tejne med udskæringer både fra Sverige, Finland og Danmark.

Mere velegnede var ridsedekorer, og mørke svidjemønstre stod udmærket til det lyse fyrretræ, som mange tejer lavedes af. Endelig var der den mulighed at male dem, og det var, hvad vi gerne holdt os til i Danmark.

Langt fra alle tejer har været kærestegaver. Kun hvor en særlig ornamentik passende til den slags formål er til stede, kan man gå ud fra, at de har tjent både mættelsens og kærlighedens sag.

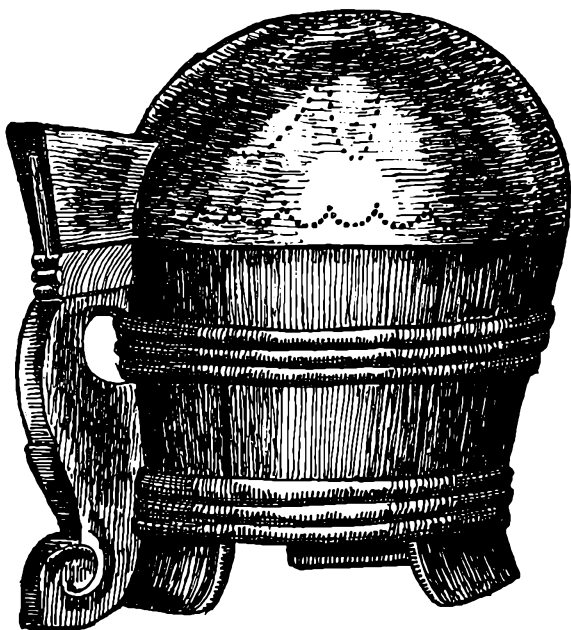
Grødbytter eller ambere var en norsk specialitet, de findes dog også fra nogle svenske egne, de består af en behol-

Grødbytte fra Norge, den er udskåret med ranker i rococoagtig ornamentik, men den er fra anden halvdel af forrige århundrede.

der, som enten er udskåret i ét stykke træ, eller som er opbygget i bødkerarbejde. Ofte er disse ambere overdådigt udskårne både på sider og låg, det kan være med fladsnit, men er lige så ofte ranker og blade i højt relief efter bedste akanthus-snider manér. De hviler i reglen på smukt udskårne fodstykker, som er forlængelser af staverne eller siderne. Hver fod kan f.eks. være udskåret som et akantusblad.

Sådanne grødbytter havde pigerne med, når de skulle til sæters med kørne, og hvis en af dem havde en god ven, skulle det nok passe, at han afleverede en særlig fin amber

Norsk ostepresse fra 1700-tallet. Den minder noget om lågkrus til at drikke af, men siderne svejfer stærkere ud, og låget er kraftigere kuplet.

til hende, inden hun drog af sted. Her er bladværket gerne så snedigt sammensat, at det danner en hjerteform rundt om korpus, og pigens initialer blev der nok også plads til et sted. – Måske mellem lågets løvværk. Låget kan sidde fast på samme måde som tilfældet er på tejerne, eller to modstående staver er forlænget op og er gennembrudt med hver et firkantet hul, hvorigennem en hankestav, der samtidig spærrer for låget, bliver stukket.

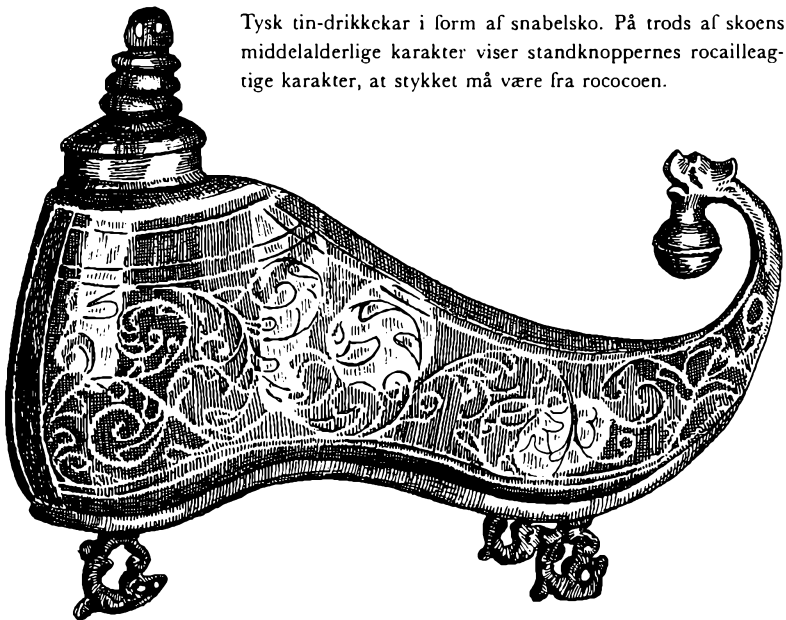
I øvrigt gør det samme sig gældende for grødbytterne som for tejerne: Det er langt fra dem alle, der har været kærestegaver.

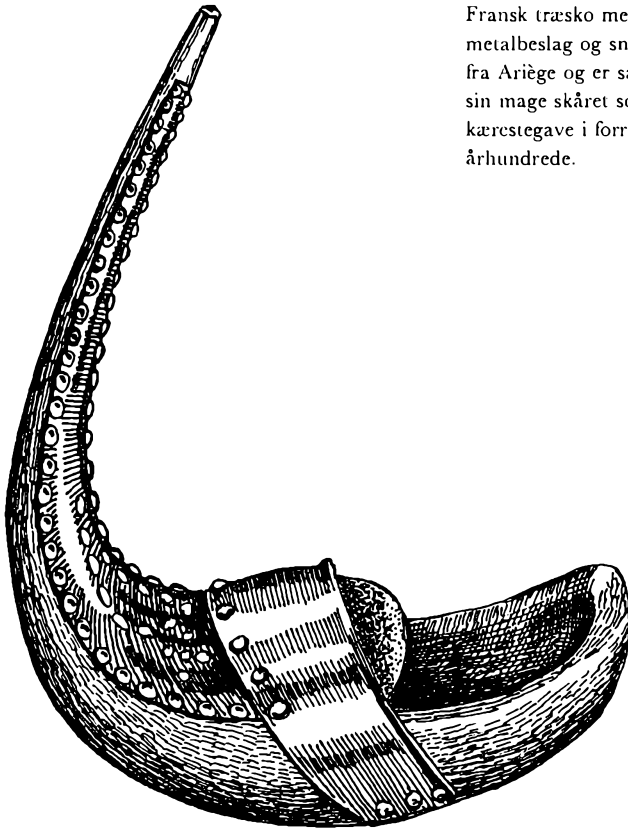
Til et norsk bryllup kom nogle af gæsterne – ofte mandens forældre – med en ostepresse, den minder noget om en lågkande, og har stærkt udadsvejfende korpus som står på høje ben. Den kan både være lavet som bødkerarbejde og af et enkelt stykke træ. Ganske som på et krus er der en hank, den er indbygget i en kraftig ribbe, som er forlænget ned under bunden og udgør det ene ben. De tre øvrige er forlængelser af bødkerstave eller sider. Det stærkt kuplede låg har måske et enkelt mønster på undersiden, og når låget derfor trykkes hårdt ned mod ost eller smør, som også kunne være i pressen, overførtes det skårne mønster til fødemidlets smukt buede overflade.

Træsko og skomodeller

Sko og tøfler har en ganske særlig betydning inden for kærlighedssymbolikken. Skoen og – især – tøflen repræsenterer nemlig det kvindelige princip samt frugtbarhed. Når de nygifte kører af sted på bryllupsrejse, dingler der gerne nogle gamle sko efter bilen, og de betegner de gode ønsker om, at parret må blive velsignet med talrigt afkom. Måske også om, at kvinden bør have en vis indflydelse i det nye hjem.

Tysk tin-drikkekar i form af snabelsko. På trods af skoens middelalderlige karakter viser standknoppens rocaillagtige karakter, at stykket må være fra rococoen.

Fransk træsko med metalbeslag og snabel, den er fra Ariège og er sammen med sin mage skåret som kærestegave i forrige århundrede.

I 1700-årene og i forrige århundrede var det ikke ualmindeligt, at man forærede et brudepar små nysselige tøfler af fajance, og bl.a. Kellinghusen-fabrikkerne har haft en betragtelig produktion af dette fodtøj. I slutningen af forrige århundrede kom der fra forskellige europæiske porcelæns- og fajancemanufakturer nogle større, knap så elegante brudesko med forgyldninger, blomsterbemalinger og stærke farver på markedet.

Når en herre drikker champagne af sin dames sko, er det dels et tegn på, at han underkaster sig hende, dels en fin

hentydning til, at han vældig godt kunne tænke sig at opnå visse fordele hos hende.

Når derimod en forelsket ungersvend troppede op hos en ung dame med et par træsko, som han forærede hende, betød det så meget som, at han var villig til at lade hende føre det store ord, hvis blot hun indvilligede i at gifte sig med ham.

Nu var det naturligvis ikke ligegyldigt, hvordan disse træsko så ud. Almindelige dagligdags eksemplarer talte ikke i så henseende. Derfor måtte vor ungersvend i gang med tollekniv eller – hvis han havde det – billedskærejernet og forfærdige et par rigtige luksus-eksemplarer.

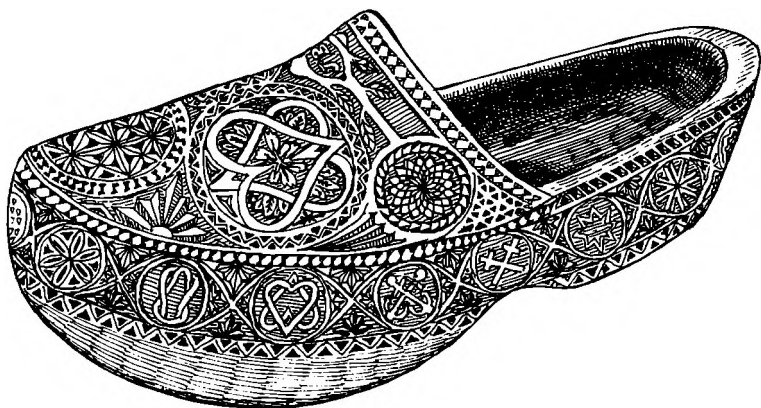
Det var hovedsageligt i Frankrig, Belgien, Holland, dele af Tyskland og Skandinavien, man brugte træsko, og i de forskellige egne havde man også forskelligt syn på, hvordan et par træsko burde tage sig ud: I Frankrig var man således glad for eksemplarer, der havde et par lange opadstræbende snabler, de kunne være af træ, men undertiden var de yderst beslået med messingblik, som fastholdtes af mangfoldige stifter med rundt messinghoved. Ligeledes brugtes der evt. messingstifter til at lave mønstre på træskoene. Karvesnit forekommer, men det er nok så almindeligt lidt længere nordpå, f.eks. i Belgien. Her måtte der også gerne være snabel på træskoene, dog helst ikke helt så lang, og man kunne undertiden finde på at udskære træskoen som en due, hvor snablen så var duehalsen med hoved. Motivet skyldtes givetvis, at duen betragtes som kærlighedens fugl.

Ved siden af disse meget specielle typer havde man både i Frankrig og Belgien mindre dramatiske eksemplarer, hvor korpus blot smykkedes med nydelige rosetter og andet prydværk i karvesnit.

Hollænderne og friserne var overmåde dygtige til at udfylde et par træskos overside. Foruden de almindelige kar-

vesnitsdekorer i form af rosetter, stjerner og en rigdom af borter, udførte man gerne hen ad siderne friser med dels fladsnit dels karvesnit, og i en række cirkler sammenføjet med ottetalslyng blev der skåret alskens kærlighedssymboler. Der er sammenslyngede bånd – troskabsknuder – der er håbets ankre, troens kors og kærlighedens hjerter, som naturligvis er flettet sammen ligesom troskabsknuderne. Der et pentagrammer, som skal holde onde magter på afstand, lykkestjerner og meget meget mere. Kort sagt: Den unge herre overbragte damen alle de gode ønsker, som han overhovedet kunne finde på. For oven på sådanne træsko finder man gerne en kartouche, hvori den skønnes fulde navn eller hendes initialer står at læse, og det var en almindelig regel, at såfremt hun tog imod træskoene, ville ungersvenden næppe kunne forvente et nej, hvis han friede.

Man gik kun med sådanne træsko ved trolovelse, bryllup, barsedåb og andre ganske særlige lejligheder. Blev de slidt op, kunne det meget vel varsle, at kærligheden også var ved at være lidt slidt i kanterne.

Hollandsk kæreste-træsko fra Marken, den er skåret i forrige århundrede, og dens dekorationer er dels karvesnit dels fladsnit. Hele vejen rundt er der lykketegn.

Tøffelformet stoppelæst fra Rømø, den er skåret i 1700-årene og prydes af karvesnitrosetter.

Svenskernes træsko fik gerne nogle ret store karvesnitrosetter på siderne, et par initialer kunne det også blive til, men alt ialt er ornamentikken større og grovere end på de hollandsk-frisiske eksemplarer, ligesom svenskernes ofte er mere butsnudede.

I Danmark var udskårne træsko ikke almindelige, derimod kunne der nok – ganske som i en række andre lande – skæres modeller af sko, der så blev givet som kærestegaver. Nu var man ikke meget for ubrugelige ting, det var bedst, hvis alt kunne anvendes, og derfor lavede man sådanne sko som læster til at stoppe strømper over eller som småskrin til at opbevare forskelligt nips i.

Strikkerekvisitter

Forhen var strikketøj ikke noget, som blot kvinder syslede med. Især blandt bønderne strikkede også mange mænd, og det var almindeligt, at hyrderne, når de gik rundt med deres flok, havde et strikketøj, – f.eks. en »bindehose«, som de forslog tiden med. De fornemmere strikkerekvisitter er dog i hovedsagen blevet fremstillet til kvinder, og mange af dem er blevet skænket som kærestegaver.

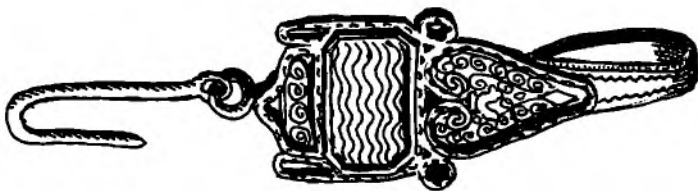
Garnæske eller kurv af bødkerarbejde, den bærer årstallet 1828 og stammer fra Vindinge ved Roskilde.

Det nyttede ikke meget, at nøglet med strikkegarn pludselig tog sig en tur hen over gulvet, medens man sad ved arbejdet, og de evigt legesyge småmisser var ofte en ren plage for strikkesken, fordi de havde en grim evne til at forveksle et garnnøgle med en mus og styrte af sted med det alt imedens garnet løb af.

Når man derfor sad med sit strikkesæt, burde garnet ligge i en lille beholder, og af dem findes der flere forskellige typer. Nogle er udskårne og andre drejede. Garnæsker med firkantede sider var velegnede til en udsmykning med karvesnit, de drejede derimod bedst til en rankedekor i flad-snit, ridsninger eller svidjer. Bemalinger lod sig ligeledes høre.

Strikkeugle udskåret af kokosnøddeskal og belagt med sølvarmering. Den er engelsk og antagelig fra forrige århundrede.

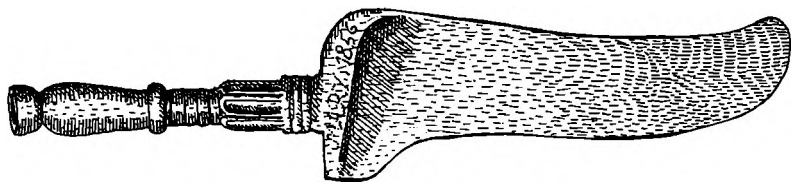

Garnnøgleholder fra Flensborg, den er af sølv og udsmykket med en glasflus samt filigranarbejde. Empire.

Et bødkekret kar er med sine bånd og staver en meget dekorativ ting, og selv om man ikke betjente sig af den teknik, når man lavede en garnbalje, kunne man udskære træstykket, så det så ud som om baljen var bygget op af staver og omvundet med vidjebånd. Hertil kom så ofte en ridse- eller svidjedekor. Ligeledes madtejner en miniature var fine som garnæsker, og her kunne såvel sider som låg være udskåret med bladværk og ranker. Ikke mindst i Norge forfærdigede man sådanne kunstfærdige stykker, men svenskere, finner og tyrolere kunne komme på næsten tilsvarende ideer.

En garnkugle er en helt eller delvis lukket, rund nøgleholder, og til en sådan var en kokosnød ganske uforlignelig. Ganske vist er skallen ikke tykkere, end at man må holde sig til en ret overfladisk dekoration, men f.eks. ved at udskære motiver og polere enten den fremstående eller den lavere-liggende del, opnåede man en ganske nydelig mønstervirkning. Nogle af disse kokosnøddekugler har et låg med hul til garnet, andre er uden låg.

En anden mulighed var at bære garnet på sig, og dertil havdes forskellige nøgleholdere. En model, som var ret udbredt, består ganske enkelt af et skjold – ofte af sølv, der på bagsiden har en hage, denne hage var beregnet til at blive stukket fast i et bælte eller et andet sted i beklædningen. Ned fra skjoldet hænger der en krog, som man stak ind

Strikkepindeskede med blad til fastklemning i bæltet. England 1856.

i garnnøglet. Drejer det sig om meget fornemme stykker, kan krogen være erstattet med en gaffel, imellem hvis grene der går en akse, som garnet kan sidde på. Der kendes nogle meget smukke eksemplarer fra forrige århundrede, hvor konstruktionen med undtagelse af hage og akse er filigranarbejde. På sådanne stykker sidder der ofte et navneskilt beregnet til indgravning af et par initialer. Eftersom de nævnte nøgleholdere er forholdsvis store, blev de næsten altid båret i bæltet.

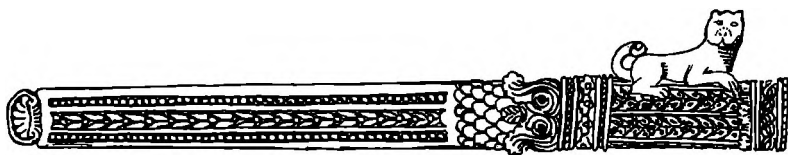

Strikkepindeskede med kravlende firben. England 1700-årenes anden halvdel.

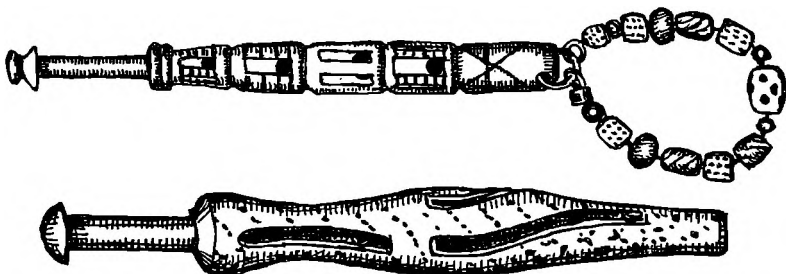
Strikkepindeskeder findes både løse og til ophængning ved bæltet, og de er blevet lavet både af metal, træ og ben. De brugtes til at stikke spidsen af strikkepindene ned i, så strikketøjjet ikke gled af, og just på disse småting er der gennem tiderne blevet ofret en utrolig mængde arbejde. Eksemplarerne af træ og ben er undertiden forede med metal, så de ikke blev slidt for hurtigt af strikkepindene. For ikke at hæmme bevægeligheden væsentligt, var det ganske praktisk at have skeden siddende på enden af en kæde, og hvis det drejede sig om et eksemplar af træ eller ben, var kæden naturligvis udskåret i ét stykke samt med snurrige og dekorative led, – ofte med tremmer og raslekugler. Det var jo dog ikke ligegyldigt, hvad man bød sin dame på. I den

ene ende af kæden sidder så bæltekrogen, og i den anden holderen til strikkepinden. En næsten lige så udmærket mulighed var det at have redskabet hængt op i en halskæde, og til dette formål er den skåret ud – måske som en slange – med en løkke, som kæden kunne gå igennem. Måske sad skeden bedst fast i bæltet, hvis den for neden havde en flad spatelagtig form, så den kunne være på plads, selv om bæltet sad stramt, – den generede da den heller ikke så meget, som hvis den var rund. Det værste var næsten, at man så vanskeligere kunne komme til pindeholderen, men det klarede man f.eks. i England ved at lade den bue et stykke frem. Kunstdrejerne i Frankrig og Italien syslede ofte med strikkepindeskeder, og deres opfindsomhed har været utrolig. Formen er altid meget slank, og der er så drejet en ustyrlig mængde profiler, hvis ikke man i stedet har valgt at lade skaftet danne som en opadstigende spiral eller to, som fletter sig ind i hinanden. På nogle eksemplarer er den øverste del udskåret som en lille mand med høj hat, og strikkepinden stikkes så ned i hattepulden. Der er også eksemplarer, hvor et eller flere firben kravler omkring eller hvor en kat måske har lagt sig til hvile oven på røret. På lidt kraftigere eksemplarer er der måske blevet plads til et skriftbånd med et navn og et årstal, og mere kantede folkelige frembringelser har måske karvesnitsdekor.

Man har kendt strikkepindeskederne i Danmark, dog synes de ikke i Skandinavien at have haft en udbredelse tilnærmelsesvis som i England, Frankrig og Italien.

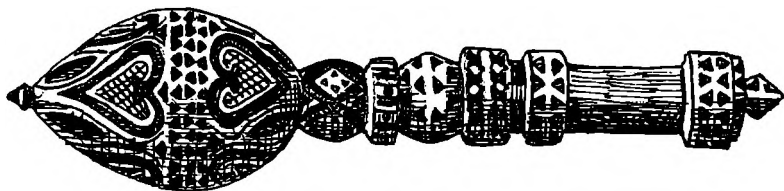
Fransk strikkepindeætui udskåret af buksbom, det er fra første halvdel af 1700-årene.

Et par kniplepinde – antagelig fra 1700-tallets anden halvdel, den ene er med kulørte glasperler.

Nåle var kostbare, og strikkepinde var det ikke mindre. Man måtte opbevare dem et hensigtsmæssigt sted, når de ikke var i brug, og til formålet lavedes der etuier af træ eller ben – undertiden også af kobber, messing og sølv. Ganske nette er nogle eksemplarer opdrejede i buksbom og påsat graverede og tungede messingringe, de synes at være inspirerede af de kridtpibefoderaler, som mændene havde deres rygeinstrument i, for at det ikke skulle knække. Man ser hovedsageligt disse etuier fra de frisiske og hollandske egne. Som ved tobaksdåserne kombineredes også undertiden kobber og messing, og man har etuier opdrejede af ben eller opdrevne i sølv. Ligeledes papmache med lakmaleri var populært.

Kniplepinde er ikke ret store, men hvor der er en vilje, er der også som regel en vej, og det gjaldt bl.a. når talen var om udsmykningen af disse håndarbejdsredskaber. Nogle af dem er drejede med mange pyntelige profiler, og det gælder både eksemplarer i buksbomtræ og elfenben. Ind imellem de drejede afsnit kan der så komme andre med tovsnoninger, proptrækkerslyng eller de uundgåelige tremmekonstruktioner med raslekugler. Pindenes lidenhed taget i betragtning har det også været en virkelig vanskelig sag at få udhulet mellem tremmerne og skåret de fint runde raslere

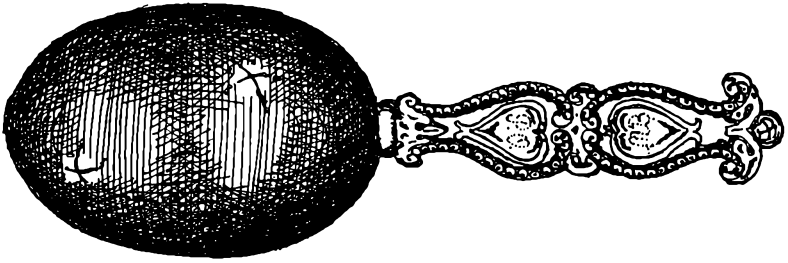
Fransk knevlepind fra 1700-årene. Hjerterne på den ægformede knop viser, at der er tale om en kærestegave.

løs. Bittesmå skårne kædeled dingler måske ned fra enden af pinden, og nogle steder syntes man tillige det var festligt med en løkke, hvortil var bundet kulørte glasperler. Foroven på hver kniplepind er der en spole til at have garnet på, og spolen afsluttes med et drejet hoved.

Knevlepinde er ikke det samme, de er væsentligt større og brugtes til fletning af kulørte bånd. De har foroven en lille knop, så et skaft, hvorom garnet er opviklet og forneden er der en stor knop. Øverst på knevlepinden er der måske en krog, eller der går et hul gennem knoppen. I begge dele er det til at føre garnet igennem og fastholde det, så det ikke løber af stokken i utide. Trådene er så bundet fast til en krog i loftet, og ved skiftevis at føre knevlepindene ind mellem hinanden fletter man båndet.

I almindelighed er knevlepindene drejede, for det var lettere at trække garnet af runde stokke. De ses dog også prismatiske, og de kan være med smukke karvesnitsdekorer. Ret ofte er de blevet brugt som kærestegaver, og i Frankrig havde man f.eks. eksemplarer med ægformig knop og en række profilled på skaftet, de var runde, men næppe drejede, og medens hver af de ret grove profilled på ydersiden er med karvesnit, har ægget en hel frise af hjerter.

Stoppeægget var en nyttig ting til udspænding af hoserne

Stoppeæg i ibenholt med skaft af sølv. Nordjylland, rococo.

eller af trøjeærmer, når der var gået hul, som skulle bødes. Navnet skyldes, at ægget oprindeligt også havde æggefacon – evt. monteret på et skaft. Siden fandt man imidlertid ud af, at en paddehatteform var bedre. Smukt drejede æg af ibenholt, pokkenholt eller andet ædeltræ og monteret på et skaft af sølv eller elfenben har undertiden været brugt som kærestegaver.

Salmebøger

I slutningen af 1600-årene opstod pietismen, og den resulterede i udøvelsen af streng kirketugt. Folk havde værsgod at møde op i kirkerne alle søn- og helligdage og påhøre timelange prædikener. Hvis de ikke kom, risikerede de simpelt hen straf, eller blev afhentede.

Efterhånden udviklede moden sig med hensyntagen til den idelige kirkegang. Man klædte sig dels varmt, dels med en vis from statelighed, så man kunne tåle, at den øvrige menigheds øjne hvilede på én.

Salmebogen, der før havde været forbeholdt de få, blev nu hvermandseje, og man fandt det naturligt at pryde den, så den nærmest kom til at virke som en del af dragten. Bindet måtte være af det skønnest tænkelige materiale, og blødt gedeskind var nok det, der nød den største popularitet, fordi det udover sin smidighed er særdeles holdbart.

Bøger var dengang kostbarheder, og de måtte beskyttes godt. Den mest udsatte del var bindets kanter og – især – hjørner, og snarst sagt så længe som bøger havde eksisteret, havde man kendt til at forstærke kanter og hjørner med kantlister og hjørnebeslag. Var disse sidste tilstrækkeligt store, overflødiggjorde de i nogen grad listerne.

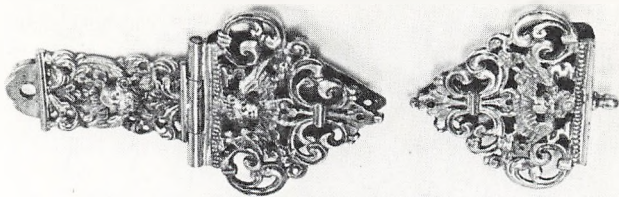
Det var væsentligt, at bogen kunne holdes forsvarligt lukket, og derfor havde man ofte på større bøger et spænde foroven og et forneden. Selv eksemplarer med tre-fire spænder kendes. Til en salmebog fandt de fleste dog, at det var fuldt ud tilstrækkeligt med et enkelt spænde på midten.

Salmebog med beslag, det er udformet i filigran og besat med glasflusser. – Forrige århundrede.

Spænder og beslag kunne være af messing, men egentlig foretrak man sølv – undertiden endog lueforyldt, for som nævnt var bøger særdeles kostbare sager, og det var derfor naturligt at ofre det bedste på dem, ikke mindst da, når de som bibelen, postiller og salmebøger indeholdt Guds ord.

Eftersom unge piger brugte deres salmebog også som en slags prydenstand, var det ingen urimelig tanke, at en ung mand gav sin udkårne en særligt fornem salmebog med prægtige beslag som kærestegave. Skikken stammer fra 1700-årene, men der findes ikke bevaret mange eksemplarer, der er tidligere end 1760-70. Derimod kendes der en del

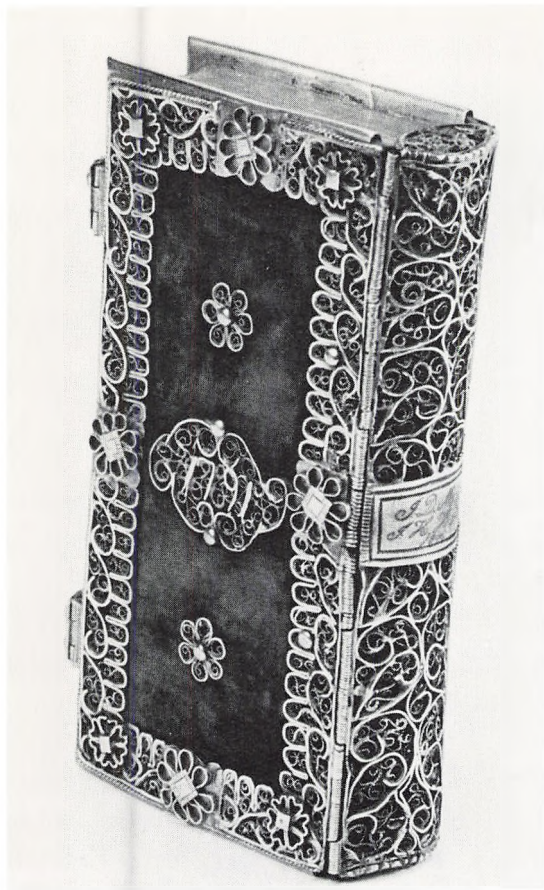

Barokke salmebogsspænder med keruber. Amager 1700-årene.

ensomme beslag, som på et eller andet tidspunkt er taget af en gammel bog, og deres størrelse kunne nok passe til en salmebog. Fra de tidlige 1700-år findes der hele bind-plader af sølv, de er med udhuggede og graverede blomster, ranker, fugle og meget andet smukt, og det antageligt stærkt farvede bogbind har dannet en baggrund for motiverne.

Så megen herlighed blev nu sjældent senere tiders folkelige salmebøger til del. Her klarede man sig gerne med et spænde og – undertiden – med hjørnebeslag. Begge dele var for det meste støbte, selv om også drevne eksemplarer ind imellem forekommer. Ikke mindst i Sønderjylland havde man meget fornemme salmebogstraditioner, og i fæstegave fik en ung pige enten et hovedvandsæg eller en sølvbeslået salmebog, – undertiden begge dele.

Bogbinderen havde gerne lagt guldtryk på salmebogsbindet, og det i sig selv tog sig pragtfuldt ud. Det var derfor ligesom at modarbejde ham, hvis man afbrød de gyldne frisers forløb med alt for mange sølvbeslag. Hertil kom, at en salmebogs størrelse ikke var enorm, og hjørnerne derfor heller ikke så udsatte, at en forstærkning måtte anses for

Salmebog med
fløjlsbind rigt besat
med beslag i
sølvfiligran. 1791.

nødvendig. De fleste salmebøger klarede sig derfor med et spænde, men det var til gengæld flot. I rococoen var det med rocailler, fletværk, næbbende duer, navnekartouche, kæmmede blade og anden til stilen hørende ornamentik. Et par tunger med tilsvarende mønstring gik ind på bindet for at holde spændetampen. Jævnere »tampebeslag« nærmest af skelaf-facon og med en bukkel opdrevet i midten, forekommer også.

Det var ikke alle, der ønskede at have monogrammet indgraveret i spændet, finere virkede det nemlig med et navneskilt på midten af bindet. I rococoen blev det naturligvis opbygget med kantning af rocailler og fletværk, hvorimod man, da man kom til Louis seiz'en i stedet valgte en medaillon kranset med båndværk og sløjfer samt måske flankeret af et par englebørn.

Påfaldende længe holdt man mange steder fast ved en ren barok-stil til hjørnebeslagene. Motivet var gerne et vinget englehoved – en kerub – blandt elegant slynget båndværk eller akanthusblade. Rocaille passede så ganske udmærket i formen til et hjørne, og i Louis seiz'en kunne et hjørnebeslag meget vel bygges op af en medaillon med festons og sløjfer.

Langt op i forrige århundrede, hvor man for længst var ophørt med at bruge hovedvandsæg som fæstegave, fortsatte man med salmebøgerne, og i nogen grad ændrede beslagene sig efter den herskende mode. Empirens palmetter gjorde sig ligeledes fortræffeligt i et boghjørne, men sprang man hjørnerne over, måtte spændet selvsagt være så meget større og mere prangende, hvilket det bl.a. kunne blive ved hjælp af filigran: I lange tungede rammer forløber sølvlister ind på bindet, af hvilket de kan udfylde en ganske brav del. Inden i tungerne ligger der så sirlige snøler og spiraler af ganske fin sølvtråd garneret med sølvperler. Stive kantede rosetter bryder det buede forløb og kalder ornamentikken til orden. Det er en salmebog dette her, ikke noget lystskrift. Måske er dette syn på sagen også årsag til, at selv sønderjyderne var lidt betænkelige ved at sætte glasflusser på salmebogsbind. De forekommer godt nok, men de er sjældne.

En salmebog er en strengt personlig ting, og folk har ofte haft en vis modvilje overfor at skulle bruge en anden per-

Sønderjydske salmebog med beslag i hjørner, spænde og påsatte stjerner og rosetter. 1700-årene.

sons salmebog. Det var da også skik og brug, at en død fik sin salmebog med i kisten. Den blev lagt under hagen dels for at hindre denne i at glide ned, dels for at afdøde på opstandelsens dag flux kunne gribe bogen med de smukke salmer og istemme frydekoret. Spørgsmålet var imidlertid, om man havde særlig brug for de kostbare sølvspænder i paradiset, hvor alt alligevel er så fuldkomment. Hér ville dette menneskelige makværk nok falde ynkeligt igennem.

Derfor var det da også ret almindeligt, at man lige så stille listede salmebogsbeslag og spænder af og gemte dem til en anden god gang. Ofte lod det sig til alt held gøre at bortslibe den gamle ejerindes navnetræk og gravere et nyt i pladen, og så kunne det hele jo så udmærket bruges igen. Dette kan måske være medvirkende årsag til, at man ikke helt sjældent finder gamle salmebøger, hvor der ikke just kan siges at være nogen stilistisk overensstemmelse mellem f.eks. spænde og navneskilt eller beslag.

Der måtte passes godt på den dyrebare salmebog, og mange unge herrer syntes, at de i den sag måtte komme deres veninde til hjælp. De skar simpelt hen en flot æske til salmebogen. Fladsnit lod sig selvfølgelig nok bruge, men i

Bogformet skrin smukt
udskåret med
karvesnit, der skal
efterligne
bogbeslagene. Sabro
herred i Jylland.

hvert fald i Danmark fandt man åbenbart, at det ligesom ikke var højtideligt nok, og derfor er hovedparten af »psalmebogsæskerne« med karvesnit. Det blev lagt fint, sirligt og let over fladerne.

Ret nærliggende var det at udforme æsken som et bogbind med udskårne kapitæler på ryggen og med karvesnit på siderne efterlignende bogbinderens guldtrykte friser. Hjørnebeslagene kunne markeres ved kvarte rosetter, og på midten måtte der naturligvis være en kartouche eller et felt med damens navnetræk eller initialer samt et årstal.

Nogle af disse bøger har forsiden som låg, der er åbneligt omkring hængsler. Også de kan være net og diskret udskårne i træet og dreje om en pløk. Konstruktionen besad imidlertid den svaghed, at låget ofte havde en tendens til at svippe op i utide, især da når æsken var blevet lidt slidt, så derfor valgte mange i stedet at lave et smalt skydelåg i »bogens« forside.

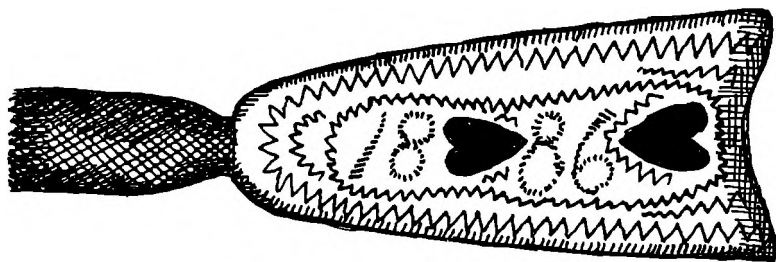
En del af bogæskerne er malede i to eller flere farver, herhjemme har rød og grøn nok været det mest almindelige. – De fleste bevarede kæreste-salmebøger er fra slutningen af 1700-årene og forrige århundrede, og det samme gælder bogæskerne.

Nålehuse, necessaires og syskruer

Indtil man i forrige århundrede begyndte at massefremstille nåle på fabrikker, var en nål en kostbar ting. Det var kun ret få smede, der virkelig forstod sig på nålefremstilling, og nålens overflade skulle være glat og jævn, så den gled let gennem tøj, skind og hvad man ellers syede i. Ikke mindst de spanske smede havde ry for at være duelige til at lave udmærkede nåle, som de gennem en særlig hærtningsproces gjorde mindre modtagelige for rust, end almindelige nåle var. Samtidig var deres stål meget sejt, så nålene ikke let knækkede.

Det er indlysende, at man måtte passe særdeles godt på så kostelige sager. Det nyttede ikke, at nålene fik lov til at ruste endsige blev tabt. Derfor opbevarede man dem i smukke nålehuse, som måtte være meget tætte, så der ikke kom fugt til metallet. Skulle skaden endelig være sket, og der var kommet en rustplet på en af nålene, lå der gerne i nålehuset en lille fin hvæssesten eller et stykke smergellærred, hvormed pletten kunne slibes væk, og var nålen blevet for stump, fik spidsen ligeledes en omgang på hvæssestenen. At kassere nåle og købe nye, var noget som ikke engang de rigeste i samfundet mente at kunne tillade sig.

En del nålehuse er udstyret med en kæde eller hage, og det var, for at de kunne hænges ved et bælte eller på anden måde fastgøres til påklædningen. Sagen var nemlig, at en del af det, som man i dag syr sammen eller knapper på klædedragten, nålede man i gamle dage sammen. Derfor

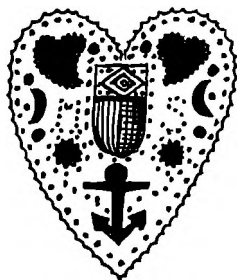
Svensk nålehus af tin, det er med graverede mønstre og årstallet 1886. Det var beregnet til at sætte på festdragten.

var det nødvendigt altid at have nåle ved hånden – især når man var i festdragt.

Nålehuse var udmærkede som kærestepresenter, og den unge mand, der havde råd, gik til guldsmeden og bestilte et fornemt nålehus. Det jævreste i så henseende var en cylinder, – glat eller med graveringer og måske med en ædelsten eller glasflus i låget. Også nålehuse med støbt eller – sjældnere – drevet ornamentik forekommer der en del af, og fra 1700-årene er de fortrinsvis med løvværk, rocailler eller Louis seize kannelurer og guirlander. Nogle nålehuse er fladtrykte og har flere rum til nåle af forskellige kalibre.

Meget kostbare var nålehuse forfærdiget af udborede ædelstene som agat, bjergkrystal, lapis lazuli og røgtopas. Til sådanne pragtstykker hørte der indfatninger af guld, og måske skulle der endda et par diamanter på som ekstra pryde. Nålehuse opbyggede af ædelstensplader med guldhjørner hørte ligeledes til den vildeste luksus. Noget rimeligere var straks de emaljerede eksemplarer, som bl.a. franskmænd og englændere fremstillede. Der var her tale om et grundmateriale af kobber, på hvilket der maledes med opak, hvilket vil sige uigennemsigtig emaille. Det kunne være hyrdescener, små landskaber, fugle, hjerter og blomster, men på bestilling fik man også hist og her udført eksemplarer med et miniatureportræt af nålehusets glade

Nålehus siddende på et hjerte af hvalben, det er med gennembrudte mønstre. Nordamerika forrige århundrede.

giver eller modtager. Nu er et nålehus som bekendt en ting af beskeden størrelse, så der var ikke megen plads til miniatureportrættet. I anden halvdel af 1700-årene og begyndelsen af forrige århundrede var det imidlertid højeste mode i England og Frankrig at lade et af sine øjne male en miniature, og et sådant vågent blik var der altid plads til selv på et lille nålehus. Kanterne af nålehuset står gerne med lueforyldning.

Porcelæn var ligeledes et velegnet materiale til nålehuse, og f.eks. Den kongelige Porcelainsfabrik kunne i slutningen af 1700-årene opvise modeller som svøbelsesbørn, aspergeser, ben med knæbenklæder og torsk, som var beregnede til at rumme nåle. Også andre steder i Europa, gjorde porcelænsmanufakturernes sig gældende på nålehus-markedet. Selv om disse genstande ikke blev speciallavede til en enkelt person, er de dog i vidt omfang blevet brugt som små kærestegaver.

Elfenben er ypperligt til såvel drejerarbejder som skæringer, og der er frembragt adskillige ganske dejlige nålehus i materialet, det kan være med en del profilringe, der tunger ud, så de ligger omkring korpus nærmest som blomsterblade, eller det er en herme med menneske- eller satyrhoved og et søjlelegeme som underdel.

Buksbomtræ står forarbejdningmæssigt elfenbenet nær,

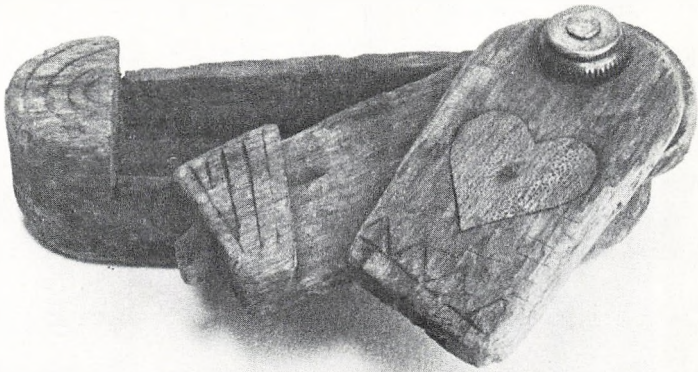
det har nogenlunde samme struktur og hårdhed, og ud-søgte stykker arbejdede bensniderne gerne med. Bl.a. i Frankrig og Italien blev der i 1700-årene skåret en del meget raffinerede nålehuse i buksbom, korpus er gerne med net arrangeret bladværk evt. suppleret med blomster, og på låget har man så anbragt et par menneskefigurer med tilknytning til kærligheden, de kan være mytologiske, og det drejer sig da gerne om Amor og Psyke. Lige så ofte er de bibelske, og da er det Adam og Eva, valget er faldet på. Måske snor den hæslige slange, som fristede den stakkels Eva over evne, sig op ad nålehusets korpus.

Så fine var dog langt fra alle buksbom nålehuse: Hovedparten af dem er blot drejede op, og der er så hjulpet lidt på ensformigheden ved at skære nogle af de drejede profiler som bånd, der snor sig ned over stykket. Også på disse eksemplarer er der undertiden blevet plads til et hjerte og initialer.

Coquillanød havde man ikke kendt så længe, den kom til Europa fra Sydamerika, og den viste sig at være ganske enestående til såvel skæringer som drejede arbejder. Dens skal er ret tyk, næsten stenagtig hård og har en smuk mørkebrun lød, samtidig er nøddens størrelse netop, som man kan ønske sig den til forfærdigelse af små personlige pryding.

Der blev udskåret nålehuse i form af mænd eller kvinder, som æg omvundet med løvværk og meget andet, og i nogle af tilfældene lader ornamentikken ingen tvivl tilbage om, at man står over for en kærestegave. Det var hovedsageligt i England, Frankrig, Holland og Italien, man forfærdigede sådanne stykker, og der findes både eksemplarer, der utvivlsomt skyldes betydelige kunstnere og stykker som bærer amatørarbejdets præg.

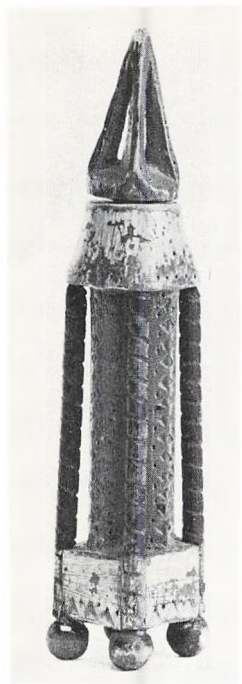
Så fine materialer havde jævne bønder ikke råd til at

Nålehus med »fiduslåg«, Østjylland.

købe, de klarede sig med en beskeden klods af æbletræ eller eg, og skulle de bruge ben, var et godt tykt marvben stort set det bedste, der kunne bydes på. Det var simple materialer, og det eneste værktøj var som regel en lommekniv. Alligevel har de ofte opnået forbløffende gode resultater, hvad enten de nu har valgt karvesnittet, eller det er blevet til ornamentik af slyngende ranker, blade og blomster. Sømændene – især hvalfangerne – brugte gerne tand af pothval til husflidsarbejder af denne art, og det ekstremt hårde tandben egnede sig fortrinligt til sådanne småting. Med stor tålmodighed kunne der ridses mønstre i overfladen, og hvis den forlibte sailor forstod at hugge partier ud af benet og erstatte dem med indlægninger af perlemor, kokosnøddeskal og messing, kunne det sandelig blive til et stateligt nålehus.

Materialer som skildpaddeskjold, kohorn og hvalbarde lod sig også nok omdanne til nysselige nålehuse, det var dog gerne nødvendigt at varmebehandle dem for at opnå den rette form, og særlig i Østeuropa var mange mænd dygtige

Østjydske nålehus af form som et spir og med snoede stivere i hjørnerne.

til at koge horn, så det kunne presses i snart sagt alle tænkelige faconer, medens det var varmt, hvorimod det efter afkølingen genvandt sin hårdhed. Ridsede mønstre pryder mange af disse nålehuse, og de kan være supplerede med farvede partier, hvor man har opnået farvningen ved at behandle hornet med forskellige slags syrer.

I Frankrig blev nogle nålehuse, der skulle bruges til hjertegaver, udsmykket med nedskæringer i det hårde træ, som de forfærdigedes af, og i udhulningerne smeltedes så bly eller tin, der filedes til og poleredes, så det lå i plan med overfladen og skinnede fint. I Ungarn lavedes der på tilsvarende måde mønstre med farvet segllak.

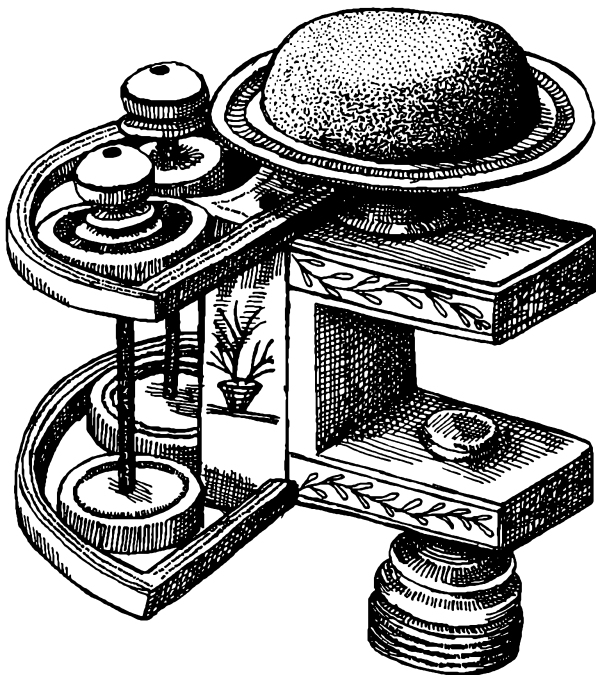
I Sverige og Finland lavede bønderne i skovegnene nålehuse af et materiale som birkebark, der er meget sejt og

solidt, og der er bevaret genstande forfærdiget deraf, som er flere hundrede år gamle. Man mønstrede tingene på den usædvanlige måde, at man nogle måneder før barken skulle skrælles af træet, satte skabeloner såsom hjerter, haner og kors på barken. Disse skabeloner holdt lyset ude, og resultatet var, at når de siden pillede af, sad der det nydeligste mønster på barken. Det var særdeles holdbart og falmede ikke bort.

Nåleæsker af træ kan i øvrigt være udskåret som små bøger. Når bogen åbnes, sidder der i den stykker af stof eller skind, som nålene er stukket fast i på rad og række. En sådan bog med skårne ranker eller karvesnit på bindet og damens navn i en hjerteformet kartouche var en fin kærestegave. Luksuseksemplarer kan være fremstillet af sølv og har da ofte filigranmønstre på bindet.

Lille islandsk nålehus med skydelåg og navnetræk – 1837.

Nordamerikansk syskrue af hvalben, den er forfærdiget i forrige århundrede af en hvalfanger.

Necessairen er en slags udvidet nålehus, den består af et etui indeholdende saks, nålerum, kniv, pren, fingerbøl, små trådspoler samt hæklenål, neglerenser, øreske, og hvad man ellers kunne have brug for i en snæver vending. Necessairen findes i æske-modeller til at lægge i en taske eller muffe, men også i udgaver beregnet til at hænge ved bæltet eller i en kæde ved tøjet. I 16- og 1700-årene var det almindeligt, at necessairer blev båret af højerestandens damer, og der findes nogle ødselt udførte eksemplarer i ædle metaller med garneringer af lige så ædle stene samt med smukke opdrevne og punslede eller støbte mønstre.

Små vedhængende beholdere rummer måske balsam, bisam eller andre vellugtende tør-parfumer. I lighed med nålehuset var necessairen en udsøgt kærestegave, den nåede dog aldrig at få nogen udbredelse blandt de mere jævne befolkningslag.

Når damerne sad ved håndarbejdet, var det undertiden nødvendigt med et pudeformigt redskab. Det kunne fungere som nålepude, men man kunne også hæfte små håndarbejder fast ved puden, medens de var under forfærdigelse. Pudene måtte sidde ubetinget fast, og derfor var det nyttigt at have den indsat i en ramme, der igen var fastgjort til en bordplade med en spændeskruer. Man kalder redskabet en syskrue, og det kan være udstyret med forskellige hjælpeanordninger til syningen, således et par bittesmå skuffer, hvori nåle, fingerbøl m.m. havde plads.

Der er udført mange smukke syskruer som husflidsarbejde. De forekommer i såvel ben som træ, og medens træet ofte er udskåret på siderne med karvesnit eller fladsnit og evt. dertil bemalet, er eksemplarerne i ben nok så ofte drejede. Man kunne nemlig lave syskruer i både en høj rund model samt i en fladere, bredere med kanter. Til syskruer af ben hører der gerne en spændeanordning i jern, hvorimod mange syskruer af træ også har spændeskruer af træ. Undertiden er såvel gevindet i skruen som inde i træblokken skåret ud med en almindelig lommekniv, hvilket må siges at være noget af en bedrift.

Landsbysmeden kunne også nok komme på tale som syskrue-fabrikant, og der er lavet ikke helt få festlige jernskruer, hvorpå der er smedet initialer, årstal, hjerter, fugle og blomster.

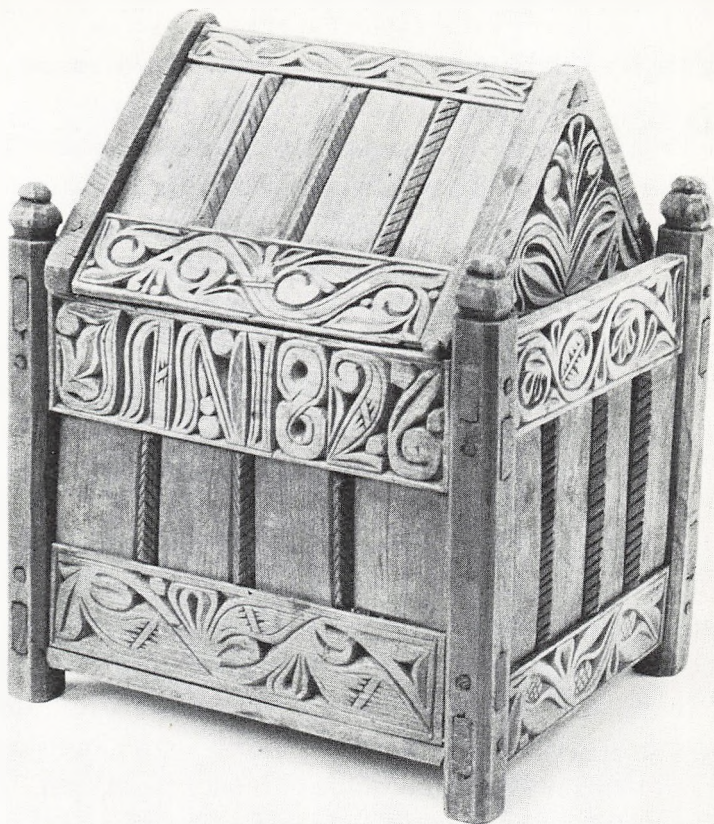
Syskrin

Før vi forlader syningen, vil vi se lidt på syskrinene, hvori det lettere kvindelige håndarbejde kunne opbevares. Syskrin har været kendt meget langt tilbage i tiden. Dog er det i dag oftest umuligt at afgøre, hvorvidt et skrin fra renæssance eller barok har haft denne bestemmelse, for det indhold, der kunne fortælle noget i så henseende, er næsten altid gået tabt.

Som regel er skrin med skråt låg syskrin. De kaldes også for »skakskrin«, hvilket dog intet har med spillet skak at gøre. Navnet kommer af, at låget sidder skråt, på skak.

Det var meget almindeligt, at syskrinenes sider og låg blev udskåret, og det var naturligvis højst forskelligt, hvordan sådanne udsmykkningsbestræbelser faldt ud. Der krævedes nemlig i virkeligheden ret meget for at få et skrin tilfredsstillende udskåret, der var flere flader, som skulle harmonere med hinanden, og det bød på langt større vanskeligheder end manglebrættet eller banketærskelen, hvor der kun var en enkelt flade at tage hensyn til.

I de norske dalføre sad der mange folk, som var fortrolige med ranke- eller akanthuskæreriet, og de formåede at fremtrylle rene skønhedsåbenbaringer af syskrin, hvor ranke, blade og blomster i frodige udformninger fylder siderne. På skrinets forside kan der være udskåret en kartouche med pigens navnetræk, og på låget ses måske et hjerte. Man forundres ofte over, at tilsyneladende rene barok- eller rococoskrin bærer årstal fra slutningen af forrige århundre-

Islandsk syskrin fra 1826. Det er udformet som et bulhus, hvis tag kan løftes af.

de. Det skyldes, at der er tale om traditionsarbejder. På nogle af disse skrin er der gennembrydninger mellem rankerne, og der er så underlagt med et ensfarvet stykke træ, f.eks. rødt, hvis rankeværket er grønt. Det er i virkeligheden et levn fra gotikken.

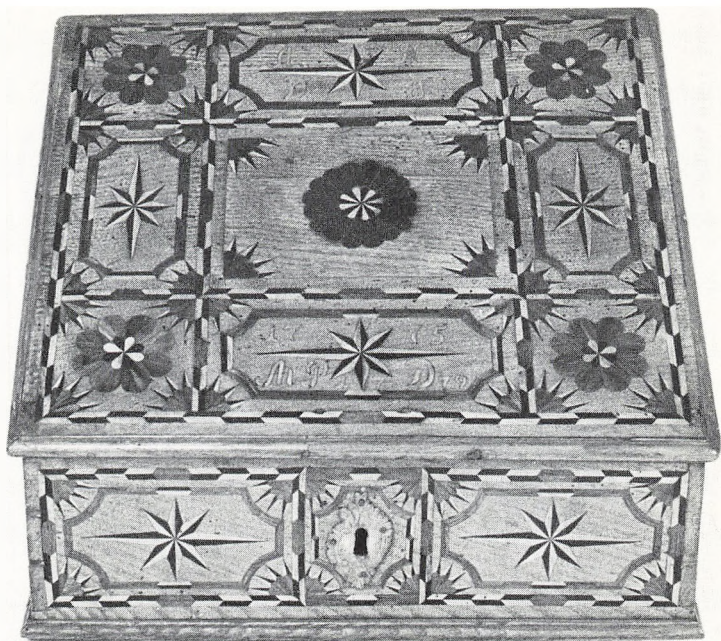
Ligeledes i en lang række andre lande var det almindeligt

med udskårne syskrin, hvadenten man nu valgte at pryde med naturalistiske blomsterrosetter, fladsnit eller karvesnit. Mange foretrak dog i stedet at male stykket og så nøjes med at give kanterne en pæn profil og evt. skære et navnetræk samt et årstal på låg eller forside. Blomsterkranse bandt man an med de fleste steder, ligeledes strøblomster på låg og sider, – tulipaner, liljer, roser, asters, og hvad det ellers kunne blive til. Derimod havde nordmændene nok patent på det egentlige rosemaleri, – en rococodekoration så smuk som nogen ung pige kunne ønske sig den. Der er ikke kun roser i rosemaleriet, der garneres også jævnligt med andre blomster, som er anbragt mellem rocailler, bladornamenter og snølende tråde i dristige slyng. Farverne er glade, stærke og kompositionen for det meste ubegribeligt elegant.

Hos svenskerne var blomstermaleriet også ganske godt, men nok så morsomme er dog personmalingerne, hvor man ser små mænd med høj hat, skødesfrakke, knæbenklæder og lange støvler og koner i strutskørter samt med forklæde, kjoleliv og hue. Måske har man også fået plads til et lille hus, en hest og en vogn. Og det er naturligvis det forelskede par samt evt. nogle medaktører, vi møder på skrinet.

I barokken holdt man svært meget af marmorerede bemalinger, og hos bønderne vedblev denne dekurationsform at være populær langt op i forrige århundrede. Vi træffer den på ikke så få danske syskrin.

I mange europæiske lande gjorde man i barok og rococo meget i fornemme syskrin med intarsia eller marketteri. Når talen var om intarsia, udgravedes stykker af træoverfladen, hvorpå der indsattes træ i andre farver, så det dannede mønstre. Nordtyskerne og friserne var så glade for stjerner, og dem indlagde de i grundtræet i skiftevis sort og hvidt. Englænderne præsterede nogle ret ejendommelige

Meget fornemt syskrin med intarsia i form af rosetter, stjerner og tavlede borter. Amager 1775.

snirklede intarsiamønstre, såkaldt sea-weed, som forfærdigedes af mørkt træ og lagdes i lyst. Smukt var det og fint egnet til at danne hjertefigurer med, men på grund af dets spinkelhed og de mange forgreninger var det et enormt arbejde at udskære det. Det kopieredes på frisiske skrin.

Franskmænd, tyskere og italienere var eksperter i marketteri, hvorved forstås motiver eller mønstre, der bygges op af lutter forskelligtfarvede finérbrikker og limes på et stykke blindtræ. Franskmændene holdt også af at pålime et marketteri bestående af tynde tin- og messingplader, ibenholt og skildpaddeskjold – såkaldt boulearbejde.

Syskrin af træ beklædt med stråmosaik, Amager.

Selv mosaik blev fundet egnet som prydding til syæskerne, og italienerne var mestre i at opbygge smukke geometriske mønstre af små benbrikker i forskellige farver, – såkaldt certosamosaik. Også stenmosaik lagt sammen af brikker af marmor og halvædelstene kunne gå an til et syskrin, der skulle tjene som kærestegave.

Under napoleonskrigen faldt en del franske soldater i engelsk fangenskab, de blev ført til lejre i England, og der sad de og kedede sig enormt. For at få tiden til at gå, gav de sig til at arbejde med en af deres lands specialiteter – stråmosaik. Der blev bl.a. forfærdiget en række ganske dejlige syskrin, hvor overfladen mønstres af forskelligtfarvede stråstumper, som er limet fast til grundtræet. Skaktavler, skråstave, arkitektur og meget andet lod sig fremtrylle,

og unge englændere købte tingene af de fangne og forærede deres pige dem som kærestegave. Også nogle danskere var faldet i briternes klør, de sad i lejr sammen med deres allierede – franskmændene – og her lærte de kunsten at lave stråmosaik. Enkelte danske skrin med stråmosaik findes endnu bevaret.

I et ordentligt syskrin er der mange små rum og afdelinger til garner, sytråd, knapper, hægter, maller, nåle, sakse og meget mere, og undertiden er disse rum anbragt i et sindrigt rammesystem arrangeret i etager og således, at når man løfter en sektion op, får man adgang til den underliggende. Andre skrin har skuffer i siderne, så man kan få hele

Syskrin med skakstillet låg og skuffer samt inskriptionsplade. Amager 1804.

skrinets indhold præsenteret på én gang ved at klappe låget op og trække skufferne ud.

På bøndernes syskrin er der hjerter, navne og årstal, så ingen er i tvivl om, at det drejer sig om en kærestegave. I de højere kredse skilte de man ikke sådan med sin kærlighed, og man må ved højerestands-frembringelserne ofte lede lidt, før man finder frem til de varme følelser. Måske sidder der i låget i et hemmeligt rum eller som en udtrækkelig tavle en lille silhouet eller et miniaturemaleri af skrinets giver.

Vaseformede hovedvandsæg

Når de gamle grækere sørgede over deres døde, spillede vaser af forskellig størrelse og form en væsentlig rolle: Man havde ganske små tårevaser i hvilke man omhyggeligt opsamlede alle de tårer, som flød over den hedengangne, og disse vaser stilledes, når de var så fulde, som sorgen nu tillod, at de blev, ud på graven. Undertiden fandt de efterladte det klogest at spæde op med lidt saltvand, for at den

Vaseformet sølv-hovedvandsæg med graverede og punslede dekorer. Klassicisme.

Østjydsk vaseformet hovedvandsæg, dekoration med drevne ranker og glasflusser. Louis seize, – slutningen af 1700-årene.

døde ikke skulle fortørnes over de levendes hårdhertethed og ligegyldighed og give sig til at spøge.

I Grækenland var vaser slet og ret forrådsbeholdere og forgængere for flasker, man havde honning, vin, olier og til tider ligeledes faste stoffer i dem.

Eftersom vaserne i så stort omfang brugtes i forbindelse med dødekulten, kom den efterhånden til at symbolisere mindet om en død, og siden udvidedes sindbilledet til også at omfatte mindet om levende personer. Da det i renaissance og barok blev almindeligt at stille blomster i vaser, fik

vasemotivet om muligt endnu større betydning, for blomsterne står som et billede på smukke oplevelser, og når man opbevarer blomster i en vase, som man har modtaget fra en bestemt person, skal de bringe behagelige oplevelser, som man har haft sammen med den pågældende, i erindring.

Det var derfor også nærliggende, at man gav vaser som kærestegaver, og der findes ikke helt få, hvor såvel ornamentik som initialer og årstal vidner om, at de har været kærlighedens budbringere. En del af dem er lågvaser, for i gammel tid yndede man ikke synet af en tom vasehals, det var bedre at lukke hullet med et smukt kuplet låg med lidt garniture af blomster, putti og anden sukkersød pragt.

Desværre var det ikke hvermands sag at få fremstillet en sådan vase af fajance eller ædelt porcelæn, det var en meget kostbar fornøjelse, som kun de rigeste kunne hengive sig til. Ydermere havde vaser den skavank, at de var skøre, så de let gik itu og skåret kærlighed er der ikke meget ved. Endelig var de så store og tunge, at den skønne umuligt kunne have et sådant stykke på sig, og når hun ikke til stadighed havde mindet om sin tilbeder for øje, risikerede han det værste.

Derfor gik den kloge mand til sølvsmeden og afkøbte ham et af de vaseformede hovedvandsæg, som alle damer så grumme gerne ville eje. En sådan duftvase kunne den skønne til stadighed have hos sig i sin taske eller muffe. Hver gang hun måtte indsnuse de stærke hovedvandsdampe for at skaffe sig luft i en klumret stueatmosfære, og hver gang hun måtte have ægget holdt under næsen for at komme til hægterne efter en »svime«, kom hun da uvægerligt til at tænke på dets ædle giver.

De første vaseformede hovedvandsæg kom frem i begyndelsen af 1700-årene. De er lidt fladtrykte af form og har lodrette riller eller kannelurer ned gennem korpus. Formen

Østjydske rococo-hovedvandsæg med kraftigt opdrevede rocailler, skælmønster og fuglefigur på låget. Rococo, 1700-årenes midte.

er i øvrigt svunget og låget kuplet. Som lågfigur ser man gerne en bøjlekroner. Som så megen anden kroneornamentik på kærestegaver, viser den ikke hen til nogen ganske særlig kongebegejstring. Kronen var snarere et løfte til modtagersken om den magtfulde stilling hun ville opnå i det hjem, som det åbenbart var giveren så magtpåliggende at få etableret sammen med hende.

I øvrigt var det klogest af pigen at undersøge kronen lidt nærmere, inden hun sagde ja til frieriet. Nogle af kronerne er nemlig ikke bøjlekroner – suverænkroner – men kun

udstyret med takker. Det er da brudekroner, og de fortæller ikke noget som helst andet, end at manden nok kunne tænke sig at blive gift med hende. Mærkeligt nok synes der aldrig at forekomme egentlige rangkroner på hovedvandsæg, selv om en del af dem givetvis er blevet skænket til damer, som tilhørte adelen, – var »født«, som det også hed sig.

Hovedvandsvasernes materiale er så at sige altid sølv med indvendig lueforyldning, thi hovedvand var en skrap væske, som angreb sølvet, hvorimod det måtte lade guldet kønt i fred. I bunden af vasen er der for det meste et lille rum lukket med en klap, det er til at gemme det behageligt duftende stof, balsam, en art fast parfume, i.

Allerede i regencen – omkring 1730-40 – ændrer hovedvandsæggene lidt karakter, deres kannelurer afløses nu af knækninger, hvilket vil sige, at hele korpus vrides op i bløde bukler og skarpe kanter, som følger dets svungne former. Vasen smalner ofte til nedenom, medens den samtidig viser tilbøjelighed til at udvikle et svulmende brystparti. I princippet er formen dog den samme som hos den egentlige baroks vase-æg. Lidt over midten af hovedvandsægget mødes vase og låg, og når man vipper det højt kuplede låg tilbage, ser man, at det kun er i selve vasen, der ligger en svamp vædet med hovedvand, og svampen holdes ofte på plads af et lille forgyldt gitter. Man skulle således tro, at der ødsledes med pladsen, men det var nu ikke tilfældet. I låget dannede der sig nemlig snart stærkt koncentreret hovedvandsdamp, og hvis en dame blev upasselig, hvilket ofte skete, fordi man snørede sig for hårdt, kunne det duftchok, hun fik, når man smækkede ægget op lige under næsen på hende, nok få hidkaldt de sjunkne livsånder.

Ved siden af kronen, der under barokken havde været enerådende som lågfigur, dukker der nu et par næbbende

Sjællandsk hjerteformet hovedvandsæg med kærlighedens fugle under en bøjlekrone.

fugle eller en opflyvende fugl frem, og for at gøre det helt vidunderligt, kan fuglene være anbragt under en krone. Kavaleren lover nu ikke alene damen magt, han garanterer hende også evig kærlighed og elskovsfryd. Hvor barokkens hovedvandsæg bortset fra kannelurerne gerne havde haft glat korpus, får regencens ofte graveringer med quiltede mønstre, bladværk etc.

Vi er her nødt til at foretage et lille sidespring: Omkring 1730 viste de første hjerteformede hovedvandsæg sig på kærlighedsmarkedet. De var selvskrevne som kærestegaver, og i lighed med de vaseformede har de mestendels en krone foroven. Graveret ornamentik bestående af blomster, blade og ranker smykker mange af dem, og vi finder eksemplarer, hvor et par vingede hjerter i brand er opdrevet på korpus. For resten er der næsten altid to hjerter – også

hvor de brændende mangler – nemlig foruden hovedhjertet et opdrevet midterhjerter, som fremtræder både på for- og bagsiden af ægget. Såvel mand som kvinde er altså repræsenteret. I de rigtige hjerteæg mangler balsamgemmet, for der er ingen fod. Snart opdagede sølvsmedene imidlertid, at man jo i grunden blot kunne slå hjertet sammen med vasen, så man fik en hjerteformet vase med fod, – på den måde blev det lille balsam-problem løst.

Hjerteægget med eller uden vasefod beholder populariteten lidt ind i rococoen, men omkring 1760 mister man af en eller anden grund interessen for hjerteformen og kører videre med vasen alene. Kun ét sted overlever hjertevasen, og det er i de meget smukke og berømte Amager æg. De blev forfærdiget af københavnske sølvsmede på bestilling af velstående bønder fra den nærmeste omegn, og selv om de kaldes Amager æg, blev de nu også afsat andre steder.

Almindelige hovedvandsæg er gerne mellem 5 og 7 cm høje, Amager æggene er derimod giganter på mellem 10 og 12 cm. Ingen skulle være i tvivl om, at bønderne fra hovedstadens opland havde deres på det tørre. Snart erstattedes graverede og drevne mønstre med filigran, som i et dekorativt netværk af hvidt sølv lagdes på hjertets lueforyldte bund i elegante snøler.

Der blev ikke sparet på noget område: En stilk forbinder foden med balsamgemmet med selve hjertet, og for at »styrke« dette spinkle led, blev der opstillet et par stejle løver til støtte for konstruktionen. Foden er med rige drivninger og punslinger, – f.eks. som en bladkrans.

Midt på hjertets underdel anbragtes en medaillon med glasdække, og såfremt den var æggets eneste medaillon, var det gerne damens initialer man fandt skrevet med snirkler og sving eller opbygget af perler, bag det slebne glas. På mange hjerter fandt man dog også plads til en glaslukket

medaillon oven på låget, og det var da nok mere passende at sætte damens navnetræk dér, medens mandens så kunne figurere i den anden, gerne lidt mindre medaillon.

For yderligere at pointere det statelige exterior, kan lågmedaillonen flankeres af et par amoriner – vingede spædbørn – bladværk eller et par vildmænd – dem fra det danske rigsvåben – med drabelige køller i hænde. Oven på medaillonen er der naturligvis en bøjlekrone, mindre kunne sandelig ikke gøre det.

Såkaldt Amageræg med drevne mønstre, topmedaillon med krone og løv samt et par støttende løver. Mærket 1865.

Amageræg fra forrige århundrede med sølvfiligran, hanke og medailloner.

På tidlige eksemplarer, der vel nærmest er at opfatte som forløbere for de egentlige Amager æg, er topfigurerne ofte et par fugle under en krone. På meget sene Amager æg fra tiden omkring 1830 er hjerteformen undertiden ganske fortegnet og trukket op til noget nær en naturlig ægform. Skemaet i ægget er derimod holdt.

Vi vender nu tilbage til de egentlige vaseæg, som netop er på vej ind i rococoen. Den gør sig bl.a. gældende derved, at den bløde linjeføring, der prægede regencens produkter, nu ofte afløses af skarpe knæk, der i højere grad deler formen i afsnit. Rococoen excellerer ellers i, at formerne foruden at knækkes også vrides. Dette sidste undgår de fleste hoved-

Et par såkaldte »hundredestensæg« fra Sønderjylland. Der er dog ikke 100 æg på nogen af de vaseformede æg.

vandsæg, sikkert væsentligst af den grund, at de er for små til, at vridningerne rigtig kunne gøre sig.

I rococoen elskede man yppigt opdrevene ornamentter, og de frembragtes ved, at man holdt en lille metalmejsel eller stav ned mod metallets bagside og så ved at slå mod punslens med en hammer, opdreve en form i metallet. Ved at foretage noget tilsvarende på forsiden, dog gerne med langt mindre og spidsere punsler, fik man formerne til at markere sig bedre, og selv om for- og bagside i princippet behandlede ens, kaldes behandlingen af bagsiden drivning, og behandlingen af forsiden punsling. Til neutrale flader kunne man anvende en ganske lille spids punsel, som fik lette slag

og afsatte et prikmønster i metallet. Det kaldes nålepuns-
ling.

Det var hyrderiernes tid, og unge velstående par så sig gerne i hyrders og hyrdinders lignelse, selv om deres forestillinger om hyrdelivet lå realiteterne uendeligt fjernt. Unge damer lod sig portrættere med hyrdestav i hænde, og Meissen og andre europæiske porcelænsmanufakturer udspyede kvalmende søde figurgrupper med aristokratiske påfaldende velklædte hyrder og hyrdinder.

Vaser syntes uadskilleligt knyttede til dette rosafarvede hyrdeliv, – ikke rigtige vaser til blomster, men sandstens- eller marmorfremstillinger af lågvaser, som kunne placeres effektivt rundt om i parker og haver hvor man gjorde spadsereture.

Disse vasefigurer kunne simpelt hen ikke blive dristige nok; deres korpus fortonede sig i volutter og lasket bladværk, det prydedes med quiltninger, rocailler og blomster, og på låget havde fugle slået sig ned blandt ranker og frugt. Jo mere asymmetrisk des bedre, og der er næppe grund til at tvivle om, at det netop er disse havevaser, der har stået model til rococoens vase-hovedvandsæg. De kan nemlig fremvise ganske de samme former.

Mellem drevne rocailler kunne måske en putto stikke hovedet medsammt noget af overkroppen frem, men egentlig ses den slags ret sjældent; for det meste er det kun rocailler, blade, blomster, skælmønstre, quiltninger og kæmninger, man har fantaseret i. Asymmetrien sætter præg på mange af rococoens hovedvandsæg, og nogle af dem har en højst aparte tykmavet facon. Låget kan have form som en hjelm eller en sydvest, og der er eksemplarer, hvor låget fortil går ud i en volut, medens korpus bagtil gør det samme, så formen bliver lidt hen efter et S eller en stoltserende hane. Æggene har just af den grund fået betegnelsen »haneæg«.

Som topfigur har mange af rococoens hovedvandsæg en slebet ædelsten eller en glasflus. Undertiden sidder der dog endnu en stakkels due, som er på nippet til at rutsche ned ad de stejle volutter. Hvor foden med balsamgemmet før havde fulgt vasens form eller var rund, er den nu ofte knækket i asymmetriske former, har firpasform, hvis den da ikke er som en hestesko eller andefod. Bladrosetter forekommer ligeledes.

Selv om al egentlig kærlighedsornamentik er forsvundet fra disse hovedvandsæg var de dog i høj grad betragtede som kærestegaver, og en ting, som den unge kavaler eller bymand nok kunne være bekendt at begave en ung ærbar dame med. Til bønderne kom hovedvandsæggene langt senere, og først i slutningen af 1700-tallet finder man også hos dem hovedvandsæg i større antal.

I rococoens sidste tid gik man efterhånden tilbage til den mere rolige vaseform, som man havde kendt den i regencen, og den tidlige Louis seize byder ligeledes på æg, der står regencens nær, blot er kanneluren, hvis en sådan forekommer, tættere, og korpus er omhængt med festons – ranker af blade og blomster omvundet med bånd. Siden bliver runde vaser mere almindelige end fladtrykte, foden derimod er næsten altid kvadratisk, evt. med afskårne hjørner. Formerne er rolige, og de uundgåelige festons suppleres ikke sjældent med ophængte blomster og frugter eller med medailloner båret af sløjfer, – passende steder at indgravere damens og giverens navne samt årstal. På toppen af det høje låg kan der være en blomst, en blomsterknop, en putto eller en glasflus i en roset.

Mod slutningen af Louis seize'n viser æggene tendens til korpulence, bliver skarpkantede og mere lavstammede, – noget af det elegante går egentlig af dem. Samtidig begynder der at skyde glasflusser ud på siderne, de fortrænger

Empire-hovedvandsæg med hanke, palmetgraveringer, topblomst og et par flusser. Østjylland.

medailloner og til en vis grad festonerne. For første gang udstyres hovedvandsvaserne med hanke.

Empirens vaseæg trækker maven ind, skyder brystet frem og nærmer sig de tidlige Louis seize-former en del. De lægger til i højden, og hvis der er hanke på siden, er de ofte ret store og stejlt opadstræbende. Det var krigs- og krisetider, og der måtte spares meget på sølvet. Danske hovedvandsæg fra perioden er derfor tynde – undertiden ganske blikagtige i godset.

I et bestemt område blev man særlig glad for empirens vaseæg, det var i Sønderjylland og Hertugdømmerne. Fra

tiden omkring 1800 og frem til ca. 1840 blev der i disse egne fremstillet store mængder æg af tyndt sølv. Denne fattigdom opvejedes dog til fulde af den overdådige mængde røde, blå og grønne glasflusser eller glaspaster, som man fik anbragt rundt om på æggene.

Flusserne udmærker sig fremfor pasterne ved at være ret hårde, således at de kan slibes op i meget skarpe facetter. Pasterne er blødere og får lettere ridser. Til gengæld har de varmere, smukkere farver, og de var noget lettere at fremstille. Klare glasstykker underlagt med mønstret tinfoolie lod sig ligeledes anvende som æggepryd.

Eftersom det var en almindelig antagelse, at der var en nøje forbindelse mellem kærlighedens varmegrad og antallet af stene på ægget, gjaldt det naturligvis om at få anbragt så mange flusser eller paster som overhovedet muligt, og et »hundredestensæg« var nok det, som enhver sønderjysk pige mest ønskede at få af sin tilbeder.

Nu var ikke alle sølvsmede lige opfindsomme, og det kunne ligge tungt med at finde plads til så mange stene på så lille en genstand. Korpus alene gjorde det ikke, man måtte tage fod, låg og hanke til hjælp, og alligevel nåede man sjældent op over 50-60 stene. Æg med en sådan belægningstæthed vil dog normalt blive betegnet som hundredestensæg, – lidt imødekommenhed kan jo aldrig skade.

En mand som guldsmeden Peter Johannsen i Aabenraa fandt dog en fortrinlig løsning på sten-problemet. Han forfærdigede æg med en frierbuket på låget, og alle dens blomster var sammensat af bittesmå flusser. Således rundede han mageligt hundredestens-hjørnet, og hans rekord var angiveligt på 201 stene.

Når man tager det store, ofte smukt udførte indfatningsarbejde i betragtning, virker det ganske ejendommeligt, at de supplerende punslinger for det meste er meget grove,

summariske og uelegante. Et andet svagt punkt ved mange af disse æg er deres uendeligt tynde, blikkede hanke, der bøjes ud af facon selv ved et ret let tryk. Det er så ganske afgjort ikke frembringelser beregnet på et kræsent publikum. Alligevel er de særdeles festlige og charmerende, og de hører nu om stunder til de meget efterspurgte kærestegaver. Morsomst er de nok, hvis pigens initialer fremtræder under glasset på en medaillon, der pranger på æggets midte.

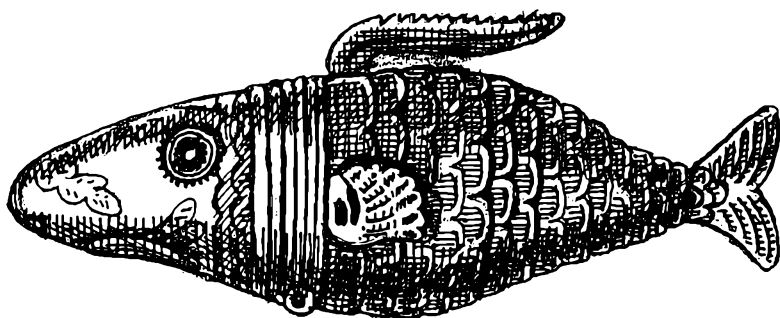
Egentlige hovedvandsæg er en nordisk specialitet, og de er ret ens fra Danmark og Norge, hvorimod de svenske ofte er af en noget anden type. Man har her mest holdt sig til en rolig vasefacon, og selv ned i rococoen fortsatte man med at lave kannelurer ned gennem korpus for ligesom at holde lidt mere orden på det. Rocailjerne er drevne, men mere diskrete end de danske. De fleste svenske og finske æg har et langt fladere låg end de danske. Dog findes der klassicistiske eksempler, hvor låget ender i lange fuglehalse.

Svenskerne kan opvise rococo-æg, som minder en del om de danske, blot er formerne næsten altid nok så beherskede. I klassicismen bliver en ren dåseform, som mere er beslægtede med de engelske og franske vinaigretter det mest almindelige.

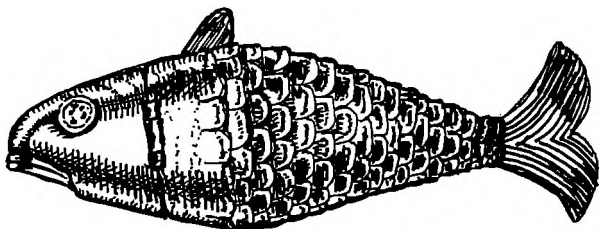
Fiskeformede hovedvandsæg

En meget smuk og morsom kærestegave, som benyttedes en del i det frisiske og hollandske område, er det fiskeformede hovedvandsæg, det er også blevet fremstillet i Danmark, men så vidt vides, kender man kun om ved halvandethundrede sikre danske eksemplarer, og de stammer alle fra Jylland, nemlig fra Nibe og Aalborg ved Limfjorden samt fra det sønderjyske område, hvor de er lavet i flere byer, bl.a. Haderslev, Aabenraa og Tønder.

Fiskene har svampedåse foran i kroppen, og samlingen mellem låg og krop sidder foran sidefinnerne og to rækker skæl efter hovedet. I dette er der en klap, og under klappen findes balsamgemmet. Kroppen er opbygget af led, og hvert led – en oval, bred ring, har i yderkanten en række graverede skæl. Ringene er nittet sammen således, at det ene led kan glide lidt ind under det andet, hvilket igen medfører, at fisken kan vifte en lille smule med halen.

Fiskeformet hovedvandsæg af den såkaldte Flensborg type.

Haderslev-fiskene har lidt mere malle-karakter over sig.

Hovedet er med graveringer, og en del fisk har øjne af slebne glasflusser. Fiskene fra Limfjordsegnene har et ret højt korpus og et meget buttet hoved, kroppen er forholdsvis kort i forhold til hovedet og halen lille. Bugfinnerne ligger som et U, og rygfinnen er lang. Fiskene fra Haderslevegnens har mere tenformet krop og større men færre led end de nørrejyske. Her skiller låg og korpus hvor fiskens hoved og krop skiller. En del af disse fisk kan minde om maller, og balsamgemmet sidder i hovedet over underkæben, der kan klappes ned. Fisk fra Aabenraa og Flensborg er ofte særdeles trinde, de har gerne lidt flere led end dem fra Haderslev. Hovedet er kort, og det mødes med kroppen i en kant. De har kort rygfinne men knap så kort som Haderslevfiskenes. Fiskene fra Aabenraa har undertiden fyldigere opdrevet hoved end de andre fisk, til gengæld er hovedet ikke sjældent skelligt smallere end kroppen, så anatomen er knap så heldig. Tønder-fiskene har bred fatning hvor låg og korpus – hoved og krop – mødes. Rygfinnen er lang, bugfinnerne udadsvejfet v-formede, kroppen ret varierende, undertiden tenformet, undertiden mere buttet om midten. Halen er lille og ret naturalistisk graveret.

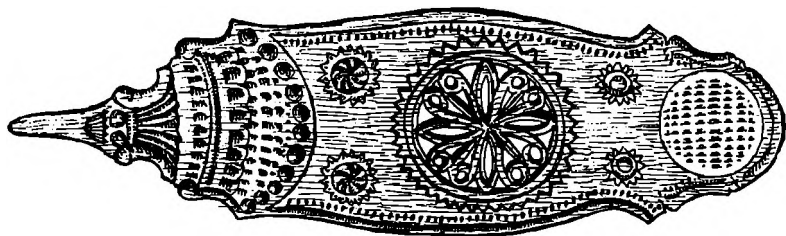
Der er lavet et utal af falske hovedvandsfisk, så de er lidt farlige at samle på.

Spinderekvisitter

Der findes forskellige typer spinderokke, og enkelte eksemplarer blandt dem kan være udsmykket således, at de efter alt at dømme har været tænkt som gave fra en ung mand til hans hjerterdame. Det må dog siges, at de ret avancerede rok-typer, som normalt anvendtes på vore breddegrader, lå uden for, hvad der i almindelighed kom på tale som kærestegaver. En af årsagerne hertil var nok, at fremstillingen af rokke i hovedsagen beroede på fagmanden – rokkedrejeren. Han forstod at give redskabet de rette dimensioner, så det fungerede upåklageligt og gjorde det muligt at få ulden ordentligt spundet.

Til gengæld kunne en del rokke tilbehør fremstilles på husflidsbasis, hvilket straks åbnede muligheder for at udforme det så det også kom til at arbejde i kærlighedens tjeneste.

Rokkeblade har ikke haft nogen udbredelse i Danmark, derimod kendes de fra både Sverige og Finland, Randstatterne, Polen, Rusland og andre østeuropæiske lande samt Tyskland, Østrig og Schweiz. De hører i udpræget grad til folkekunstens glansnumre, og nogle af dem er udformet med en pragt og herlighed, så kun de bedste manglebrætter kommer op på siden af dem. Det er i denne forbindelse ganske kuriøst at iagttage, at i egne – f.eks. i Sverige – hvor manglebrætterne langt fra var spændende, blev der skåret de mest forrygende elegante rokkeblade, – givetvis fordi de der var hoved-kærestegaven.

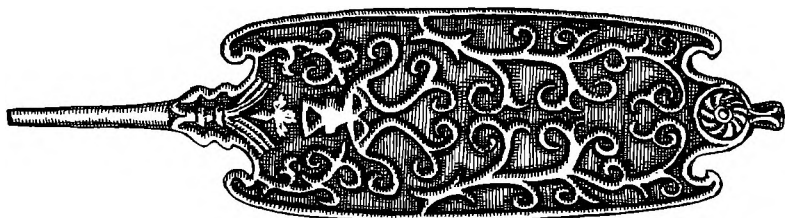
Finsk rokblad med karvesnit, svidjer og gennembrydninger. Forrige århundrede.

Rokkebladet er i den enkleste form et årelignende redskab, som blev sat fast på rokken, når der skulle arbejdes med langtvævet materiale som hør og hamp. Hovedparten af bladene er indrettet således, at taverne kunne lægges på overkanten, så de hang ned og kunne trækkes af, efterhånden som de brugtes i tråden. På andre modeller har taverne måttet vindes omkring bladet – simpelt hen fordi der ikke er nogen overkant, som de kunne anbringes på.

På rokkeblade med tavekant foroven, er der gerne et par fint udskårne stopklodser – en for hver ende af kanten. Det forekommer imidlertid også, at bladet foroven er udformet som en stor, grovtandet redekam således, at man samtidig med, at taverne blev trukket af, fik kæmmet dem i fin orden.

De fleste steder foretrak man at skære bladet og den angel, som blev stukket ned i rokkens holder, i ét stykke træ. I nogle østeuropæiske lande, bl.a. Rusland, var det dog lige så almindeligt at dreje angelen op af en rundstok, save en rille hvori bladet blev stukket ned og så befæste det med pløkke, dyvler.

Adskillige rokkeblade er så ødselt dekorerede, at det må have været ret umuligt at anvende dem i praksis, hvad der antagelig heller ikke var tanken med dem. De har snarere været at opfatte som prøver på tilbederens duelighed og har

Rokblad med rankeudsmykninger i fladskæring, Østbotten, 1700-årene.

været anbragt på rokken som en slags præsentérstykke, når den stod fremme, men ikke var i brug.

Svenske og finske rokkeblade hører nok til de mest originalt udskårne, og en del af dem er fuldt på højde med, hvad de norske rankesnidere præsterede på manglebrætterne. På nogle af dem er hele fladen dækket af dristigt svungne blad- og rankeskæringer med blomster. Kanterne kan være lækkert svejfede som en række fortløbende rocailler. Det er ren 1700-tals ornamentik, hvad der imidlertid på ingen måde forhindrede, at den anvendtes til op imod dette århundredes begyndelse.

I andre tilfælde er det karvesnittet, der gør sig gældende, og i stedet for rocailler og tunger i kanten får man så en række rosetter og andre geometriske figurer, der udfører en krævende balanceakt. Motiver som haner, høner, hjerter, solkors, ruder og stjerner går igen på mange blade enten som fladsnit eller i form af gennembrydninger.

Det gør ikke disse rokkeblade mindre fascinerende, at de gerne foruden skæringerne prydes af smagfulde bemalinger, og selv om det gerne er stærke farver, kunstnerne har betjent sig af, virker de besynderligt nok aldrig vulgære.

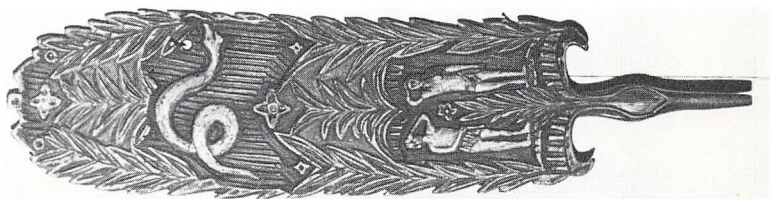
I Baltikum havde man nogle særdeles spændende rokkeblade, de kunne bestå af rosetter sat oven på hinanden, en roset i forbindelse med en halvmåne eller rosetter kom-

bineret med horn- og fjerlignende figurer. På disse rokkeblade er karvesnit og gennembrydninger kombineret i arbejder af filigranagtig finhed. Polske rokkeblade minder idémæssigt meget om de baltiske, dog er de mestendels enklere og grovere i udførelsen.

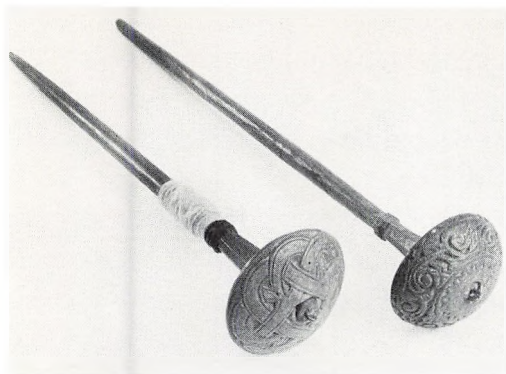
Centraleuropæiske rokkeblade, f.eks. de schweiziske, har ofte tre-fire meget svære tænder foroven, de synes mere funktionelle end mange af de baltiske og skandinaviske, selv om de udmærket kan være forfærdiget med såvel karvesnit som fladsnit og udsavede mønstre.

I visse russiske distrikter var folkekunstnerne ikke så meget stemt for udskæringer. Til gengæld var man særdeles glad for bemalinger, og der er grund til at tro, at de mange ikonmalere har inspireret til udsmykning af sådanne stykker, – måske har de selv udført den for at hjælpe en forelsket knøs på gled. Mange af bemalingerne er nemlig så drevne, at det næppe kan være amatørers værk. En del af motiverne er af religiøs natur, men man træffer også blomsterbemalinger, skibe, tapre mænd og smukke damer.

Foroven på sådanne blade sidder der evt. en række små fritskårne rosetter forbundet med buer, og i buerne blev hørtaverne lagt. Forneden kan der ligeledes være en rosetkonstruktion med vedhængende dråbeformede eller kvastagtige ornamentter, så hele redskabet kommer til at minde en god del om en processionsfane, som man kender dem fra

Svensk rokblad udskåret med livstræer, Adam og Eva samt slangen fra paradiset. Det tilhører antikvitetshandler Bjørn Wandall, Vejle.

Et par islandske håndtene, den ene med bælteornamentik, den anden med ranker på snolden.

religiøse optog. Det er næppe nogen urimelig tanke, at sådanne faner netop har været forbilleder for rokkebladene.

I andre russiske egne har man i stedet arbejdet med karvesnit stort set som i Finland og Sverige, og disse blade er næppe til at skelne fra de skandinaviske.

Det var ikke altid nogen ubetinget fordel at have rokkebladet siddende på selve rokken. Nogle steder foretrak man i stedet at anbringe det på et selvstændigt stativ, en høj stander på fod. I sin idé kunne redskabet nok minde om en hellebard eller et spyd, og det benævnes da også undertiden »rokkespyd«. Bozniske, montenegrinske og rumænske rokkespyd ser ret nøje ud som partisaner og stridsforke fra 1600-tallet. Stagen er også udsmykket, og medens skandinaviske eksemplarer ofte kan opvise elegante proptrækernes noninger, er østeuropæiske hovedsageligt med karvesnit. Der findes dog også skandinaviske med karvesnitsmønstre. Virkelig fornemme eksemplarer er inddelt i en række »bure« – gennembrudte partier med tremmer i hjørnerne eller med snoede ribber som bærende elementer. I hvert »bur« kan der så være en figur, som kunstneren har udskåret i bogstaveligste forstand bag tremmerne, den er

nemlig for stor til, at den kan passere mellem dem, det er måske fugle, aber, hunde og andre dyr. Nogle har i højere grad sværmet for terninger, raslekugler og den slags mor-skab.

I stedet for et rokkeblad er der på nogle rokkestandere anbragt en slags kurv. Undertiden består kurven af en bundplade med seks eller otte rådyrstænger sat op i en kreds, et tilsvarende antal hestehoveder på halse er åbenbart også blevet anset for et interessant kurvemotiv. Ellers er det ganske jævne træspidser, man har betjent sig af, og bag disse tremmer er det materiale, som skulle spindes, blevet anbragt. Kurvene var velegnede til at have f.eks. blå i.

Fødder til standerne kendes i forskellige udformninger, og nogle af dem er med en stor plade, som spindersken kunne sidde på.

Det var langt fra altid, rokkestanderen brugtes i forbindelse med en spinderok med hjul. Mange steder klarede man selve spindingen med noget så simpelt som en håndten, den består af en pind – selve tenen, og foroven eller forneden på den sidder tenvægten også kaldet snolden. For enden af tenen er der en krog – nokke – som spindet kunne tøjres på.

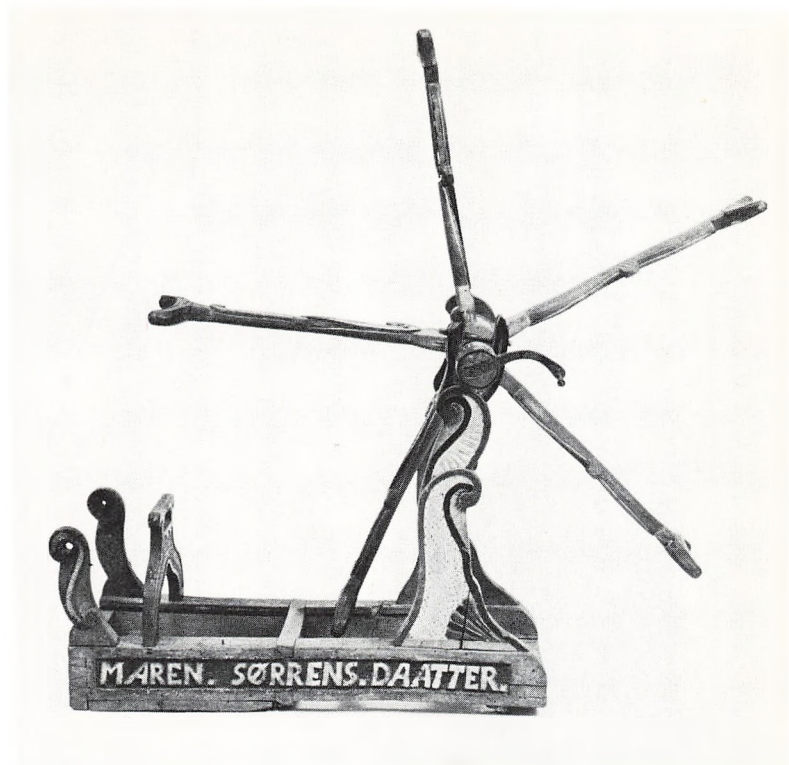
Hovedparten af håndtenene er meget simple redskaber uden nogen form for pryde, men der er undtagelser fra denne regel. En skive- eller kugleformet snolde kan være udskåret med karvesnit eller fremtræde med elegant gennembrudt arbejde. Materialet er da ofte ben eller en hård træsort som buksbom eller æbletræ.

I Kalabrien i Italien har man brugt nogle usædvanlig festlige håndtene, hvor den unge forelskede mand skar sig selv og pigen ud som en slags topfigur under tenens snolde. Så længe der blev spundet, måtte parret affinde sig med at

danse med hovedet nedad, men når tenen ikke var i brug, stilledes den i en holder, så de to kom til at stå opret. Til gengæld var dansen så til ende. Det kan også være en præst med en bog, der fungerer som tenpryd, og det er underforstået, at det er vielsesritualet, han læser op af bogen.

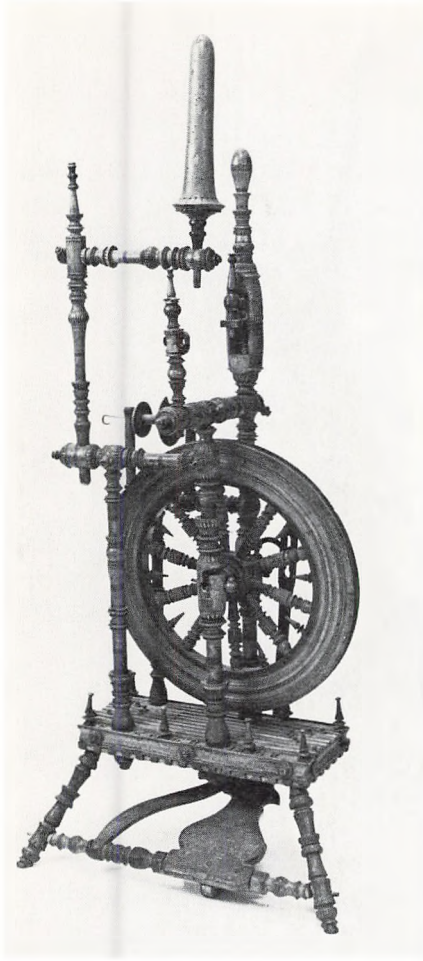
Udskåret og bemalet tenstol fra Nordslesvig. Rococo. Hestene er frugtbarhedsdyr.

Rococo garnvinde med rocailler og bemaling. Fyn.

I Balkanlandene og Østeuropa var det ikke usædvanligt, at unge piger vogtede småkvæg og fjerkræ, og samtidig med, at de varetog denne opgave, spandt de uld på en hånden. Den uspundne uld medbragte de på en holder, et spyd undertiden med et par sidegrene. Også disse holdere har fungeret som kærestegaver og kan have en til formålet svarende udsmykning.

Til den almindelige spinderøk hører et rokkehoved eller undertiden flere forskellige, som kan udskiftes alt efter hvilket materiale, man har med at gøre. Nogle af hovederne er en høj slank kegle af en eller anden udsøgt og hård træsort,

Pragtrok med rige drejninger og
udskæringer, Langeland.

andre er ballonformede og måske flettet af smidige rør, som danner et helt bur om en kerne. Italienerne var meget glade for ballonformen, og det endte med, at de også udskar rokkehoveder af denne facon i træ og med smukke mønstre på siderne.

Det var meget praktisk at have et sted at sætte de fyldte tene fast, og hvor de kunne opbevares, indtil garnet skulle

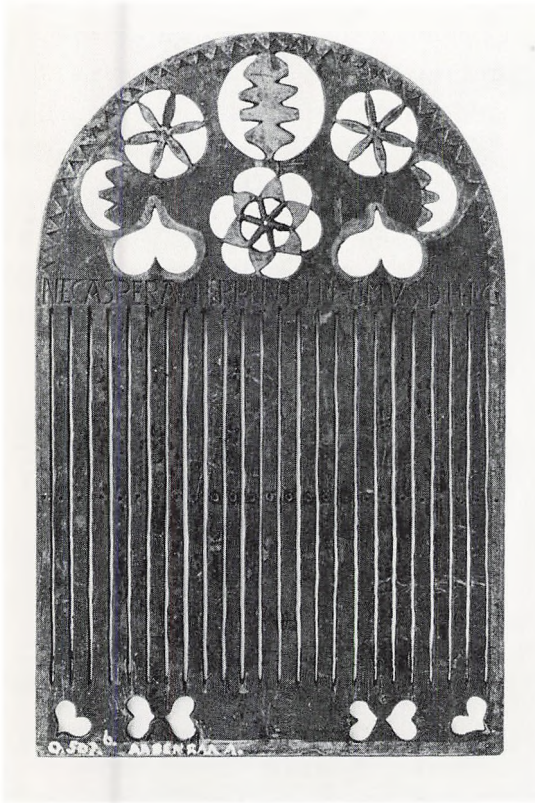
spoles af. Til formålet konstruerede opfindsomme folk den såkaldte tenstol. Den er et stativ, hvori der er plads til flere tene, og når den optræder som kærestegave, er der gerne skåret et fint topstykke med hestehoveder og initialer til den. Apparatet benævnes undertiden også en tenhest.

Fra tenen kunne garnet føres over på en haspe, den består af et stativ, hvori en akse med fire eller flere vinger hviler. Den kan drejes rundt med et håndsving, hvorved garnet spoles op til fed. Disse garnhasper var velegnede kærestegaver, og de kan stundom opvise en prydelighed i form af udskæringer og gennembrydninger, så det er en hel fornøjelse. Det samme gælder garnvinderne fra hvilke garnet kunne vindes til nøgler. I dem holdes garnet for det meste på spinkle tremmespøler.

Endelig er der så vindepindene om hvilke nøglerne blev opvundet: De er ret korte, og det stykke, hvorom garnet lagdes, står fortrinsvis glat. Til gengæld er håndgrebet i adskillige tilfælde meget rigt udskåret, og »bure« med lige eller snoede sprosser samt raslere i, findes der en gudsvelsignelse af. Undertiden er det endog blevet til et vedhæng af nogle sirligt skårne kædeled.

Vævespjæld

En meget nydelig lille brugsting og samtidig den selvskrevne kærestegave var vævespjældet eller båndvæven. Den brugtes i stort set alle husholdninger, for dengang vævede folk selv deres strømpebånd, bånd til kantning af

Vævespjæld med stjerner, roset, halvmåner og hjerter. Aabenraa.

tøj, til at bære føringsspande (barselspotter) i og meget andet.

Vævespjældet har været kendt langt tilbage i tiden, men eftersom det er en ret skrøbelig genstand, er det stærkt begrænset, hvor mange helt gamle stykker, der har »overlevet«, først fra forrige århundrede er der bevaret adskillige eksemplarer.

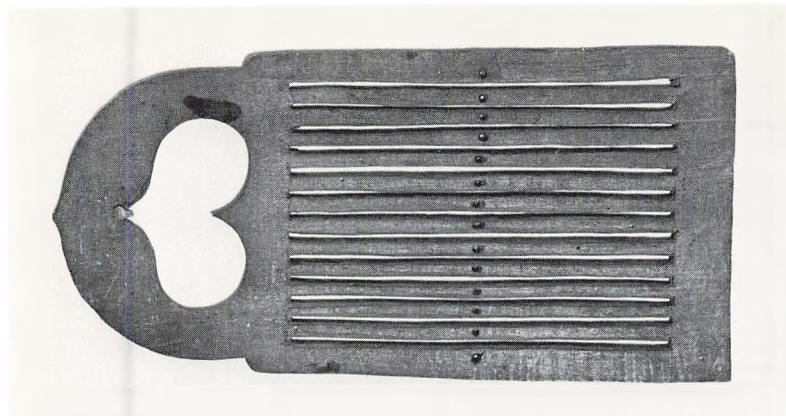
Vævespjældet består af en tynd træplade, og det kendes i flere forskellige størrelser, et ret almindeligt format er ca. 20 cm i bredden og ca. 30 i højden. Der kendes dog også eksemplarer, der er bredere end højere.

Foroven på pladen er der et topstykke, og på danske eksemplarer afsluttes det ofte i en bue. Det tynde træ – gerne fra tre til fem m.m. – var velegnet til gennembrudte arbejder, som mange fingernemme karle forstod at frembringe ved hjælp af en løvsav. Der er vævespjæld med hjerter og initialer, et årstal er det måske også blevet til samt sindrige rosetter med stjerner og fletværk. Et yndet motiv var livstræet, næsten altid symmetrisk om en midterakse og stundom med en imponerende rigdom af grene, blomster og blade.

Hele små scenerier hvor en kvinde, den udvalgte naturligvis, går blandt træer, blomster, kornneg og bikuber, kan man støde på. Dog er sådanne eksemplarer sjældenheder, fordi de krævede en større kunstnerisk kompositionsevne, end de fleste kunne opvise.

Karvesnit vidste man hvad var, og selv om pladens tykkelse ikke tillod, at skæringerne gik ret dybt, lod det sig nok gøre at benytte dekorationsformen ret overfladisk. Kombineret med gennembrudte mønstre gav det undertiden et virkelig stateligt resultat.

Ridsede eller brændte ornamenten var velegnede, og de

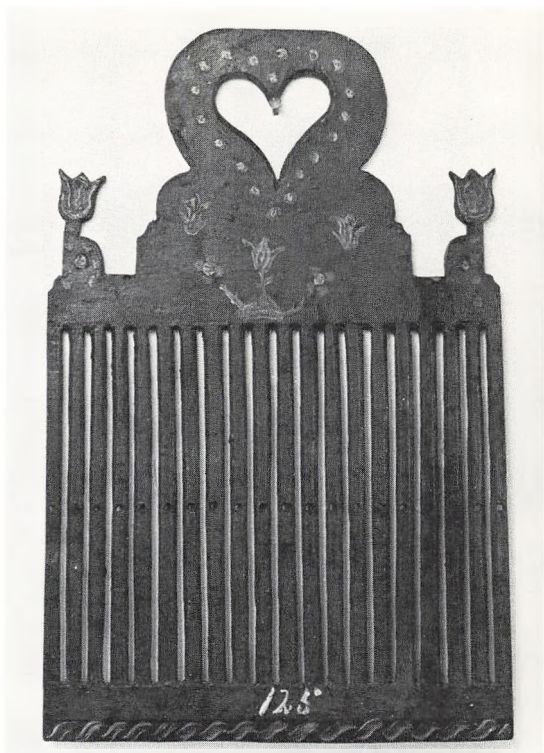
Vævespjæld af bøgetræ og med stor hjerteformig gennembrydning for oven. Nordfyn antagelig forrige århundrede (Nordfyns Museum, Bogense).

havde den fordel, at de kunne videreføres på vævespjældets næste del, tremmerne.

Buen var ikke den eneste mulighed, den blev måske tunget i kanten for at gøre den mere levende, den kunne også flyttes et stykke ind på vævens overkant og så blive flankeret af et par figurer såsom omvendte hjerter (spar) og ejerindens forbogstaver udsavede med snirkler og sving. En trekant med forskellig supplerende ornamentik lod sig ligeledes høre samt et par af de såkaldte svanehalse, der mest af alt ligner et par overkammende bølger, som går imod hinanden. I Frankrig betjente man sig af et lille vifteformigt håndgreb, som sad midt på vævens overkant.

Selve væven består af en række lige høje tremmer – 20-30 stykker, og nøjagtig midt i hver tremme er der boret et lille rundt hul. Det er kun få vævespjæld, der har dekorerede tremmer, ganske enkelt fordi enhver form for udskæringer ville vanskeliggøre vævningen. Der findes dog enkelte stykker med en let ridse – eller svidjedekor.

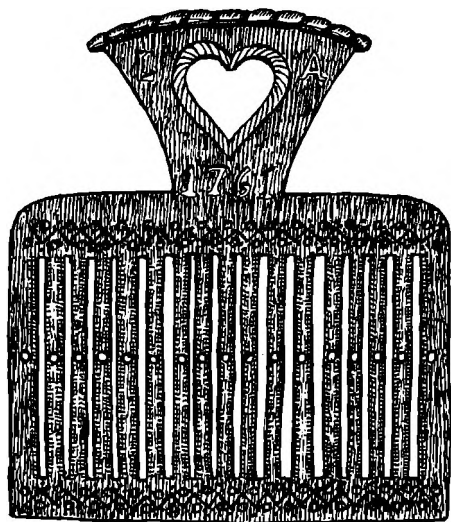
Klassicistisk vævespjæld eller båndvæv, hvor et par løse blomster har erstattet de flankerende vaser, som ellers ses. Nordfyns begyndelsen af forrige århundrede (Nordfyns Museum, Bogense).

Bundstykket kan være udskåret, imidlertid har de fleste fundet det nok så praktisk at stikke det ned i en standklods, så væven kunne balancere på en bordplade.

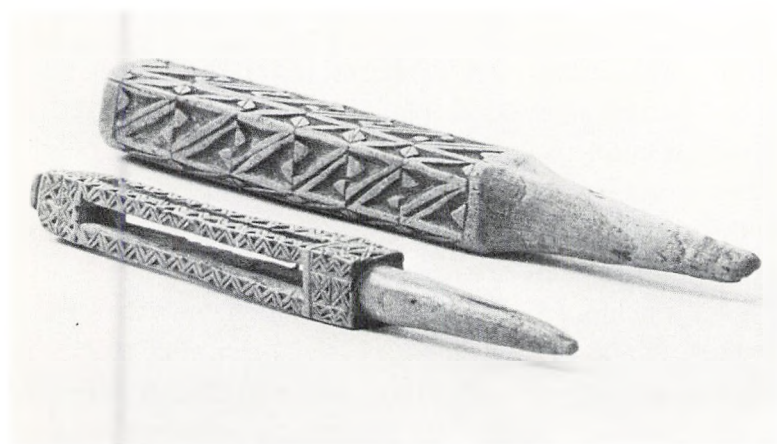
Hele vævespjældet kan stå malet i én farve eller fremtræde umalet, knap så ofte har man givet de forskellige ornamenteringer hver sin farve.

Vævespjældet er i virkeligheden kun den ene halvdel af et redskab, der hører også en nål, skyttel, pren, eller hvad man vil vælge at kalde den, til: Fremgangsmåden er nemlig den, at man trækker tråde dels gennem sprækkerne mellem tremmerne, dels gennem hullerne i tremmerne. De fastgøres så alle et passende stykke bag spjældet og et tilsvarende

Nordfransk båndvæv med
vifteformigt håndgreb og
indridsede, svættede ornamenter.

stykke foran det. Når man så løfter op i spjældet, følger de tråde, der går gennem hullerne, med i vejret, medens de andre bliver stående. Man skyder så den trådede nål igen-

Et par prene udsmykket med karvesnit, Als.

Hjerteprydet skytel til vævespjæld, Als.

nem og sænker derpå spjældet ned med det resultat, at hultrådene kommer under sprækketrådene. Nålen skydes så tilbage, og på den måde fortsætter man, til båndet er vævet. Den drevne væver kan endog ved at bruge flere nåle med forskelligfarvede garner, frembringe mønstre i båndene.

Nålen kan være af ben, træ eller metal, og ben- samt trænålene er i nogle tilfælde udskårne eller ridsede med motiver. Ridsninger i ben kunne indgnides med farvet voks, så mønstrene kom til at træde klart og smukt frem. Denne metode benyttedes dog ikke meget i Skandinavien.

Enkelte særlig fornemme båndvæve er bygget ind i en aflang kasse, hvor enten spjældet eller trådene kan lempes skiftevis op og ned. Her er der ydermere en vinde, som trådene er viklet op på, og en vinde til at spole det færdige bånd op om efterhånden som vævningen skrider frem. Man kender sådanne luksusvæve både fra Danmark, Nordtyskland, Holland og England. De engelske eksemplarer har måske mahognikasser med indlagte mønstre, og de er, hvis de optræder i handelen, meget kostbare. På fastlandet har man fortrinsvis forsynet kasserne med lidt udskæringer – mestendels karvesnit.

Hørredskaber

Hørlærred er et fornemt tekstil, men det er en lang og besværlig vej, før den spinkle plante med de smukke blå blomster kan spindes til tråd og væves til solidt tøj. Når kornet var modent, plejede hørren også at være tjenlig til høst, da var dens frøkapsler gule, medens resten af væksten stadig stod grøn og frisk.

Eftersom hele hørstænglen bruges, ruskedes planten, hvilket vil sige, at den blev trukket op med rod. Derpå lagdes den ud på marken, så den havde nogle dage at tørre i. Planterne samledes nu sammen i neg, som stilledes skråt op ad hinanden eller – endnu bedre – op af et stænge eller et stendige, så vinden rigtig kunne komme til dem.

Når negene var godt tørre, blev de kørt ind, og frøene, som betaltes godt, blev enten tærsket af, eller man befriede stænglerne for dem ved at lade dem passere gennem en rive med store ret tætsiddende tænder af træ eller jern.

Så var tiden inde til at røde stænglerne. Rødningen er en fermentering, hvorved bast og bløddele delvis nedbrydes. Fermenteringen kunne foregå i en dam, hvor negene lagdes ned, men man kunne også lade hørren tørrøde ved at brede den ud på en eng med meget dugfald, så planterne skiftevis blev våde og tørrede af sol og vind. Vandrødningen var den hurtigste, den strakte sig blot over en halv snes dage, medens rødning på eng kunne vare både tre og fire uger. Processen på land var imidlertid lettest at styre, og hvis hørren fik for megen rødning, blev den ødelagt.

Når man let kunne smuldre bløddelene fra taverne, blev rødningen afbrudt, og hørren kom på ny til tørring. Det var dog sjældent, at vejret på den årstid var sådan, at tørringen kunne ske udendørs, og mange valgte at tørre stænglerne i bageovnen efter bagning, hvis man da ikke havde en specialovn til hørtørring. Af hensyn til brandfaren stod den gerne et godt stykke fra nærmeste hus og kunne f.eks. være indbygget i et stendige. Normalt var en hel landsby fælles om en høravn, og der måtte så tørres på skift.

Før hørren kunne videreforarbejdes var man gerne nået hen i midten af vinteren, og hørstænglerne, som åbenbart var tørstige naturer, havde da gerne suget en god portion væde til sig igen, så bløddelene var ret seje. Derfor måtte tørreovnen i gang endnu en gang, eller der gravedes en ildgrav, hvorover et stænge blev rejst. Der tændtes så op i graven, og når flammerne havde lagt sig lidt, lagdes hørren på stænget. Den bredtes jævnt ud, og der gik hele tiden folk og vendte i den samt tog vare på, at bålet ikke blussede op, så hele herligheden brændte. De gennemtørrede stængler blev bragt hen til hørbrøderne, og her knustes de efterhånden sprøde bløddele, medens de sejere taver ikke berørtes af processen.

Hørbrøden eller bragen, som den også kaldtes – findes i flere modeller, men princippet er ens i dem alle: To-tre lange glatte eller savtakkede ribber af træ er samlede side om side i en ramme, som igen hviler på bukke eller ben, så man når op i en hensigtsmæssig arbejdshøjde. Mellem ribberne er der en afstand på nogle centimeter. For enden af ribberammen sidder en kæbe, som kan vippes ned, og den har kamme, som går ned mellem ribberne. Hørduskene blev nu lagt på tværs af brøden, og kæben sloges ned mod stænglerne, så bløddelene knustes til småstumper – skæver. Disse skæver blev båret hen i ildgraven, så de kunne bruges

Et par karvesnitprydede jyske skættesværd fra henholdsvis 1833 og 1844.

som brændsel. Taverne lagdes i pæne bunker, og gik videre til skætning.

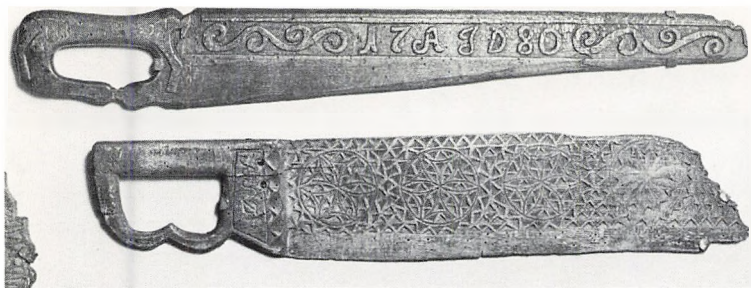
Det kræver gode kræfter at håndtere de fleste hørbryde-modeller, så ofte var brydningen mandsarbejde. Der findes dog enkelte bryder, hvis sider og kæbe prydes af smukke karvesnit, måske ses der også et årstal og et navnetræk, og man tør vel da gå ud fra, at det drejer sig om en kærestegave. I øvrigt skal man måske nok være en smule varsom med at tro, at en ting uvægerligt er en kærestegave, hvis den prydes af hjerter, for i nogle tilfælde har motivet en anden betydning: Det er i hjertet, livskraften bor, i det øjeblik hjertet standser, dør mennesket. Derfor kan hjertet også optræde som et sindbillede på et langt liv og et godt helbred. I visse egne af Sverige og Tyskland spiste man en gang om året kager i hjertefacon for at sikre sig sundhed. Derfor er det ingen skade til, hvis hjertemotivet på en ting følges med anden ornamentik, der bekræfter, at det virkelig drejer sig om en kærestegave.

Skætningen udførtes altid af kvinder, og det vigtigste redskab hertil var skættehånden, skættesværdet eller ska-gebrættet. Vi vil her bruge betegnelsen skættehånd. Den kendes i flere forskellige udformninger og har hørt til de mest populære kærestegaver. En af typerne minder meget om en banketærskel af den aflange slags med slagplade og stjært. Når skættehånden imidlertid er i brug, slår man med den smalle kant og ikke med bredsiden. Slagpladen er altid plan på en skættehånd, hvorimod den kan være buet på en banketærskel. Hertil kommer, at den på skættehånden altid er ganske tynd, – omved en halv centimeter er meget almindeligt, hvorimod den på en banketærskel er to-tre centimeter.

Nogle skættehænder er meget brede yderst, og det er ikke sjældent, at der er et par buede indsnit i endekanten. Muligvis er det af rent dekorative grunde, men på tyrolske skættehænder skærer buerne sig langt ned på pladen og skilles af en spids od i midten, – en konstruktion, der uden tvivl har et praktisk sigte. Foroven buer pladen evt. ind mod stjærten, – en form som har været særlig udbredt i Centraleuropa.

Det var mest hensigtsmæssigt, når skættehånden var forfærdiget i ét stykke og uden samlinger af nogen art, for sådanne var altid svage punkter. Dog forekommer der en del eksemplarer, hvor der er savet en rille ned i et drejet skaft, som slagpladen så er stukket fast i. For yderligere at befæste samlingen, kan der være boret små huller gennem skaft og plade, og nogle pløkke – dyvler – er banket fast deri.

Skættehånden kan også have form som en stor enægget kniv. Således træffes den undertiden i Finland, men også fra Sverige og Danmark forekommer der sådanne eksemplarer. Knap så almindelige er rent sværdformede stykker med lige smalt tveægget blad og stump afslutning.

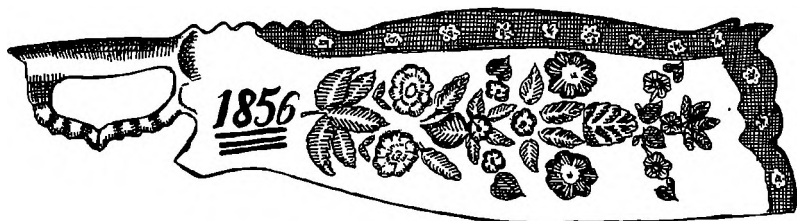
To skættesværd fra Samsø, det øverste fra 1780 er med fladsnit, det nederste med karvesnit.

Den smukkeste udgave burde egentlig kaldes en skættesabel, eftersom den har en god lighed med dette våben. Om håndgrebet sidder der en »parerbøjle«, og den var ganske nyttig, for den tog af for alle de stød, som fingrene ellers let kunne få, når skættersken var blevet træt og ramte lidt ved siden af med redskabet.

Pladen kan her være buet næsten som på en tyrkisk krumssabel, dog er den langt bredere end sabelklingen. Svenskerne satte megen pris på denne facon. I nogle tilfælde er håndgrebet blot en fortykkelse på slagpladen, og der er skaffet plads til fingrene ved at bryde hul igennem den. Lige så ofte er der dog tale om et regulært fæste, og parerbøjlen kan være dobbelt. Undertiden er samme parerbøjle meget kunstfærdigt udført, den er måske udskåret som en springende hest eller består af sammensatte rocailler.

Det var ikke nyttigt med uregelmæssigheder på slagkanten, den er altid rent krum eller lige. Derimod kunne man udmærket tillade sig nogle smukke tungede forløb på ryggen og enden af pladen.

Kun skættehåndens ene side er udsmykket, nemlig den

Selvom dette skattesværd er tydeligt påvirket af rococoen, er det dateret så sent som 1856. Helsingland, Sverige.

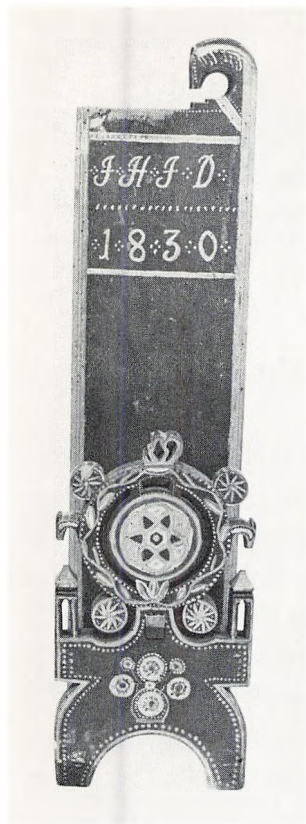
der vender udad under arbejdet, på den anden side ville enhver udsmykning være i vejen.

På grund af den ringe materialetykkelse kunne et karvesnitmønster ikke gøres for dybt. Alligevel findes der mange skættehænder med karvesnit, og nogle kunstnere har valgt at male mønstrene i forskellige farver for at de bedre kunne træde frem, hvilket virker overmåde festligt.

En anden mulighed var at pryde med gennemskårne mønstre, og det er ofte sket, selv om det uundgåeligt har nedsat redskabets styrke. Den slags mønstre blev gerne udført med en løvsav og derpå snittede lidt skrå i kanterne. Gennembrydningerne kan suppleres med svidjer eller ridseornamentik, de forekommer tillige i forbindelse med karvesnit og fladsnit.

Det er desværre ret begrænset, hvor mange skættehænder, der er bevaret, de udsattes nemlig for en ret hårdhændet behandling, og der skulle i virkeligheden ikke mere end et skævt slag til, før bladet fik en revne. Det er de simple, uudsmykkede hænder, der har klaret sig bedst. Dem er der til gengæld ikke så mange, der samler på.

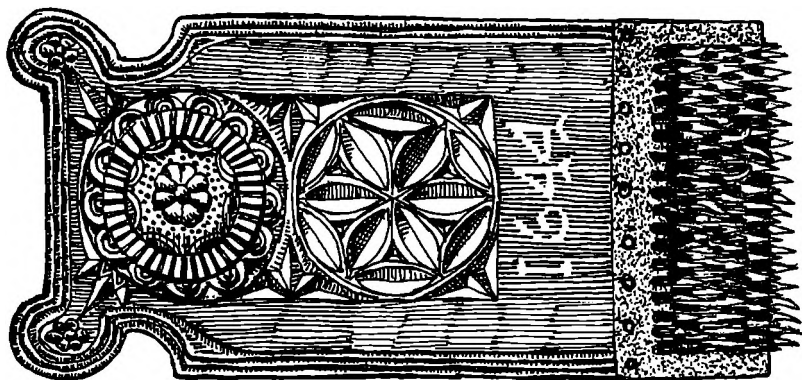
Man kunne skætte hørren over en stoleryg, et armlæn eller over en bordkant, og derfor optræder en del skættehænder alene. Strengt taget hører der dog en skættefod til, og den kan være overmåde smukt forarbejdet. Den består af

Udskåret og bemalet skættefod fra Lolland, for oven er der et hak med et hestehoved, hvor hørren føres igennem, bøjlen beskytter samtidig fingrene for slag fra skættehånden. Fodstykket prydes af krone, rosetter og to fialer – småspir.

et opretstående bræt på 80-90 cm's højde, det hviler på en fodplade eller – mere almindeligt i Skandinavien – støttes af tre-fire tremmer, der igen er tappet ind i en opretstående plade på 20-30 cm's højde. På disse tremmer satte skætte-sken under arbejdet sin ene fod, så redskabet stod ordentlig fast.

Foroven har mange af skættefødderne en indskæring, som hørstænglerne førtes igennem, alt imedens skættehånden med små rappe slag førtes ned mod den. På den måde blev skæverne slået ud, og stort set kun taverne blev tilbage.

Fransk hørhegle med rosetter i karve- og fladsnit. 1644.

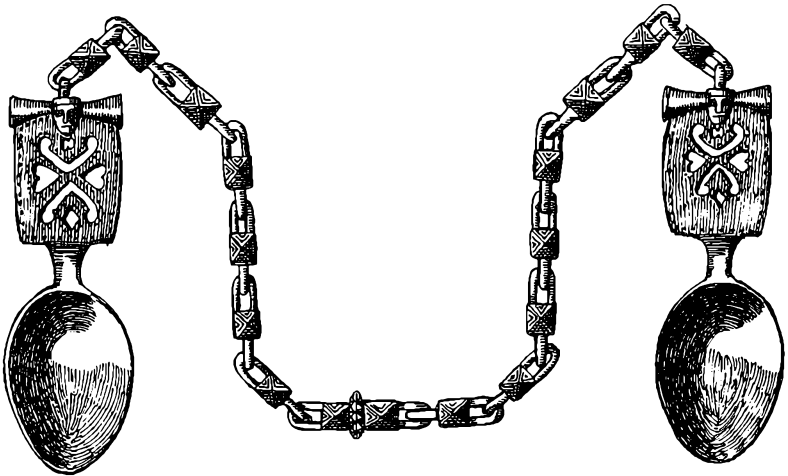
Ved at føre taverne gennem en hegle lod det sig gøre at få dem helt rene. De blev så bundet i kranse eller viklet i dukker, og på den måde opbevarede hørren, indtil man fik tid til at spinde den til garn.

På den side af skættefoden, hvor man slog med skættehånden, var det ikke så godt med vidtløftige dekorationer, de måtte henvises til redskabets inderside. Det kunne blive til fladsnit med blomsterranker – forunderligt nok ikke hørplanter – og karvesnitsrosetter var jo noget, som de fleste fandt kønt. Ligeledes gennembrudte dekorer sværmede man for, og brættets sider kan være elegant svungne og tungede. Foroven ses på nogle fødder en fremoverbøjet bøjle, den skulle tage af for skættehånden, hvis en trætskætterske kom til at stikke fingrene lidt for langt frem. Bondens glæde ved heste fornægter sig ej heller på skættefødderne: Således er bøjlen foroven stundom udformet som et hestehoved på hals, og ligeledes på det korte bræt ses stundom en række hestehoveder. Ellers var der netop plads til en stor roset eller to og lidt anden pyntelig mønstring.

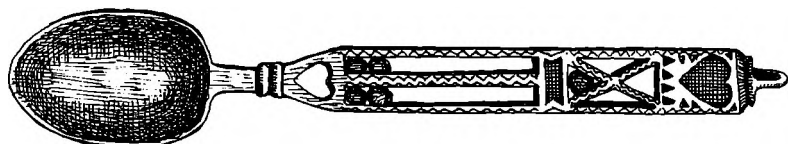
Selv hegler til hørren kan stundom være udsmykkede. De består af et bræt eller en blok hvorfra der opgår nogle tænder – oftest af jern – og blokken er så udskåret med karvesnit eller fladsnit. Ved heglingen krusede de ukurante taver sammen og blev til, hvad man kalder blå, medens det fine, mere regulære materiale beholdt navnet hør. Blå blev brugt til forskellige formål, bl.a. til at rense våben med, til fyld i puder, madrasser og til spinding af det grove uregelmæssige blågarn. Hørtaverne blev derimod spundet til regelmæssige tråde, hvoraf man f.eks. kunne væve linned.

Kæresteskeer og brudeskeer

Kæreste- og brudeskeer er ikke helt det samme: Kæresteskeen blev givet af en ung mand til en pige, som han kunne tænke sig at fri til, og hvis skeen blev modtaget, var der basis for at gå videre med sagen. Kæresteskeer findes altid kun i ét eksemplar. Hvad brudeskeer angår, stiller sagen sig anderledes, her er der ofte to eksemplarer, en til bruden og en til gommen, ja, undertiden har hver af bryllupsmåltidets deltagere fået udleveret ens brudeskeer, det kunne f.eks. være tilfældet ved rige adeliges og fyrsters bryllup, og gæsterne tog så deres ske med hjem som et minde.

Norske brudeskeer holdt sammen af lænke med fint udskårne led. De to ansigter for oven på skaftet symboliserer parret, og der er rig gennembrudt hjerteornamentik.

Det kan ofte være vanskeligt eller umuligt at afgøre, hvorvidt man står over for en kæreste- eller brudeske, så meget mere fordi en sketype, der i det ene land optræder som kærestegave i det andet bruges ved brudeparrets rituelle spisning under bryllupsmåltidet. Det er derfor naturligt hér at behandle disse skeer under ét.

En gruppe skeer, som kendes fra snartsagt hele Europa, har prismatisk skaft, det er udskåret som et højt, smalt burgerne med fire hjørnetremmer; i særlige tilfælde kan der dog være både seks og otte. I buret ligger en eller flere raslekugler, de er skåret derinde, og hvis man ellers kender teknikken, skal det ikke være så vanskeligt endda at udføre et sådant kunststykke. Mere imponerende bliver det straks, når en særlig fingerferm karl også har formået at gennembyrde raslekuglens sider og har skåret nok en kugle inden i den.

Et eller andet sted på skaftet – oftest foroven – er der gerne blevet plads til et hjerte og måske dertil et lille felt med den unge dames forbogstaver og et årstal. Ydermere hænger der måske et par udskårne kædeled ved skaftet, og hele herligheden er snittet i ét stykke træ uden nogen form for sammentapninger eller limninger.

For rigtig at brillere med sin kunstneriske formåen, udsmykkede karlen ikke sjældent burets tremmer med karvesnit, ridsede eller brændte mønstre. Når det gik højt, blev tremmerne skåret med omslyngende ranker i fladt relief.

Meget særprægede er de walisiske kæresteskeer, hvor skaftet er udvidet til en plade, hvorfra der kan udvokse et eller flere laffe. Det er hovedsageligt gennembrudt dekor, man her har gjort brug af, den kan dog suppleres med ridseornamentik eller et overfladisk karvesnit.

På mere rolige eksemplarer er skaftpladen ikke overdådigt bred, og hvor der kun er et laf, har det været muligt at spise med skeen. De gode walisere ville dog ikke altid nøjes med så fornuftige frembringelser, de gav sig til at udbygge skeerne: Skaftpladen bredte sig og kunne få så imponerende dimensioner som en snes centimeter i bredden og omved det dobbelte i højden. Det medførte naturligvis, at skeen blev aldeles ubrugelig til spisning og kun egnede sig til at blive hængt op på væggen til pynt. Der findes modeller med kvadratisk og rektangulær skaftplade, men i nogle tilfælde er kanterne udsavede i tunger, så skaftet får en vis lighed med smedejernsbeslagene på en kirkedør; det var efter sigende også meningen, at det skulle minde herom, formen var nemlig en fin hentydning til den unge dame, om hvor man ønskede at føre hende hen.

På skafter med rette kanter var der bedst plads til gennembrudt ornamentik, og eftersom mange walisere er søfolk, spiller skibe, ankre og andre maritime foreteelser en vis rolle. Et yndet motiv var således et skib, der sejler gennem en bro, hvis klap er slået op – alt i nydeligt løvsavsarbejde. Symbolikken er ikke til at tage fejl af: Skibet er sømanden, som pigen åbner sin bro for, så han uhindret kan sejle ind i kærlighedens og ægteskabets havn.

Nøgler og nøglehuller optræder på hovedparten af skeerne, og om deres betydning er der straks mere diskussion: Nogle mener, at nøglehullet repræsenterer kvinden og nøglen manden, og at der er tale om rent seksuelle symboler. Andre påstår, at karlen med tegnene har villet betro pigen,

Kæresteske fra Falster. Den har gennembrudte og udgravede dekorere. Øverst på skaftet en krone, så det kvindelige princip, hjerte og en dråbeform.

at han samtidig med skeen gav hende nøglen til sit hjerte og siden ønskede at give hende de rigtige nøgler til sit hjem.

Den sidste fortolkning forekommer mig at være den mest sandsynlige, eftersom mandens overdragelse af hjemmets nøgler til kvinden i gamle dage var en vigtig del af bryllupsritualet.

Gådefulde er nogle skævt dråbe- eller kommaformede gennembrydninger, som træffes på adskillige walisiske kæresteskeer fra forrige århundrede, hvorimod de aldrig ses på skeer fra 1700-årene eller før. Motivet kan optræde alene, men for det meste står »kommaerne« parvis, og ikke sjældent har man sammenstillet fire til en roset, der godt kan minde en smule om et hagekors.

Det hævdes af nogle forskere, at der er tale om næsebor slet og ret, og man genfinder tegnet inden for den oldægyptiske symbolik. Der står næseborene for sjælen, fordi de gode gamle ægyptere troede, at sjælen ved dødens indtræden just forlod legemet via næseborene.

Hvordan oldægyptiske næsebor så kan være endt i Wales i forrige århundrede, er ikke godt at sige. Måske er walisiske søfolk, som besøgte Ægypten, blevet præsenteret for pyra-

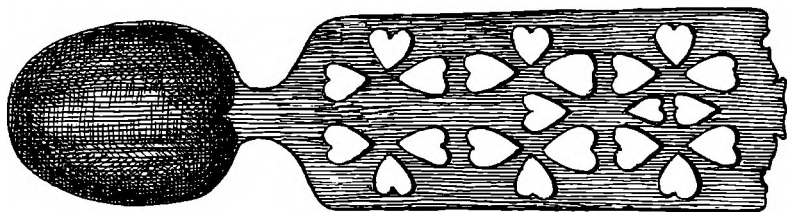
Svensk brudeske med gennembrudt og ridset ornamentik visende hjerter, livstræer, rosetter, ruder, nøglehul og stjerner.

miderne og har der set tegnet blandt andre hieroglyffer samt har fået dets betydning forklaret.

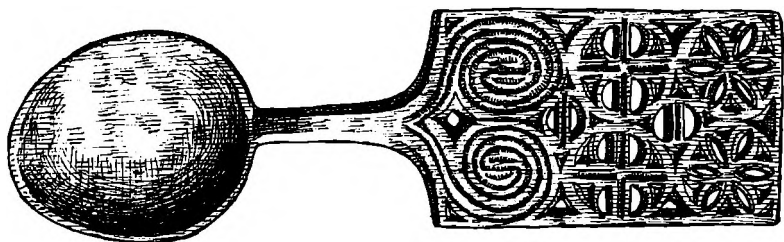
Det var da ret nærliggende at gøre brug af næseborene, når man skar en kæresteske, for dels er de ret dekorative, og sat sammen parvis kunne de stå for begrebet: To sjæle én tanke.

Andre hælder mere til den anskuelse, at tegnet står for kærlighedens flamme, der åbenbart – eftersom den er skæv – må være kommet i blæsevejr. Endelig har den tanke været fremført, at det kunne dreje sig om indiske palmeløg, sådan som man ser dem på orientalske shawler etc., samt at der muligvis kan være tale om en videreførelse af det i gotikken så kendte fiskeblæremotiv. Det forekommer i mange kirker og andre middelalderbygninger i England, og det var unægteligt et mere nærliggende forbillede end hieroglyfferne i de ægyptiske pyramider.

Hjulkorset, som pranger på mange af skeerne, er et ældgammelt soltegn, og sol betyder lys og lykke. Ligeledes bortskræmmer soltegnet mørkets magter, og det er den maskuline krafts sindbillede. Halvmånen, som ses på en-

Hjerteske fra Gästrikland i Sverige.

Brudeske fra de norditalienske alpeegne. Den virker mere kompakt end de svenske og walisiske.

kelte skeer, står for det feminine. Blandt den øvrige ornamentik kan nævnes fugle, stjernerosetter, vaser, trepas og firpas samt – naturligvis – hjerter. Af en eller anden grund har årstal og initialer ikke vundet synderlig stor udbredelse, hvilket gør en datering vanskelig, fordi man i forrige århundrede ofte kopierede sketyper fra 16- og 1700-årene.

På enkelte skeer er laffet delt af en længdegående ribbe, hvilket skal vise hen til parforholdet, ellers var det nok så almindeligt at skære to laffe på en skaftplade, eller simpelt hen at lade pladen være udgangspunkt for to hele skeer med laf og skaft, som så enten gik direkte over i pladen eller også hang ved den med et led.

Efterhånden udviklede skeerne sig til hele familieforetager, nu skulle de børn, som man kunne ønske sig i ægteskabet, også med, og for hver mund, der burde blive at mætte i den påtænkte familie, blev der skåret et laf. Mange walisiske kæresteskeer kan således opvise 5-6 laffe, og rekorden er vist på 30, der hver for sig er forbundet med brættet ved et led, så de kan vippes frem og tilbage. Selve brættet er i dette tilfælde gennembrudt med et utal af figurer: haner, høner, solhjul, træer, vaser, hjerter, kroner o.s.v. – alt på rad og række. Som krone på værket ses løven og enhjørningen fra det britiske våben støttende et livs- eller lykkehjul. Kunstnerisk er det en markant præstation –

hvorvidt den stakkels kone så siden har kunnet leve op til de store forventninger, er måske mere tvivlsomt.

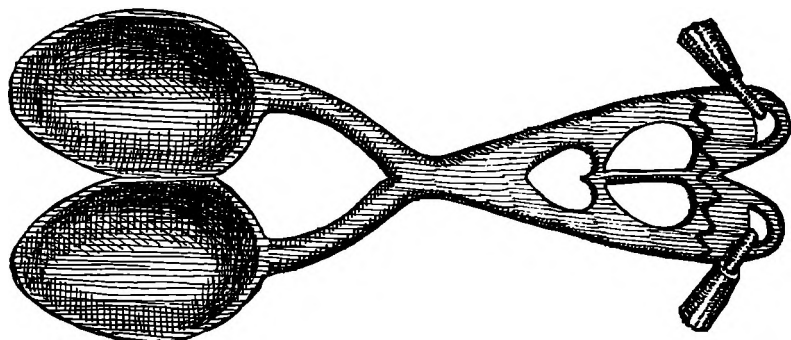
Morbærfigentræ og andre hårde træsorter var de foretrukne materialer til skeerne, og i nogle tilfælde er de gennembrudte mønstre med så tynde vægge, at man må undre sig over, at træet overhovedet har kunnet holde.

Man har kendt disse kæresteskeer langt tilbage i tiden, men det ældste daterede eksemplar er fra 1667. Langt den overvejende del af det eksisterende materiale er dog fra anden halvdel af 1700-årene og fra forrige århundrede. Som nævnt er det kun et fåtal af skeerne, der er mærkede med årstal – og et sådant behøver jo da endelig heller ikke at være ægte. Som en dateringshjælp kan dog nævnes, at skeer med meget snirklede og vidtløftige dekorer ofte er af ret sen dato.

De walisiske skeer er normalt umalede, men især på eksemplarer forfærdiget af sømænd, kan der forekomme intarsia af sort og rødt voks eller segllak.

Om end de walisiske kæresteskeer er overordentligt egenartede, så har de dog paralleller, nemlig i Sverige, hvor pladeskeer med flere laffe er blevet kreeret i Roslagen, Gästrikland, Dalarne og Härjedalen. Også fra norsk område kendes enkelte eksemplarer. Mange af de skandinaviske eksemplarer er, i modsætning til de walisiske, malede i stærke farver og med smukke mønstre, som supplerer de gennembrudte dekorer på bedste måde.

Det var bondekarlene, som frembragte disse fornemme skeer, og de medbragte dem som gaver, når de om sommeren besøgte pigerne i sæterhytterne. En vis kappestrid om at få skåret den smukkeste ske, fandt sted, og mange af dem er da også særdeles elegante, de kan være friere i formen end de walisiske, derimod er der sjældent så mange gennembrudningsmotiveer at vælge imellem, det mest almindelige

Kæresteske med to lalle, hjerteornamentik og klokkeformede vedhæng – brudeklokker. Gästrikeland, Sverige.

er solhjul, stjernerosetter, fugle, hjerter og ruder. »Næsebor«, nøgler, nøglehuller og skibe forekommer næppe på svenske eller norske kæresteskeer.

Som i Wales var kæresteskeen i Norge og Sverige en slags føler fra den unge mand hos en pige, som han syntes godt om. Modtog hun skeen, viste det i det mindste, at hun ikke havde noget imod den pågældende karl. På den anden side garanterede modtagelsen på ingen måde, at hun sagde ja til et frieri, og mange landsbyskønheder ligefrem samlede på kæresteskeer, de havde en særlig hylde, som de stak dem i. Eftersom en karl kun én gang gav en ske til den samme pige, kunne hun af antallet læse, hvor mange bejlere, hun havde haft, og det var måske et dejligt minde, når man engang blev gammel og træt.

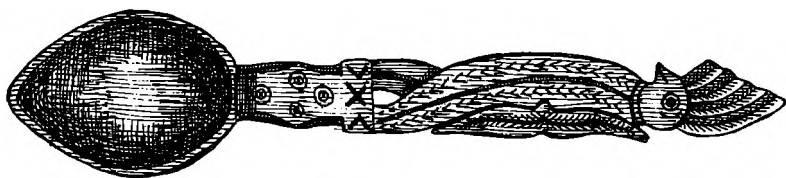
Det var en gylden regel, at jo mere kunstfærdig skeen var, des gladere blev pigen for den, noget der nok kunne fremme fingerfærdigheden hos d'herrer.

Der blev hovedsageligt skåret kæresteskeer med et skaft af nogenlunde hensigtsmæssig længde og bredde og et enkelt normalt udformet laf i de skandinaviske lande. Det skal dog siges, at de danske skeer kun meget sjældent når de svenske og norske i kvalitet.

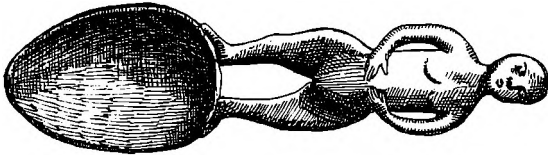
Et meget yndet skaftmotiv var hjerter bygget op af ranker og bladværk, og på en del skeer blev det til en hel række hjerter over hinanden evt. suppleret med forbindende rankeornamentik, blomster og fugle. Det forekommer ligeledes – om end ret sjældent, at den unge dames navnetræk eller et årstal er indskåret i et af hjerterne eller i en supplerende medaillon. Undertiden ses sådanne skeer også med hjerter i gennembrudt ornamentik og med supplerende mønstre i ridsninger eller svidjer. En bøjlekrone eller fugl optræder måske som topfigur.

Ligeledes er skeer hvor skaftet er udformet som en blomstrende plante eller ranke ret almindelige, – specielt i de norske dalføre var man snild til at skære dem ud i f.eks. birketræ. Det er ikke usædvanligt, at skaftet slår et sving til den ene side, så det bliver asymmetrisk, men der er altid sørget for, at der trods alt er god balance i stykket.

Når de rumænske hyrder om foråret forlod deres hjem for at drive rundt med dyreflokkene og ofte først vendte hjem igen, når det var henimod vinter, skar de under fraværet forskellige ting til deres kæreste eller kone, og bl.a. fra Huniedoara-distriktet kendes nogle meget smukke og særprægede skeer med dyreornamentik, som brugtes til kærestegaver. Skaftet kan være udformet som en eller flere fisk og fugle. En figur, der vist oftest udlægges som en hane, skal i virkeligheden være en hærfugl med rejst fjertop. Fra

Rumænsk kæresteske med hane eller hærfugl, den er skåret i Huneidoara-distriktet i forrige århundrede.

Kæresteske med nøgen udgave af den udkårne. Härjedalen, Sverige.

andre rumænske egne kendes mere almindelige skeer med ridsemønstre og karvesnit.

En del sydeuropæiske kæresteskeer fra Italien, Spanien, Portugal og Frankrig, har ret brede skafter, som er helt dækkede af en meget tæt ornamentik, – ofte en sammenblanding af fladsnit og karvesnit. Nogle af mønsterdetaljerne kan stå gennembrudte, og det hele kan undertiden næsten have større lighed med et stykke broderi end med træskærerarbejde. Laffet på disse skeer er fortrinsvis meget spidst nedadtil og bredt foroven, så det har en vis lighed med et hjerte. Denne lafform forekommer kun sjældent i andre europæiske egne, hvor man gerne har valgt ovalt, rundt eller dråbeformet laf. Skeer fra de britiske øer kan have brat endende laf, nærmest som om en spids var skåret af.

På den pyrenæiske halvøes kæresteskeer indgår granatæble og ten gerne i ornamentikken, granatæblet er symbol på det frugtbare moderskød, medens tenen betegner det kvindelige virke.

Skeer med mønstre i forskelligfarvet segllakintarsia forekommer i Ungarn og i forskellige franske egne. Sidstnævnte steder er det hovedsageligt farverne rødt og grønt – blodets, kærlighedens og håbets, man har sværmet for. Ligeledes ben og tilslebne stenstykker kunne franskmændene bruge til intarsia, og det forekommer, at et stykke klart glas er

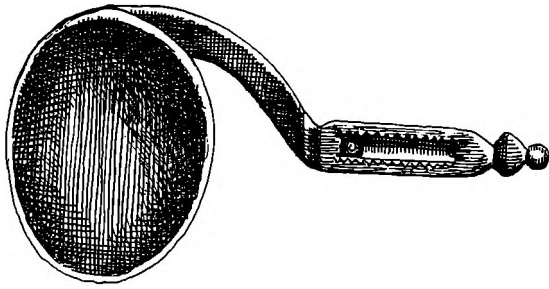
indsat i skeen over en lap papir, hvorpå pigens navn står skrevet med snirkler og sving.

Nogle kæresteskeer fra de britiske øer har skaft, der er udskåret som tovværk, sammenknyttet med forskellige knuder, det betegner naturligvis ubrydeligt sammenhold mellem sagens to parter. Skeer af denne form kan tillige forekomme fra andre europæiske egne, dog har de aldrig haft den store udbredelse på fastlandet.

Meget morsomme er skeer med menneskefigurer i rundmodeller, hvorved forstås fritskårne figurer med både forside og ryg. I gotikken, renæssancen og den tidlige barok havde man f.eks. apostelskeer og Jomfru Maria skeer, hvor en figur af den hellige person udgjorde skaftet. Sådanne spiseredskaber værnede imod forgørelse, ulykker af enhver art og støttede alt positivt, hvorfor de da også var selvskrevne som gaver til medmennesker, som man ville det godt. En del af disse skeer er af metal, men de findes tillige i træ og ben.

Det var langt fra altid apostle, helgener og slige fromme mennesker, der prydede skeerne, det kunne lige så gerne være ganske almindelige folk, f.eks. et kærestepar eller brudepar, sådan som man brugte det på Sicilien. Disse skeer er ofte ret humoristiske og figurerne er elskværdigt karikerede. I Frankrig, Østrig og Danmark kendes en del skeer med mennesker, besynderligst er nok nogle eksemplarer fra Härjedalen i Sverige, hvor den forlibte ungersvend har skåret sin udkårne i evakostume og ganske efter naturen. Fra samme egn findes der dog også mere tækkelige, påklædte ske-damer. Nøgne mandsfigurer forekommer vist overhovedet ikke på skeer af den art.

Rundfigurerne er ikke nødvendigvis mennesker, det kan også være dyr, f.eks. eksotiske fugle, slanger, kameler, bjørne og måske en springende delfin. Sådanne skeer blev

Brudeske med skævt skaft og en raslekugle i bur. Småland.

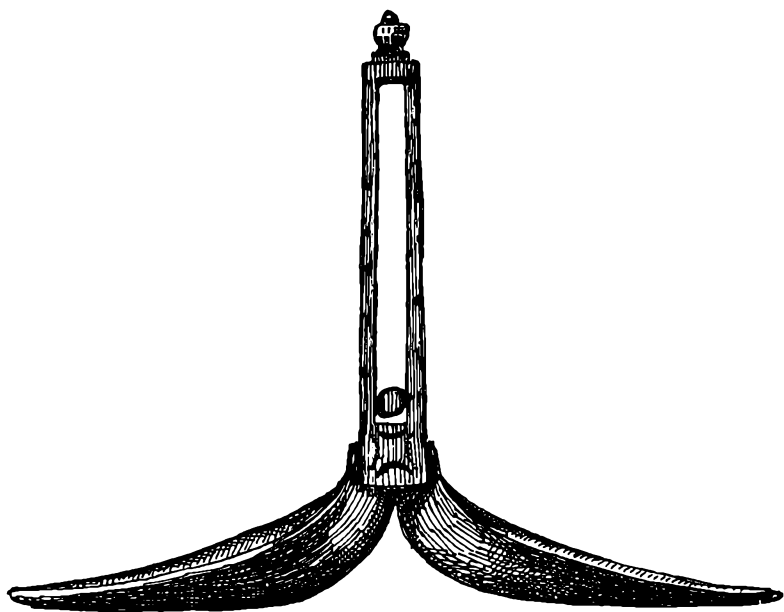
oftest skåret af sømænd, der på den måde ville delagtiggøre deres hjerterdame i noget af alt det spændende, de havde haft lejlighed til at se på deres færden rundt i verden.

Vi kommer nu til de egentlige brudeskeer, som altid først er blevet taget i brug ved selve brylluppet, og mest populære blandt dem er nok lænkeskeerne; de kendes i Europa hovedsageligt fra de britiske øer og Skandinavien. Walisiske og engelske eksemplarer består undertiden blot af to skeer, der er forbundet med hinanden ved et led, og de har sikkert været ret brydsomme i anvendelse, for brudeparret skulle helst spise af dem samtidig. Ved dette led kan der evt. hænge tre-fire mindre skeer, som er forbeholdt de kommende børn, dem skal de makes med ved deres barnedåb. I et sådant bryllupssæt kan også forekomme både knive og gafler, og alt er naturligvis udskåret i ét stykke træ.

Ellers var den almindelige model to skeer forbundet med hinanden ved en lang udskåret lænke, og medens de enkelte kædeled på f.eks. walisiske eksemplarer næsten altid er ganske glatte og ovale eller runde, har man i Skandinavien haft en vis forkærlighed for at udskære leddene med mange ejendommelige sving og drejninger. Måske indgår der endog tremme-led med raslekugler i. Desværre har kun et fåtal af disse prægtige stykker overlevet. Træ er trods alt et

ret sart materiale – især når det bliver gammelt, og i de fleste tilfælde er kæden gået til.

Ved bryllupsmiddagen skulle parret spise af de sammenlænkede skeer, og skete det ved den lejlighed, at kæden knækkede, varslede det, at ægteskabet ikke holdt eller blev ulykkeligt. Måske for at undgå dette onde varsel, eller fordi det nu engang er meget vanskeligt at spise med sammenlænkede skeer, fandt nogle fornuftige folk på, at det jo da egentlig også var unødvendigt med så mange led: Man kunne blot anbringe et enkelt eller nogle få stykker for enden af hver ske, så symboliserede de den synlige del af den ellers usynlige lænke, der bandt de to til hinanden. I Norge, hvor man havde en vis hang til at gøre noget ekstra ud af sagerne, blev hver af brudeskeerne undertiden udstyret med en hel række smålænker hver bestående af 6-7 led.

Dobbelt bryllupsske, af hvilken brudeparret skulle spise samtidig. Härjedalen, Sverige.

Nogle særligt ondartede bryllupsskeer havde man i Härjedalen i Sverige: Skaftet er her lodret, og fra det forneden udgår et skelaf i hver sin retning og således, at hvert laf danner en vinkel på 90 grader med skaftet. Begge laffene blev fyldt med bryllupsmad, og nu skulle de to samtidig søge at slubre suppen, eller hvad man havde valgt, i sig uden at spille. Kunne de det, blev ægteskabet lykkeligt.

Det var næppe meget lettere at spise med brudeskeerne fra Orsa – ligeledes i Sverige. De er også skårne, så laf og skaft danner en vinkel på 90 grader. Til gengæld er der kun et laf på hvert skaft. Det, der gør sagen vanskelig, er at laffet vender hulningen opad, det gør det ganske vist også på en almindelig ske, men prøv at spise deraf, når skaftet samtidig går nedad i en ret vinkel, – det er meget vanskeligt, og sagen blev for de svenske brudefolk ikke lettere af, at skaftet for neden var udskåret som kassen på en violin.

I visse tyske egne var det brug, at brudens forældre skænkede deres datter en smukt udskåret ske, hvormed hun skulle indtage i hvert fald noget af bryllupsmiddagen. Efter måltidet tog faderen den igen, knækkede den og smed den ud af vinduet eller – endnu bedre – kastede den ind blandt de folk, som nu fik sig en svingom på gulvet, så den knustes under deres fødder.

Skeen symboliserede pigens tilknytning til barndomshjemmet, og da denne forbindelse gerne skulle være smuk, måtte skeen også være det. Grunden til, at den skulle ødelægges var, at pigen ved bryllupsmåltidet »spiste af« i sit gamle hjem, og hvis ikke skeen tilintetgjordes, ville hun altid komme til at længes efter barndomshjemmet og følgelig ikke blive lykkelig.

Det siger sig selv, at der ikke er mange sådanne brudeskeer bevarede, kun i tilfælde, hvor et bryllup af en eller

anden grund er blevet aflyst i sidste øjeblik, efter at skeen var blevet skåret, har den klaret frisag.

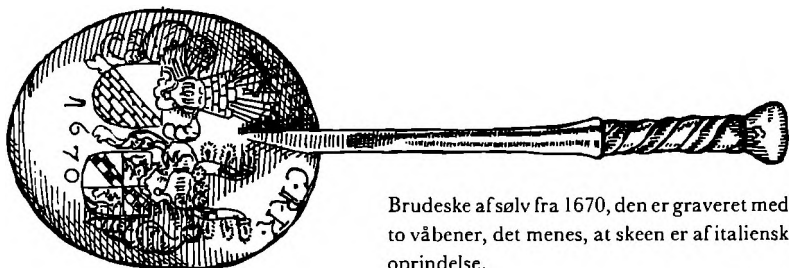
Ved bryllupsmåltidet – og det gjaldt snarstagt over alt – toges der varsler om det nye ægteskab: Mad og trivsel er nøje forbundne faktorer, og derfor måtte parret med deres brudeskeer smage på samtlige retter – undertiden over en snes stykker. De skulle også spise meget, for ellers kom det nok til at ligge sløjt med økonomien. Der blev lagt mærke til, hvem af brudefolket, der først førte skeen til munden, for den pågældende var den, der ville få det store ord at have sagt i det nye hjem. Den der først lagde skeen fra sig, ville også dø først. Nogle steder mente men, at det betød lykke, hvis parret skiftevis spiste af hinandens skeer.

Medens bøndernes og det jævne borgerskabs brudeskeer var af træ eller – sjældnere – ben, betjente man sig i velstående hjem gerne af sølvskeer, måske endog lueforgyldte, og i renæssance og barok var det almindeligt, at brudeparrets initialer, bryllupsårstallet samt bomærker eller våbener prangede på laffets bagside, – som regel grave-rede i metallet.

Sådanne skeer fandtes gerne parvis, og ved store bryllupper kunne der endog være en til hver gæst, som så fik skeen med hjem som en erindring. Stammer skeerne fra

Nederlandsk apostelske fra 1640-erne. Graveringen på laffet viser, at der er tale om en brudeske. Skjoldet repræsenterer manden, ruden kvinden.

Brudeske af sølv fra 1670, den er graveret med to våbener, det menes, at skeen er af italiensk oprindelse.

lande, hvor man gjorde noget alvorligt ud af heraldikken, kan man altid se, hvilket af våbenerne, der repræsenterer manden og hvilket, der er kvindens. Han var nemlig skjoldbærende, medens hendes tegn indsattes i en rude, – det kvindelige princip. Normalt er begge våbener ophængt på en gren – en gren af livets træ, stamtræet, og den gren var det nu meningen, at de skulle forøge med friske skud.

Hornskeer kunne også bruges som brudeskeer, og der findes mange smukke eksemplarer, hvor skemageren har opvarmet skaftet og drejet det, så det forløber i elegante snoninger. Ikke sjældent har han haft sølvskeer som forbillede. Ridseornamentik kunne ligeledes anvendes til horn, men i hvert fald hvad skeerne angår, så har egentlige udskæringer ikke været sagen med dette materiale. På Island og i Lapland, hvor det undertiden kunne være vanskeligt at skaffe sig træ, klarede man sig i stedet med ben, og lapperne har forfærdiget meget smukke skeer af hjortetak, de har rundt eller dråbeformet laf, og blandt dem kan vel være brudeskeer eller kærestegaver. På nogle af dem er der sat messingringe – raslere. Skaftet er ofte ganske kort.

Grunden til, at netop skeerne spiller en så stor rolle ved såvel frieri som ved bryllup er, at man med dens runde former ikke kan komme til at »lædere« kærligheden, sådan som det meget vel kunne tænkes at ske, når der brugtes en spids gaffel eller en skarp kniv.

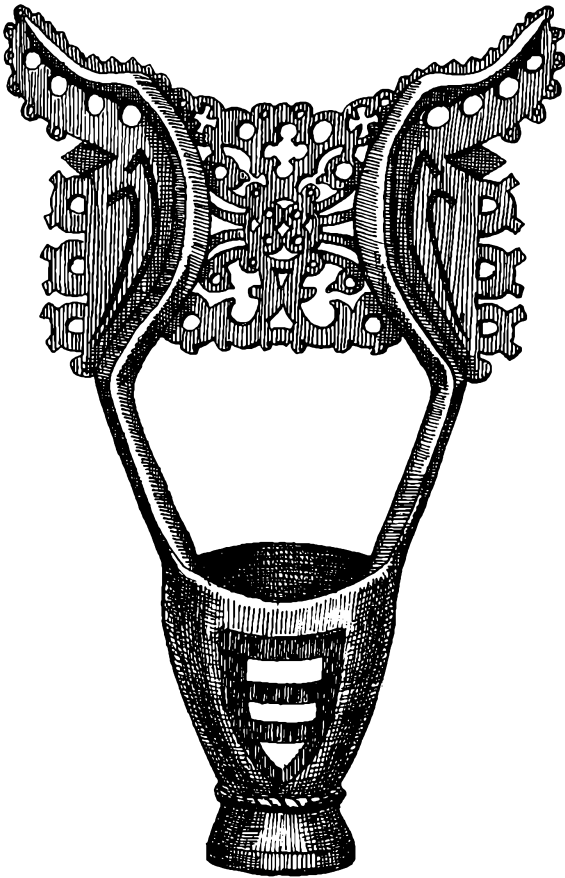
Drikkekar

Ganske som det var tilfældet ved bryllupsspisningen, hvor brudeparret helst skulle spise med et særskilt bestik, var der også et eller et par specielle kar hvoraf de skulle drikke. Store okse-, vædder- eller gedehorn var naturskabte drikkekar, og samtidig repræsenterede de de hornede dyr, hvis hanner er kendt for deres aggressivitet, mod, styrke og frugtbarhed. Ved at lade brudeparret drikke af et horn, mente man at man fik de hornede dyrs livskraft overført på det.

Der findes ikke bevaret ret mange gamle drikkehorn, selv om de givetvis har været ganske almindelige. De har ofte været prægtigt udførmede med ridsede eller udskårne motiver samt dertil belagt med beslag af ædle metaller.

En anden prægtig repræsentant for brudedriks-skikken er den svensk-finske kåse, som er et gevirkrus. Dens oprindelse går tilbage til hedensk tid, hvor man bl.a. i Finland dyrkede forårets og frugtbarhedens gud, Ukko. Man holdt netop om foråret store gilder til hans ære, og i den forbindelse drak man af store træboller, hvortil der var bundet to grene med nyudsprunget løv, således at den drikkendes hoved kom ind mellem grenene. Derved skulle hans grokraft påvirkes på gunstig måde.

Senere gik man over til at udskære bolle, grene og løv af ét stort stykke træ, og eftersom det var i sengotisk tid, hvor man stadig holdt fast ved mange af de hedenske skikke, fik kåsens formgivning præg deraf:

Svensk eller finsk kåse fra 1530. Den er rødmalet og bærer et adeligt våben – antagelig slægten Bielkes.

Fra kåsens sider opgår to grene, og ser man nøjere efter, ligner de til forveksling et par horn, så det kan hændes, at der har været dobbelt kraft i karret. Et stykke oppe er der på hvert af hornene et knæk, og over det vokser der en plade med løvværk ud både til siderne og ind mod midten, hvor den forbinder hornene. Der er netop levnet så megen plads, at den drikkende kan få plads til hovedet. Pladen er udskå-

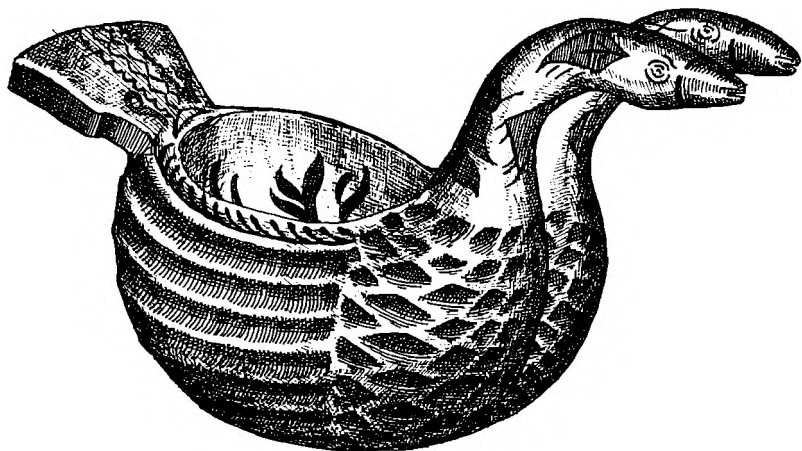
Norsk ølbolle i form af en drage, den er fra forrige århundrede og prydes af rosemalinger på sort bund.

ret som stiliseret løvværk med trepas, firpas, hjerteformer og anden ornamentik, der står gennembrudt.

Sådanne kåser fremstilledes bl.a. i Finland på Bielke-slægtens gods, Nynäs, men der skal også have været en produktion andre steder i Finland og i Sverige. Angiveligt var det brudgommen, der stillede med et sådant kar – eller måske et par stykker, og da det kun var adelige, der kunne tillade sig sådanne flotheder, for kåserne var dyre, bærer skålen undertiden et adeligt skjold som dekor. Der forekommer mange kåser med bielkernes skjold, men det synes nærmest at have været en slags fabrikationsmærke for Nynäs. Alle disse kåser står ellers med rød bemaling.

Ved bryllupper spillede også ølboller uden gevirer en stor rolle, og der kendes eksemplarer fra både Norge, Sverige, Finland og Danmark, de er ej heller ukendte i andre europæiske lande, dog har de ikke dér haft så stor en udbredelse.

På nogle af bollerne er der en drikketud, og bollen gik så rundt mellem bryllupsgæsterne, der alle tog sig en forsvar-

Norsk dobbelt-flyder til øl. De to fugle symboliserer et brudepar. – 1700-årene.

lig slurk. Til sidst havnede bollen hos brudeparret, og når det drak, skulle det derigennem få andel i al den kraft, som de øvrige drikkere forinden havde nedlagt i bollens indhold. Hygiejnisk kan man ikke just påstå, at det var, og mange sygdomme blev utvivlsomt udbredt gennem denne masse-drikning.

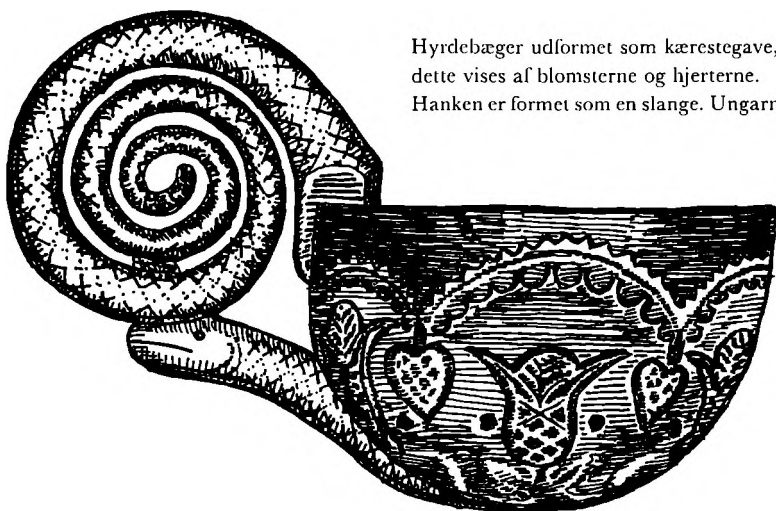
Ligeledes brugte man inden for Østersø-området i større eller mindre udstrækning ølflydere, der som oftest var af fuglefacon. De lå i en større bolle og druknedes i øllet, som man så kunne drikke af flyderen. Ænder og gæs måtte formodes at være selvskrevne til sådanne formål, men hansen er så absolut i flertal, selv om den jo ikke just kan kaldes nogen svømmefugl. En hane, der falder i vandet er et ynkeligt syn.

Hanen står imidlertid som repræsentant for de frugtbare hønsefugle, og f.eks. i de frisiske egne fik brudeparret simpelt hen et bur med en hane med ind i brudekammeret om natten, for at den skulle befordre deres frugtbarhed. Det er

derfor nok som frugtbarhedssymbol, den optræder i sin egenskab af ølflyder.

I Østeuropa havde man særlige drikkeøser, som mange steder blev fint udskåret med fladsnit eller nydeligt og tæt karvesnit. Oprindeligt anvendtes de af hyrderne, som bar dem i bæltet, og de var formgivet således, at det var let at stikke dem ned i en kilde, så man kunne hente sig en drik vand op.

Efterhånden blev de imidlertid lige så meget anvendt i husholdningen, og nogle eksemplarer har på skaftet en krog, hvorved de kunne hænges op på kanten af en vandtønde. Medens en del af øserne har rund bund og altså ikke har kunnet stå på et bord, har andre en standflade, og især blandt denne sidste type er der en del bryllupsøser, hvor ornamentikken bl.a. består af hjertefigurer. Hanken kan have facon som et hestehoved med hals, og medens eksemplarer fra Rumænien, Ungarn og Polen gerne er umalede, stråler mange russiske eksemplarer i stærke farver.

Hyrdebæger udformet som kærestegave, dette vises af blomsterne og hjerterne. Hanken er formet som en slange. Ungarn.

Rumensk drikkekrus udskåret af frugttræ. Hjertet viser, at det er en kærestegave.

Mangfoldige store kander af træ er blevet lavet specielt med henblik på bryllupper, men de har ingen form eller ornamentik, der tydeligt peger i den retning, og da man desværre kun undtagelsesvis kender en genstands historie langt tilbage, er det altså sjældent muligt at fastslå, hvorvidt en sådan kande har været brudekande eller ej.

Nogle af de drikkekar, som i hvert fald blev brugt ved bryllupper, var de norske ølkjenger. Det er udskårne eller bødkrede skåle, hvis to modsiddende hanke er udformet som hestehoveder på hals. Hestene har dér ganske den samme betydning som på manglebrætterne – nemlig som frugtbarhedsrepræsentanter. Disse kjenger er udsmykket med karvesnit eller svidjer, meget sjældent med udskårne ranker, og hestehovederne er ofte så stiliserede, at det er meget vanskeligt at erkende deres sande natur.

De skotske bickers minder en god del om de norske ølkjenger, og måske er den ene af typerne udviklet af den anden. Man træffer nemlig også kjenger i Skotland, og selv om det udmærket kan være norske eksemplarer, som er

Et par Nøstetangen brudeglas, som har været i brug på Amager. De har spundne stilke og graveringer med krone, rocailler og brudeparrets monogrammer.

strandet der, er det ikke umuligt, at der ligeledes kan have været en skotsk produktion.

På de britiske øer var den såkaldte loving cup meget udbredt, den er et drikkekar af metal, keramik eller træ, og sidstnævnte er næsten altid af pokkenholt samt et opdrejet arbejde, den har måske sølvbeslag, herunder plader, hvorpå initialer m.m. er graveret. Disse cups behøver ikke nødvendigvis at have nogen særlig forbindelse med bryl-

lupper men de har det ofte, og de gik så bordet rundt, hvor alle deltagerne drak af dem.

Brudebægre har været anvendt mange steder, de findes i større eller mindre antal og bærer brudeparrets initialer samt et årstal. Er der tale om større sæt, er det ofte tilfældet, at de skiftevis bærer mandens og kvindens initialer eller – sjældent – fulde navnetræk. De kendes i glas, tin, træ, sølv og i mange forskellige udformninger.

Ligeledes brudeglassene var i kurs – ikke mindst i 1700-årene og i forrige århundrede. Her er brudeparrets initialer slebet ind i glassenes cuppa, og i nogle tilfælde er de forgyldte, det gør sig således gældende for en række norske brudeglas' vedkommende, bl.a. eksemplarer fra Nøstetangen. De norske glas har mestendels rococoornamentik udført i nydelig slibning, men der er for så vidt sjældent egentlig kærlighedsornamentik på dem.

I enkelte tilfælde har man valgt en ganske morsom dekor, vist hovedsageligt på folkelige brudeglas fra tysk område: Man har graveret en høne i brudens glas og en hane i brudgommens.

Bryllupsglassene brugtes ikke kun ved brylluppet. Parret havde dem i anvendelse ved mange senere fester, hvor det skulle gå særlig fornemt til, således blev de altid fyldt ved barkedåb, sølvbryllup etc.

Store lågpokaler kendes ligeledes som bryllups-drikkekar, og på dem står fortrinsvis begge parters navnetræk eller initialer graverede. Af de mindre brudeglas drak brud og gom hver for sig, om pokalerne var de fælles.

Manglebrætter

For de fleste mennesker står manglebrættet som kærestegaven over alle andre, og det er rigtigt, at dette redskab ofte har fungeret som et kærlighedspant. I sandhedens interesse skal det dog nævnes, at langt fra alle manglebrætter har tjent så romantiske formål; derfor vil det nok være rimeligt kun at betragte de brætter, hvor navnetræk, initialer, årstal og en speciel ornamentik sandsynliggør det, som egentlige kærestegaver.

I øvrigt er manglebrættet, mangletræet eller manglefjælen, som det også kaldes, kun den ene halvdel af et redskab, den anden halvdel udgøres af manglestokken, – en rund-

Sønderjydske manglebrætter, hvoraf det nederste er af ren frisisk type uden håndgreb. Det for oven er mere nordisk orienteret med håndbøjle, der dog sidder længere inde på brættet end det normale ved nordiske mangletræer.

stok, der bortset fra en drejet knop i den ene ende eller i begge ender af gode grunde er uden udsmykning.

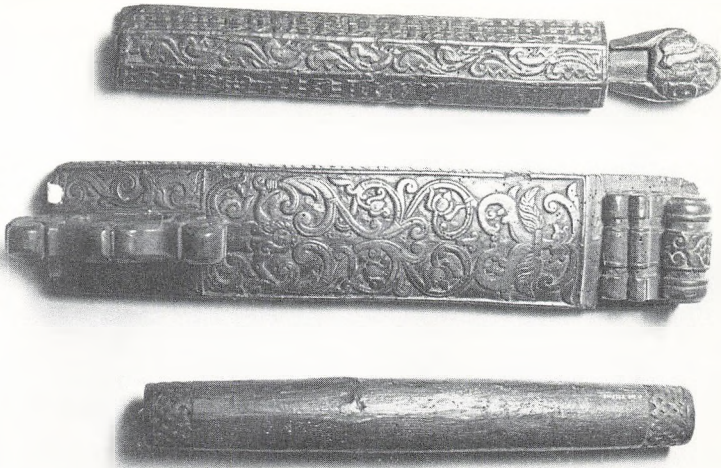
Manglingen af tøj var i virkeligheden en letvægtsrulning, og den foregik således, at det stænkede tøj bredtes ud på et bord. Derpå lagdes den ene ende af det op om manglestokken således, at det kom i klemme mellem den og manglebrættet. Når brættet så førtes frem i en skrå bevægelse, blev tøjet rullet op om stokken og samtidig glattet ud. Efter manglingen, der kunne gentages nogle gange, lagdes tøjet sammen.

For at få størst muligt udbytte af manglingen, der kun egnede sig for mindre stykker såsom lømmetørklæder, håndklæder, viskestykker og den slags, trykkede manglersken – det var altid en kvinde – ned på enden af brættet med venstre hånd, medens hun dels trykkede ned, dels skød brættet frem med den højre.

Oprindelig mangledes tøjet med en banketærskel (se herunder), og nogle steder i Central- og Østeuropa bibeholdt man denne fremgangsmåde, selv om det skal være ret vanskeligt at give tøjet det rette tryk, når man kun har venstrehånden at presse ned med, medens den højre, der griber om stjerten, stort set kun kan bruges til fremdriften.

Nogle banketærskel-lignende redskaber har en håndknop eller en fortykkelse egnet til at gribe om i enden modsat stjerten, det er i virkeligheden manglebrætter.

Et sted, hvor man har holdt fast ved en meget konservativ udformning af manglebræt, er på Island. Materialet er gerne fyrretræ, og der er for hver ende af brættet en klodsformig fortykkelse. Mellem klodserne ned langs brættets ryg løber en kraftig kam, og medens den bageste klods går over i en stjært, en grebsknop eller – sjældnere – har en håndbøjle foroven, går den forreste ud i en fremadrettet grebsknop. Der fortælles meget smukke historier om, at på

To islandske manglebrætter og manglestok. Håndknoppen ses hovedsageligt på brætter fra Island, Norge og Sverige, men den er almindeligst på Island.

Island hjalp manden altid kvinden med at mangle, og han trykkede med sine mange kræfter ned på forendens grebsknop, medens hun skubbede brættet frem. Videre praktisk kan det ikke have været, men sikkert meget hyggeligt, og i de lange mørke vinteraftener havde man jo tid nok til den slags.

De islandske brætter er ofte overdådigt udsmykkede, og selv på eksemplarer fra forrige århundrede træffer man middelalderpræget ornamentik med vikingetidens drageslyng og vidtløftige inskriptioner med minuskler. Knoppen fortil kan være udformet som et dragehoved, der måske endog holder en menneskekrop i flaben, og det er ikke utænkeligt, at de mange slyngede ornamenters skal betragtes som en bugtende lindormekrop.

Ganske morsomt træffer man også stundom i Sverige på gamle manglebrætter med midterribbe og fortykkelser for og bag.

Et par sønderjydske manglebrætter, de er begge i renæssancestil, det for neden nærmer sig dog i udformningen brusksbarokken. Motivet for oven er Jesusbarnet som verdens herre, og håndbøjlen er en kvindeherme eller havfrue.

Af en eller anden grund slog manglebrættet ikke an på de britiske øer, hvorimod man finder det både i Frankrig, Belgien, Holland og de frisiske egne. Den fransk-flamske hovedtype er ret lang og uden håndgreb, derimod kan der undertiden optræde en lille håndknop forrest på brættets overside. En fortykket stribe kan forløbe op gennem midten og er gerne udskåret med skælornamentik, blomster, ranke med fugle etc. Såvel foroven som fornedent er der evt. udtungninger.

I Holland har man den samme type brætter, dog stundom med den variation, at der på brættets bagkant er anbragt en rosetskåret skive, som er til at gribe om. Fortil er der også en skive – mestendels lidt mindre, eller man har ladet tre eller fem skiver arrangere i pyramideform. Det ser meget stateligt ud, men nogen egentlig praktisk betydning har pyramiden nu næppe haft. I de frisiske egne var denne brættype mange steder den foretrukne.

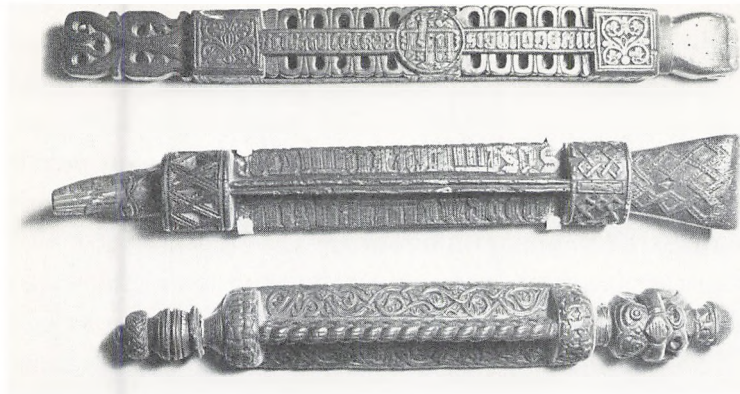
Når de islandske manglebrætter er så konservative, er årsagen utvivlsomt, at træ var en sjælden vare på klippeøen. Man mente ikke, at der var råd til eksperimenter, og det samme gjorde sig gældende i de hollandske og frisiske egne. Man holdt sig her til den enkle karvesnitdekor og udviklede karvesnittet til dets højeste forfinelse, så brættets overflade fik en næsten tæppeagtig karakter.

Naturligvis spildte man ikke i velstående områder som Holland og Frisland pengene på at indføre ringere træsorter, det skulle være eg og af bedste kvalitet. Manglebrætterne maledes sjældent her, hvor det gode træ var en efterspurgt og kostbar vare. Folk skulle se, at man havde råd til at anskaffe sig det mest udsøgte materiale. Den fornemme trækvalitet tillod, at man sparede på pladetykkelsen, uden at det på nogen måde nedsatte redskabets styrke, og eftersom egetræ er tungt, fik brættet alligevel den rette vægt.

Man forfaldt dog ikke til kun at benytte en enkelt type i Holland og Frisland, der optræder også brætter med håndgreb oven på pladen. Det drejer sig oftest om en rund grebstang med rigt profildrejede ender og hvilende på to lige så yppigt opdrejede balustre. Hos nordfriserne bliver hestehåndgrebet almindeligt i 1700-årene.

Det rigeste manglebræt-område var så ubetinget de nordiske lande. Her var der for det meste træ i rundelige mængder for hånden, så man altid kunne skaffe sig egnede stykker. Indtil for ret få år siden mente man, at de første egentlige manglebrætter dukkede op omkring 1620, men det viser sig nu, at vi skal ned mindst en snes år før 1600. Dengang var manglebrættet på ingen måde noget bonderedskab, tværtimod var det forbeholdt overklassen, og eksemplarerne blev udskåret af duelige billedsnidere.

Det er dog ret givet, at manglebrætterne allerede fra første færd har været brugt som passende opmærksomhe-

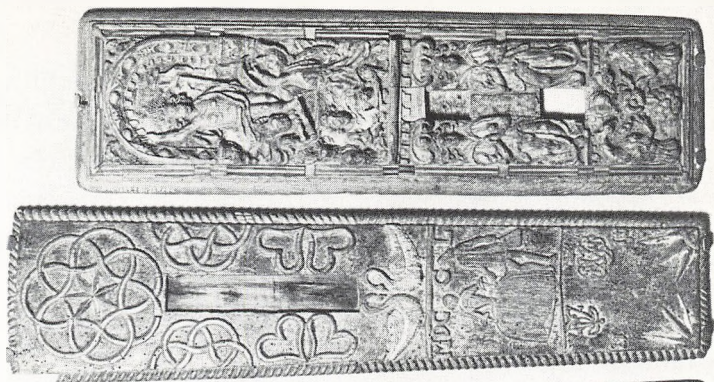

Tre af de meget særprægede islandske manglebrætter, de minder ikke meget om de eksemplarer, som man finder andre steder i Europa og ornamentikken er nærmest middelalderlig.

der fra herrer til unge damer, hvad deres udsmykning da også i nogen grad bærer præg af.

Hensynet til redskabets praktiske anvendelighed medførte, at man afskaffede stjærten og i stedet anbragte en håndbøjle oven på brættet. Især ved ældre eksemplarer sidder den omtrent midt på brættet og rykker først senere ned i den ene ende. Den kan være ganske neutral og blot ende i et par udbladninger eller volutter, men lige så ofte er den skåret som en ranke, en herme eller som en havfrue, og i dette sidste motiv er der en symbolsk betydning, thi havfolkene, som med deres fiskehale er halvt dyriske væsener, står for de kræfter, som forfører menneskene til sexualitet. Der er således grund til at tro, at der har været en bagtanke med at anbringe en havfrue just på kærestegaven.

Selve brættet derimod er ofte helliget religiøse motiver, hvad enten der nu er tale om en scene fra bibelhistorien eller en fremstilling af Troen, Håbet eller Kærligheden. Troen vises som en kvinde med en bog i hånden, håbet som

Et par sønderjydske manglebrætter, hvor håndtagene er forsvundne. Eksemplaret for neden har alt, hvad der hører til en kærestegave – sindrige knuder, der evigt skal sammenknytte parret, hjerter, svaner, de to elskende og deres initialer.

en kvinde med et anker og en fugl på armen og Kærligheden som en kvinde med et spædbarn på armen og undertiden tillige omgivet af små børn, der holder i hendes kjole. I bruskarokken kunne også bruskværk og vrængmasker komme på tale, og selv sent i forrige århundrede blev der undertiden skåret mangletræer med maskeornamentik. I den såkaldte enevoldsbarok træffer man mere ranker med bladværk, hvoriblandt blomster, fugle og evt. småbørn – putti.

Vi skal nu en lille afstikker til Norge, hvor den folkelige billedskærekunst stod højt, og hvor der i mange af dalførene boede duelige rankesnidere. De havde tilegnet sig enevoldsbarokkens særlige bladornamentik, som bestod af akanthus godt opblandet med vinløv, kålblade etc., og som gik under betegnelsen »det franske løv«. Disse akanthus- eller rankemestre kunne ofte opvise ganske enestående færdigheder til at skære netop blad- og rankemotiver, og manglebrætter fra det tidlige 1700-tal har undertiden en meget

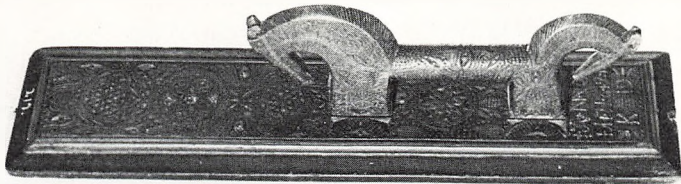
tæt bladdekor, som trods det barokke motiv virker nærmest gotisk.

Ejendommeligt nok besad disse eminent dygtige billedskærere sjældent evnen til at skære andet end ranker. Har de bundet an med menneskeskikkelser eller dyr – f.eks. et heste- eller løvehåndtag, virker deres arbejde mestendels så ubehjælpsomt ved siden af den næsten overraffinerede florale udsmykning, at man har ondt ved at forestille sig, at det hele skyldes den samme kunstner, hvad det dog notorisk ofte gør.

Nordmændene har haft en vis forkærlighed for løven som manglebrætsfigur, og man har ofte betragtet den som løven fra det norske rigsvåben.

Det er dog langt fra altid tilfældet. Snarere skal det stolte dyr stå som sindbillede på styrken hos den mand, som har givet pigen manglebrættet. Hun skal vide, at han er i stand til at beskytte hende. At løven virkelig repræsenterer manden, beviser nogle manglebrætter fra 1700-tallet. Betragter man nemlig løvehåndtaget oppefra, danner kroppen en fallos. Løvefiguren optræder også som håndbøjle på enkelte danske manglebrætter, men her langt sjældnere end i Norge.

Norske manglebrætter er ofte længere og smallere end de danske, en del af dem er også kendeligt tykkere og ret tunge. Birketræ har været et yndet materiale at skære dem i. Ligeledes karakteristisk for netop en gruppe norske brætter er, at de svejfer opad. Det skulle give et ekstra godt tryk på tøjet, når man manglede. Ydermere har mange en håndknop et stykke fra spidsen, så man bedre kunne udnytte brættets betragtelige længde og få tryk på også til sidst. Denne håndknop er oftest dels opdrejet dels foroven udskåret med en roset. Særlig fornemme eksemplarer har genembrydninger, således at knoppen er hul indvendig, og i

Nordfynsk manglebræt med dobbelthest. Den skal symbolisere parret, men det er unægeligt ikke så godt, at de trækker hver sin vej. Karvesnittet er tæppeagtigt fint og dækker også hesten. (Nordfyns Museum, Bogense).

brættets egenskab af kærestegave, måtte gennembrydningerne helst være hjerteformede. Der kan endog være en raslekugle indesluttet i knoppen.

Rent udskårne håndknopper forekommer, og løven kan også operere på dette felt, f.eks. stejlede og støttende et skjold med ejerindens initialer samt et årstal.

I øvrigt skal man se sig godt for, når man vil købe et manglebræt med en løve som håndknop. Folk finder nemlig løver så flotte, og derfor har handlende med en let moral undertiden følt sig fristet over evne til at erstatte en manglende eller mindre fantasifuld håndknop med en løve, som er blevet skåret just til formålet. Det vil ofte vise sig, at den er af et andet materiale end selve brættet, og en gennemgang af bøger med norsk folkekunst vil afsløre, at løven påfaldende ligner andre eksemplarer. Det gør selvfølgelig aldrig en smule, men så skal resten af brættet også helst ligne de brætter, som de andre løver sidder på. Det er ganske usandsynligt, at der skulle findes en overdådigt flot skåret løve på et i øvrigt slet skåret bræt. Sammenlign også håndknopsløven med håndgrebets skæring og se, om der er nogenlunde overensstemmelse i skæremåden.

Det er først i begyndelsen af 1700-årene, manglebrættet

så småt bliver bøndernes eje, og samtidig dukker der i Norge, Sverige, Danmark, Slesvig-Holsten og de nordfrisiske egne en ny håndbøjlefigur op, nemlig hesten, og der er naturligvis en forklaring på, at den melder sig, netop som manglebrættet bliver kærestegave blandt bønderne:

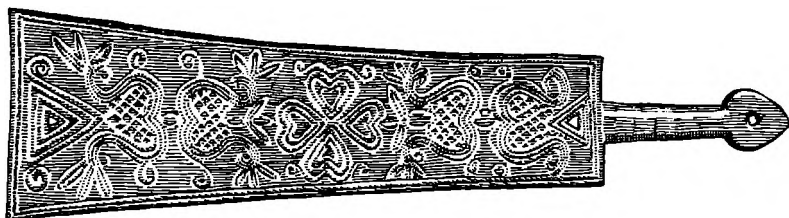
Hesten er bondens hjælper på markarbejdet, den trækker plov, harve og tromle, og den trækker vognen med avlen hjem. Af samme grund betragtes hesten som en frugtbarheds- og velstandsformidler. Alene af denne grund var det rimeligt at sætte dens billede på kærestegaven.

Der synes imidlertid at være en årsag mere: Hesten på manglebrættet skal symbolsk opfattes som kvindens forspand, hendes arbejdsletter som formidler, at hun kommer lidt nemmere om ved manglingen.

Manglebræthestene varierer i udformning fra meget simple og summariske fremstillinger til næsten naturalistiske eksemplarer samt elegant stiliserede stykker med geometriserede former og en tilsvarende udsmykning – i karvesnit – på kroppen. I nogle tilfælde har hesten to hoveder; de sidder sædvanligvis ved siden af hinanden, men undtagelsesvis kan hesten have hoved både for- og bagtil. Det bageste hoved er da mindst. De to hoveder skal dels symbolisere parret, men de kan også, når de er anbragt ved siden af hinanden, demonstrere et tospand. Grunden til, at man ikke har skåret to heste ved siden af hinanden i stedet, er den enkle, at håndgrebet i så fald blev for bredt.

I egne med søfart har det været almindeligt, at hesten er blevet udstyret med fiskehale og altså er blevet til en havhest. For det meste er i øvrigt såvel manke som hale udskåret, men der findes eksemplarer, hvor man i stedet har indstukket hårduske.

Både for- og bagben er på en del manglebrætter smeltet sammen til aflange blokke, det gav håndtaget større styrke,

En del manglebrætter minder om banketærskeler, og oprindelig er manglebrættet da også udviklet af banketærskelen. Det her viste eksemplar er fra Tjeckoslovakiet.

og fladerne kunne passende – som det f.eks. er sket på Roskilde-egnen – prydes med karvesnit. Det skal givetvis illudere som et skaberak, et mønstret klæde som i renæssancen lagdes over turneringshestene.

Mange norske mangleheste har påfaldende høj hvælvet hals, og man ser ikke tilsvarende »anatomie« på danske eksemplarer, men ellers er det nok begrænset, i hvor høj grad det er muligt at stedfæste et manglebræt ud fra hestens former. I visse tilfælde lader det sig gøre, f.eks. har man fra Østlolland en del manglebrætter, hvor hestens krop er meget summarisk skildret og dens hals udgør en usædvanlig høj, skråtstillet bue, som netop passer til, at man kan få godt greb med et par fingre. Hovedet når helt ned til brættets overflade, og der går altid tømme mellem hoved og krop. Selve brættet har kun nogle enkelte profileringer i kanterne, – den egentlige udsmykning er malet.

Disse brætter skyldes den såkaldte Toreby-maler, som arbejdede på egnen fra omkring 1822 og til 56. Hans navn var Anders Jørgensen Brun, og af uddannelse var han hverken maler eller billedskærer; han var husmand, men skaffede sig et ekstra udkomme ved at virke med sin fingersnilde og kunstneriske sans.

Der findes flere tilsvarende eksempler fra forskellige egne, og hvis der blev gennemført flere undersøgelser inden for området, ville sikkert en del hidtil anonyme folkekuns-

tnere kunne identificeres. I samme forbindelse kom vi sikkert i nogen grad til at revidere vor opfattelse af den forlibte bondekarl som selvstændig skaber af kærestegaverne, for selvfølgelig har der været en del kreative folk iblandt, som nok kunne håndtere en tollekniv (spids kniv), men flere har sikkert valgt at købe kærestegaven hos eksperten. Noget, der tyder i den retning er også, at navnetræk og årstal på en del brætter er skåret langt mere ubehjælpsomt end resten af tingen.

Udover løver og heste har man i enkelte tilfælde sat en springende hval som håndgreb, og vi tør da gå ud fra, at manglebrættets skaber nok har sejlet med en hvalfanger. Ligeledes forekommer fabeldyret enhjørning – en hest med et langt horn i panden. Det var en særlig artighed imod brættets modtagerinde at sætte netop enhjørningen på det, den symboliserer nemlig kyskhed og jomfruelighed. – For resten har der nok været flere enhjørninge, end man ser i dag, for det lange spidse horn knækkede let af. Mange kvinder har utvivlsomt selv amputeret det, fordi de rev sig på det, – og når først man var blevet gift, var hornet jo heller ikke nødvendigt mere, – så var man bedre tjent med en almindelig hest.

Vi vil nu betragte selve brættet nøjere: De ældste eksemplarer er rektangulære og gerne ret brede. Senere – d.v.s. lidt ned i 1700-tallet – begynder de i nogle egne at smalne ind ned imod håndgrebet. Andre steder holder man dog fast ved den rektangulære type.

Den enkleste måde at dekorere et manglebræt på har nok været at indbrænde et mønster – såkaldte svidjer. Til formålet glødede man en metalspids – undertiden et lille stempel – og prikkede med det et mønster i træet. Det var noget vanskeligere at mestre linjetegning, fordi jernet me-

get hurtigt afkøledes, så stregerne blev af forskellig tykkelse og sværtning. I Norge, Sverige, Finland og Østeuropa har man i udstrakt grad benyttet sig af svidjer, hvorimod de ikke synes at have gjort så meget krav på danskernes interesse.

Lidt mere avanceret er ridseteknikken: Hertil var redskabet et søm, en knivspids eller måske blot en tilspidset flintesten eller et glasskår. Der kunne rides både geometriske mønstre, blomster, dyr og mennesker, men da der er tale om et meget overfladisk mønster, har det undertiden haft sine vanskeligheder at gøre det tilstrækkeligt synligt. Man har så undertiden hjulpet sig ved at gnide farvestof i ridserne.

Karvesnittet synes i en grå oldtid udviklet af ridseteknikken: Værktøjet var her en tollekniv – en spids, skarp kniv – og med den skar man v-formige indsnit i træet. De ældste karvesnit, som går tilbage til folkevandringstiden, har kun dekorationer, som forløber i rette linjer. Siden lærer man sig også at skære krumme forløb, så der kan suppleres med buer og cirkler.

Karvesnitmønstrene på manglebrætter, banketærskler m.m., går angiveligt tilbage til de gotiske fyldingsdekorer med deres mangfoldige rosettyper. Karvesnittet egner sig hovedsageligt til geometriserede udsmykninger, og ved hjælp af en passer og en lineal har kunstneren konstrueret mønsteret på tingen, inden der blev skåret. Ofte har idérigdommen været stor, og som allerede nævnt udvikles karvesnittet bl.a. i de frisiske og hollandske områder til noget meget smukt og avanceret. Karvesnit træffes i øvrigt overalt og ses både i grove og finere udførelser. For at få de enkelte mønsterdele til at tegne sig med den ønskelige tydelighed, kunne man male dem i forskellige farver, og

grønt eller blågrønt, rødt og gråt ses meget hyppigt. Også hvidt, gult og brunt har spillet en væsentlig rolle, – sort ses sjældnere.

Undertiden har kunstneren midt i den geometriske pragt forsøgt sig med et mere naturalistisk motiv skåret i fladsnit, og mangfoldige brætter fra gammelt dansk område og Sverige er udsmykket med fladsnit. Også det blev skåret med en ganske almindelig kniv, og fremgangsmåden var den, at motivernes omrids blev skåret ned i en dybde på mellem 3 og 5 mm., hvorpå områderne mellem motiverne skrælledes bort i samme dybde. Det var sådan set ikke vanskeligere at udføre end karvesnit, men det krævede nok en større frihed og kunstnerisk sikkerhed hos skæreren.

Mange af de motiver, man finder, er både ubehjælpelige og naive, dog er de gerne tillige meget charmerende, og brætter med fladsnit er derfor efterspurgt blandt samlere. Selv menneskefigurer har man givet sig i kast med, – det kan være en korsfæstelsesscene eller andre religiøse motiver. Adam og Eva med de obligate figenblade hørte til de populære, og man tør vel gå ud fra, at det unge par har lignet sig ved dem. – Forelskede mennesker tror altid, at de er de første og eneste i verden.

Mere realisme finder man i fremstillinger af mennesker i deres samtids dragter, og spændende i så henseende er nogle manglebrætter fra Ringsted-egnen. De er fra slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af forrige århundrede og stammer sandsynligvis fra det samme værksted. Man har ment, at det muligvis var beliggende i Sigersted. Fælles for brætterne er, at der på dem optræder en kone og en mand i folkedragt, begge har en højpuddet hat på hovedet, og medens konen bærer krinoline og forklæde, poserer manden iført knæbukser, lang vest og skødesfrakke. Under parret ses et net lille hus, der er forvrænget i perspektivet, så man

Manglebræt med dobbelthovedet hest. Den skal symbolisere et forspand og lette kvinden i hendes arbejde. Nordfyn. (Nordfyns Museum, Bogense).

får både facaden og begge gavle med. Foran huset er en sø med et par svaner. Dengang var det en meget sjælden fugl, og kun herregårdene havde dem svømmende rundt i voldgravene. Derfor var svanen et velstandssymbol, og parret kunne således vente sig både et godt hjem og en vis rigdom. På begge sider af hestehåndtaget – frugtbarhedssymbolet – er der gerne blomster, og et af brætterne præsterer fire liljer og to roser. Liljerne står for pigebørn, roserne for drenge-

børn, hvoraf man kan læse, at parret ønsker sig fire piger og to drenge.

Ringsted-brætterne er malet i glade farver, og de har – som så mange andre efterspurgte antikviteter af ikke for kompliceret art – vist en bemærkelsesværdig evne til at formere sig. Hvert år dukker der nye eksemplarer frem, og man må se i øjnene, at nogle af dem er falske. Er de imidlertid skåret i gammelt træ og med anvendelse af den rette teknik, og er de dertil malet og patineret med forstandighed, er det uendelig svært – for ikke at sige umuligt – at skelne ægte fra falsk, kun kemiske analyser af malingslag vil kunne afsløre bedraget.

Mere avancerede er nogle nordslesvigske brætter, hvor der f.eks. vises scener fra det unge pars liv, – først forlovelse, så bryllup, forældreværdighed og alderdom eller optrin fra det daglige liv såsom kvindens huslige arbejder. Alt ialt har opfindsomheden været stor, og der findes et væld af prægtige mangletræer. Deres udsmykning er ladet med symbolik, og kender man noget til dette emne, kan en del af stykkerne læses som en rebus.

Man træffer på solornamenter og tillige undertiden halvmåner. Solen står for lyset, det maskuline, medens månen repræsenterer det feminine, der er stjerner – lykkestjerner – hjerter, undertiden to sammenslyngede, næbbende fugle, som betegner kærligheden mellem de to, livstræer, der symboliserer slægten og dens fortsættelse, og i mange tilfælde vil man se, at livstræet skiftevis blomstrer med roser og liljer. En løve står for tapperhed, en hund for troskab, det samme gør en knude, som binder de to til hinanden. Endelig bør nævnes marekorset, pentagrammet, drundefoden eller Salomos segl, som tegnet også kaldes, det er en femfløjet stjerne, som er indskrivelig i en cirkel, og den

kan optegnes af krydsende linjer uden at det er nødvendigt at løfte blyanten fra papiret.

Pentagrammet er imidlertid ikke udelukkende et lykketegn, det skal hvile solidt på to odde, hvis det skal bringe velsignelse. Balancerer det på én spids, nedkalder det i stedet alskens ulykker over manglebrættets ejer. Man må derfor prøve at fastslå, hvad der er op, og hvad der er ned på manglebrættet:

Når redskabet ikke var i brug, hængtes det normalt på væggen til pryd, og der kan så enten være en øsken i det i enden modsat håndgrebet. Eller man hængte det ved en strop fastgjort til håndbøjlen. Det pågældende bræts op-hængningsside må betragtes som dets »opad«, hvorfor pentagrammets to odde altså skal pege den modsatte vej.

En pryde, der til tider kan virke lidt ejendommelig, er kong Christian VII's kronede spejlmonogram med to modvendte syvtaller. Der er naturligvis intet besynderligt i, at royalistiske manglebrætskærere i kongens regeringstid (1766-1808) anbragte hans monogram på brættet, men mærkeligt nok præsenteres man også for det på brætter fra midten af forrige århundrede, hvor bemeldte monark for længst var gået til sine fædre og stedt til hvile i Roskilde domkirke. Man har villet se dette tegn som et eksempel på, at noget oprindeligt meningsfyldt mister denne mening og ender som ren og skær pynt.

Helt så simpelt er det dog næppe: Der var således altid stor rift om mønter med Chr. VII's monogram og syvtallet; man var nemlig af den opfattelse, at syvtallerne bragte lykke, og to syvtaller måtte følgelig bringe dobbelt lykke. Endelig er der også det at sige til sagen, at en bonde derigennem kan have ønsket at markere sin taknemmelighed, for selv om det var kronprins Frederik, den senere

Meget fornemt norsk manglebræt fra 1700-årene. Rankeværket, som tilhører barokken, er skåret så tæt, at det næsten kan lede tanken hen på gotik. (Antikvitetshandler Poul Jelskov).

Frederik VI, der, som regent for sin sindssyge far, gennemførte bondefrigørelsen, så fandt den dog sted medens Chr. VII var konge.

Vi bliver et øjeblik ved det nationale, og ser lidt på en gruppe mangletær, hvis håndgreb enten er en løve eller en hest, og hvor motiverne, som står i fladsnit, nærmest håndgrebet er to svaner, derpå følger den norske løve holdende sin krumme bondeøkse og endelig yderst en svane i en ring. Sådanne brætter kendes fra Norge, Nørrejylland, Kattegatøerne, Fyn og muligt også Sjælland. Man har af en eller anden grund sat sig i hovedet, at de skulle være af norsk oprindelse, og at de danske eksemplarer altså er kopier af norske. Det er utvivlsomt den norske løves tilstedeværelse, der har skabt denne forestilling, men sandheden er, at intet som helst beviser, at just denne brættype skulle være kommet til verden i Norge, den kan akkurat lige så godt være dansk. Symbolikken er nemlig efter alt at dømme den, at den indringede svane står for selve Danmark, der betragtedes som det gamle rigsfællesskabs centrale del. De to andre svaner repræsenterer hertugdømmerne Slesvig og Holsten og løven altså Norge. Således var hele det gamle danske område repræsenteret. Til den patriotiske pryd føjedes så pigens initialer, årstal samt undertiden en kerub – et vinget englehoved.

På en række brætter finder vi enevældens kongekrone –

bøjlekronen – og så ville man jo vente at finde et kongeligt monogram under den. Det gør man imidlertid så langt fra, for det er pigens initialer, der optræder under dette fornemme tegn. Kronen henviser på ingen måde til landsfaderen, det er den unge dame, der ophøjes til at være bejlerens regent: – »Du sollst der Kaiser meiner Seele sein!« – Og sådan siger man så meget, når man er forelsket.

Kun i enkelte tilfælde fremtræder bondestandens manglebrætter med højere, mere »professionelt« relief, og det er da nok et spørgsmål, hvorvidt det er bønderne selv, der har stået for skæringen, det har nemlig været næsten nødvendigt at bruge billedskærejern til den, og sådanne rådede ikke mange over.

I øvrigt synes det nu om stunder at være gået helt i glemmebogen, at man på mange godser havde folk til at undervise bønderne i forskellige husflidsarbejder, for at de gennem lidt hjemmeindustri kunne skaffe sig flere indtægter og forbedre deres økonomi. Der udfoldedes bl.a. sådanne bestræbelser på Bregentved, Gaunø, Orebygaard, Tranekær, Valdemarsslot, Brahetrolleborg og Lindenberg.

Man skal ikke forvente at kunne datere et manglebræt efter dets ornamentik, for bønderne havde det i høj grad med at blande de forskellige stilarter sammen eller holde fast ved dem længe efter, at de var glemt alle andre steder. I Danmark – ikke mindst i Jylland – satte man således megen pris på renæssancen og fortsatte såmænd troligt at skære manglebrætter med næsten ren renæssanceornamentik langt op i forrige århundrede, og er de ikke daterede, vil man være tilbøjelig til at bedømme dem til at være langt ældre, end tilfældet i virkeligheden er.

I Norge var det især barokkens bugnende ranker og rococoens rocailler og blomster, der gjorde indtryk på bonde-kunstnerne. Der er sent i forrige århundrede skåret rene

barok- og rococobrætter, og der er ingen som helst grund til at rynke på næsen ad dem på grund af deres sene datering, for de er traditionsarbejder, og et bræt fra 1876 er ofte fuldt så godt som et fra 1776. Heldigvis er man da også efterhånden ved at komme noget væk fra dette utålelige fjolleri, at folk kun køber ting efter alder og ikke efter kvalitet.

Manglebrætter er nu om stunder i høj kurs og sælges, når det drejer sig om bedre eksemplarer ofte for femcifrede beløb; sådan har det imidlertid ikke altid været, for blot 25-30 år siden var ingen synderligt interesserede i disse redskaber, og man omdannede dem ligefrem undertiden til rygeborde ved at sætte en plade for oven og en fod for neden. I dag synes man nok, at man kan være bekendt at hænge et sådant stykke bondekunst på væggen.

Banketærskeler

Nøjagtig hvor gammel banketærskelen er, véd vist ingen, men det er allenfals sikkert, at den brugtes så tidligt som i 1100-årene i forbindelse med tøjvask. Den består af en slagplade med en stjært og kan minde om en lille spade med ganske kort skaft. Tærskelen blev anvendt således, at man lagde det stykke tøj, der skulle vaskes, på et tvættebord eller på en flad tvætesten. Der blev så hældt askelud over tøjet, og med banketærskelen sloges luden nu ind i tøjet, hvor den drev fedt og andet smuds ud.

Hvis man skulle have held med denne form for vaskning, gik der meget frisk vand til, og derfor valgte man, hvor det lod sig gøre, at lade vaskeprocessen finde sted på en tvætesten eller en bordplade anbragt på nogle stolper i et vandløb. De fleste landsbyer havde en vaskeplads ved bybækken, og var der ingen bæk eller dam, måtte tøjet til stadighed pøses over med brøndvand.

Det var ingen sund fornøjelse at stå i koldt rindende vand og vaske tøj. Mange kvinder døde af en lungebetændelse, som de havde pådraget sig efter en vaskedag, der godt kunne strække sig fra tidlig morgen til sen aften. Der gled gerne nogle snapse ned for at få sat lidt varme i kroppen, og gamle tiders vaskekoner var ikke sjældent slemt fordrukne, ligesom de var plaget af kronisk gigt.

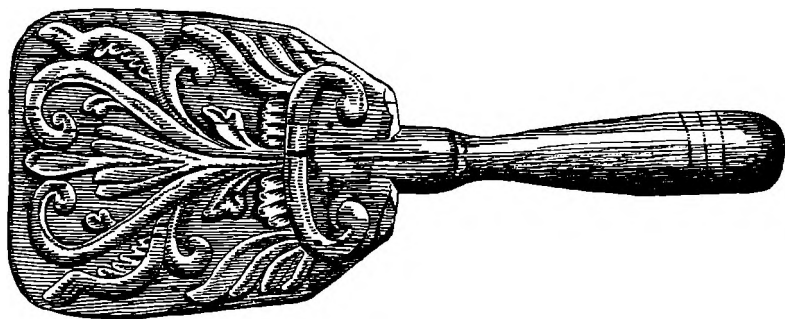
Middelalderens banketærskeler blev lavet af ganske lette træsorter, så de ikke var for vanskelige for kvinderne at håndtere. Til gengæld havde redskabet ejheller nogen syn-

Banketærskel med karvesnit og knudeornamentik samt hjerter. Den er fra 1782 og skåret på Nordfyn. Umalet. (Nordfyns Museum, Bogense).

derlig styrke, og eftersom banketærskeler kommer på hårdt arbejde, var deres levetid som regel kort. Der er kun bevaret ganske få helt gamle tærskeler, – langt den overvejende del er fra anden halvdel af 1700-årene og fra forrige århundrede.

Omkring midten af 1700-tallet blev banketærskelerne taget i anvendelse som kærestegaver, og da en sådan tærskel, givet til en pige, var mandens kærlighedspant, måtte den selvsagt have en lang levetid. Derfor lavedes banketær-

De tyske banketærskeler adskiller sig i formen en del fra de danske. Denne er fra Marburg og slutning af 1700-årene. Den prydes af en palmet.

skelerne nu ofte af tungere og hårdere træsorter. Det medførte, at de kunne gøres noget tyndere i godset, uden at det i særlig grad gik ud over styrken. Hvor tærskelen forhen havde været et ganske simpelt redskab som regel uden nogen form for udsmykninger, blev den nu prydet med figurer i fladsnit, karvesnit, med indridsede motiver eller svidjer (brændte motiver) på rygsiden, hvor der også kunne lives lidt op på sagerne med bemalinger i stærke, glade farver. På slagfladen var udskæringer selvsagt ikke hensigtsmæssige, og bemalinger ville let give afsmitning på tøjet.

Nogle banketærskeler er så dybt og rigt udskårne, at det har svækket træet. De er næppe blevet brugt til vask overhovedet, men har været rene paradegenstande, – måske har de tillige gjort tjeneste som sengeglattere, for det var nemlig stundom lidt af et problem at få fjerfyldet til at fordele sig jævnt i vore tipoldeforældres tunge dyner. Derfor var det rart med en sengeglatter, så man dels kunne banke, dels stryge dynestopningen på plads.

De praktiske englændere havde nogle ret lange og tykke banketærskeler udstyret med tværgående riller ned langs hele rygsiden. Redskabet kunne så tillige fungere som va-

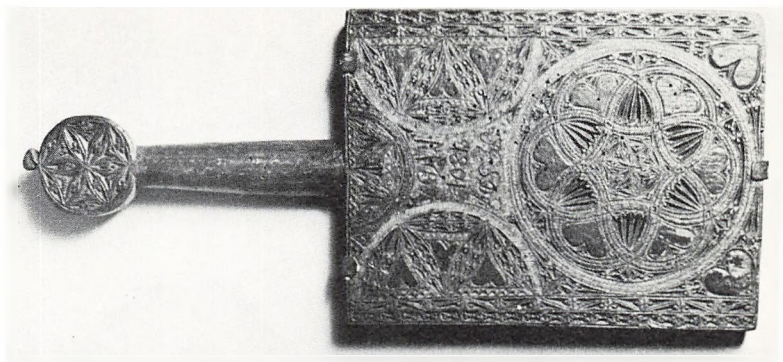
skebræt. Dog var det unægtelig noget tungt at håndtere, så det var kun for vaskekoner med stærke arme. På Irland og i nogle skotske og engelske egne havde man i stedet for banketærskeler vaskekøller. Nogle har et ret langt cylindrisk hoved på et skaft, andre minder mest af alt om en fastelavnskølle. I beskeden udstrækning har de også været anvendt som kærestegaver og kan i denne egneskab have lidt udskæringer på skaftdelen.

Meget egenartede er nogle italienske tærskeler, der ofte er udsmykkede med en meget fin og tæt karvesnitdekor. De har et bredt blad og kun en rudimentær stjært, nogle få centimeter lang. Til gengæld er der i bladets buede afslutning mod stjärten tre gennembrydninger til fingrene. Stjärten hvilede så på håndballen og tjente mest til at holde balance i redskabet.

Russiske banketærskeler har et langt og kraftigt skaft, og selv om de er fra en tid, hvor der endnu ikke var tænkt på kommunismen, har de ofte på skaftet en stopknop udskåret som en knyttet hånd. Slagpladen er aflag, og dens sider ofte svungne samt foroven forsynet med et kraftigt indhak på hver side, så man ved bankningen kunne anbringe et par fingre dér.

På lokaliteter, hvor det kneb med egnet hårdt træ, f.eks. i dele af Central- og Østeuropa, betjente man sig fortsat af blødere træsorter, f.eks. af fyr, og for at give det styrke, gjordes banketærskelen tyk foroven, eller man lod en svær ribbe gå et stykke ned på bankepladen. Disse banketærskeler udmærker sig ydermere ved at være ret lange og smalle.

Næsten den samme type redskab brugtes som manglebræt, og det kan undertiden være vanskeligt at afgøre, hvorvidt man står over for en banketærskel eller et manglebræt. Er der imidlertid en håndknop eller anden fortykkelse for enden af brættet modsat stjärten, kan man være ret

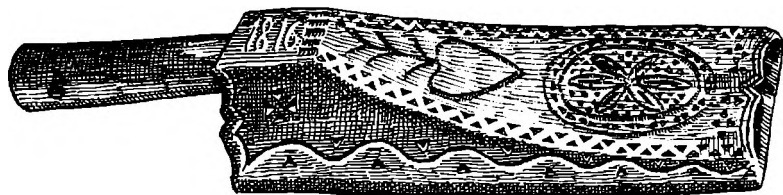

Fynsk banketærskel med fint karvesnit og bemalinger. (Møntergården, Odense).

sikker på, at det ikke er en banketærskel. Hvis redskabet har et meget langt blad, kan der også være grund til at tro, at det drejer sig om et mangletræ. Svenske og finske banketærskeler har ofte langt blad ligesom de øst- og centraleuropæiske, hvorimod de nordtyske, norske og danske gerne er med ret kort blad. Kvadratiske blade forekommer; som oftest er bladet dog smallest ved stjærten og breder jævnt ud, ligesom det er længere, end bredt. Kanterne kan måske have en række buede nedskæringer på ryggen, og i forlængelse af stjærten kan der være en lav ribbe over rygsiden.

Det almindeligste var en lige banketærskel, men i virkeligheden var modellen ikke den bedste, fordi der dannedes vakuum mellem det våde tøj og den lige plade, når den blev slået ned med gevalt, den blev så for tung at løfte igen og trættende at arbejde med. Ikke mindst i Skandinavien gik man derfor efterhånden mere over til et buet bræt. Det medførte, at stjærten ligeledes måtte gøres buet, for ellers kom der ubalance, og redskabets profil bliver derfor som et åbent S.

En stopknop for enden af stjærten blev det undertiden

Banketærskel fra Schneeberg i Sachsen, Tyskland, 1816. Den har meget svær bankeklods med itappet skaft og grove skæringer.

også til, og et omvendt hjerte ses ikke sjældent, – ellers var en roset, en hvirvelroset, en udskåret sol eller – for de buede eksemplars vedkommende – et hestehoved, yndede motiver. De svenske banketærskeler er nok dem, der kan opvise de eleganteste sving. I øvrigt kan man gerne gå ud fra, at jo mere avancerede former en banketærskel har, des yngre er den.

For at beskytte træet kunne det koges i linolie, inden det toges i brug, ellers var oliemaling på stjært og rygside udmærket, og bl.a. i de frisiske egne var det ikke usædvanligt, at der i udskårne dekorer nedsmeltedes voks af forskellig farve, det holdt for det meste udmærket. Ungarerne kunne finde på at indsætte stifter af kobber, messing og måske endog sølv som mønstre på tærskelens ryg.

Kun udsøgte træstykker kunne bruges til banketærskeler, der måtte ikke være knaster i, og det bedste var, at redskabet blev skåret i eet stykke. I de meget tykke eksemplarer er det dog almindeligt, at stjerten er tappet fast, og ligeledes findes der eksemplarer, hvor en buet stjært er tappet ned igennem brættets overside. Konstruktionen har dog ikke været synderligt stabil, og hovedparten af disse tærskeler synes snart at være gået til grunde.

I sin egenskab af kærestegave har banketærskelen en dertil svarende udsmykning med hjerter, solrosetter, stjer-

Banketærskel fra
Samsø med
udskæringer i pladen –
muligt for at give bedre
plads til fingrene.

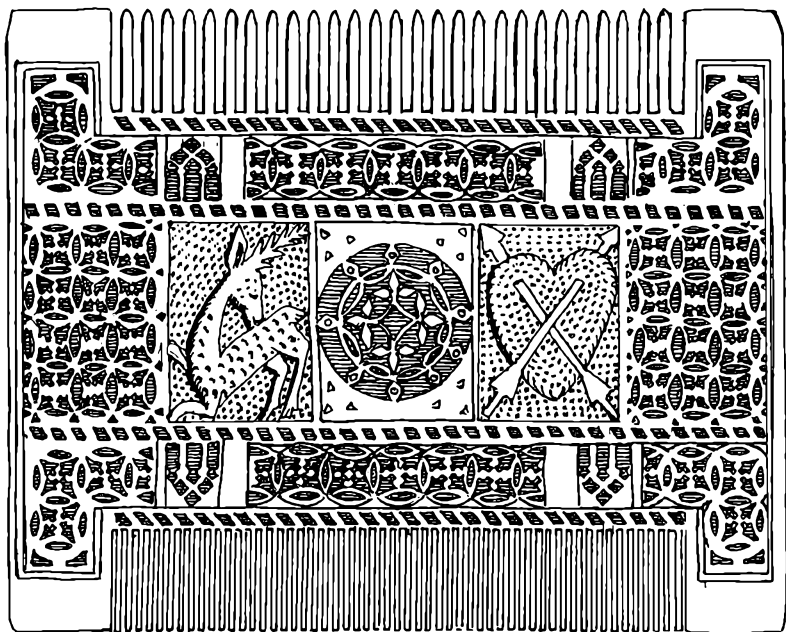
ner, livstræer, næbbende fugle o.s.v., men den unge mand måtte være klar over, at han ved siden af at give sin udkårne et nyttigt redskab, betroede hende et slagkraftigt håndvåben, og det vides, at iltre damer har forstået at traktere det, så det varede længe, inden et nærgående stykke mandfolk kom sig oven på de ørefigener, der blev uddelt med banketærskelen.

Redekamme

Engang hørte redekammene til de ret kostbare genstande, og man havde særlige kammagere, som tog sig af forfærdigelsen. De materialer, der arbejdedes med, var knogleben, elfenben, horn, skildpaddeskjold og buksbomtræ. Da imidlertid kunststoffer som celluloid og ebonit dukkede op i årene omkring midten af forrige århundrede, blev det snart muligt at fremstille støbte kamme, der kunne sælges for en ganske billig penge. De udkonkurrerede ganske kammagernes dyrere produkter, og til sidst måtte det fine gamle håndværk give op.

Man har kendt primitive kamme siden den ældre stenalder, men der er kun fundet få af dem. De har enkelte grove tænder – ofte fem – så måske er det den menneskelige hånd, der har været forbilledet. Deres egnethed til kæmning af håret har nok været så som så, – måske har de snarest været sat i håret som en slags spænder, der skulle holde lokkerne på plads. I bronze-alderen havde man udviklet mere elegante kamtyper med tættere tænder – man havde dem såmænd også i bronze, – nogle ret tunge og hårde frembringelser, som det næppe har været nogen fryd at føre gennem frisuren. Det er ikke utænkeligt, at de har været ritualgenstande.

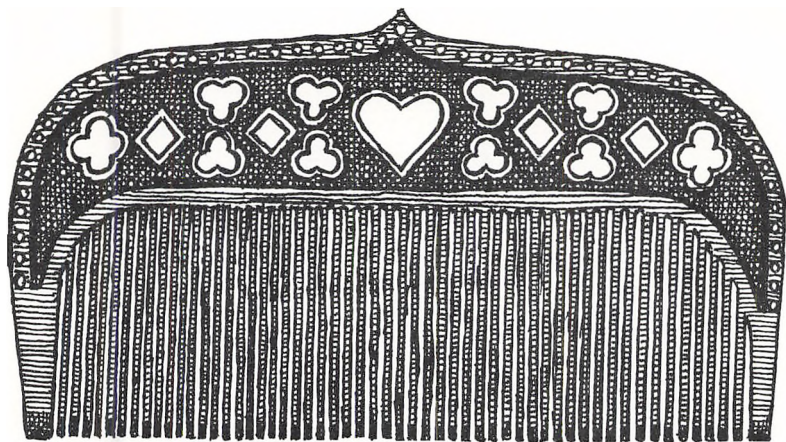
Sent i oldtiden og i den tidlige middelalder vinder de fra Orienten stammende dobbeltkamme eller H-kamme frem. Snart fortrænger de næsten enkeltkammene, hvilket utvivlsomt skyldtes deres større effektivitet.

Gotisk buksbomkam med masværk, hjerte og hjort. Ofte symboliserer et hjerte gennem-boret af to pile døden, det er dog næppe tilfældet her, hvor det snarere er en kærestegave.

H-kammene har en bred midterribbe, hvorfra der ved siderne til de svagere tænders beskyttelse udgår kraftige støtteben. På den måde får den bærende konstruktion ud-seende noget hen efter et meget bredt H. På ribbens ene side sidder de fine tænder, på den anden de tykkere. Der var ganske god grund til, at man netop betjente sig af denne facon: Knogleben, elfenben, horn, skildpaddeskjold og buksbom skal nemlig skæres på langs af fibrene, for at produktet kan få styrke, og de kendes kun i stykker af begrænset bredde. Der var således ikke plads til at anbringe fine og grove tænder i forlængelse af hinanden som på en moderne kam.

I oldtid og middelalder var kammen en meget yndet kærestegave. Manden gav den til kvinden, men der var en

Hornkam med gennembrydninger i form af hjerter, ruder og trepas. Gotisk type.

bagtanke med gaven, nemlig den, at han til gengæld skulle have lov til at lægge sit hoved i hendes skød, medens hun i en uendelighed gennemkæmmede hans lokker. På den måde fik hun lejlighed til at vise ham al den ømhed, han kunne ønske sig, og samtidig befriede hun hans hoved for det utøj, som gemte sig blandt hårene. Eftersom det var den fine kam, der kom i anvendelse til sligt, kaldtes den også luseforskrækkeren.

I gotikken opnåede kammageriet sit absolutte højdepunkt, og især syd- og centraleuropæiske kammagere udførte de mest vidunderlige pragtstykker. Ved hjælp af en særlig dobbeltsav, hvor de to klinger kunne indstilles i forskellig afstand i forhold til hinanden, lykkedes det at få rækker hvor tænderne er helt jævnt fordelt, og hvor man for de fine tænders vedkommende når ned på en afstand af en millimeter eller derunder.

Også udsmykningen blev særdeles storslået. I nogle tilfælde er det gotisk masværk, som præger stykket. Hele midterribben er optaget af gennembrudte mønstre af fili-

granagtig finhed. Man skulle tro, at det havde svækket konstruktionen, så kammen meget hurtigt gik itu, men det er ikke tilfældet, for kammagerne udvalgte deres materialer med omhu, og de forstod, hvad man kunne byde træ og ben.

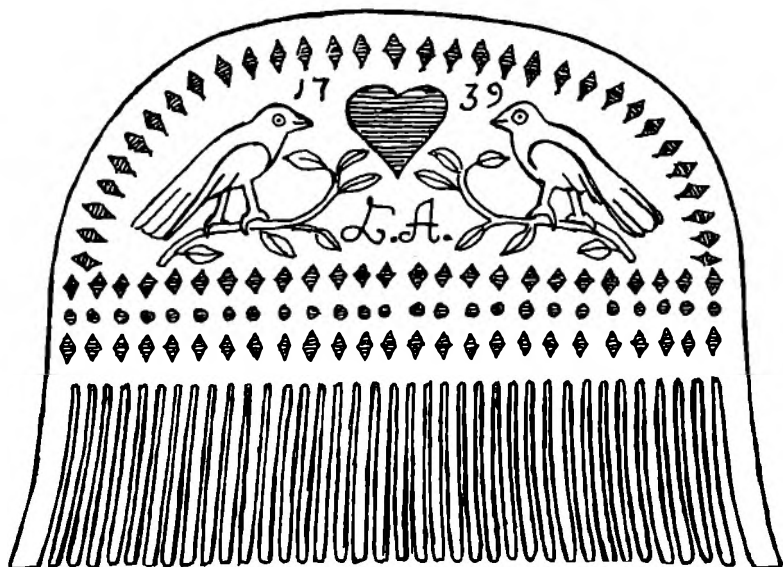
Udover de geometriserede mønstre måtte der naturligvis hjerter, næbbende fugle og anden sentimental ornamentik til, – der var jo tale om kærestegaver. Nogle tilsyneladende drabelige slagscener er også maskerede elskovsmotiver: På den ene side af kammen ser man en fæstning, som stormes af soldater, og som forsvares bravt af andre. Det er kærlighedens fæstning, og medens de angribende soldater alle symboliserer frieren, står forsvarerne for damen, som værger sin dyd.

På den anden side af kammen er fæstningen faldet, og sejrherren, frieren, knæler i en ridders skikkelse for den overvundne, kvinden, som den træske Amor samtidig affyrer en pil imod.

Som man vil forstå, er det en fejltagelse, der går helt tilbage til middelalderen, at det er manden, der vinder kærlighedens slag, og den sande sejrherre lader ham blive i troen, hvis hun er klog.

Folk, som havde magt over økonomien, nøjedes ikke med at aflevere en kam til den udkårne, der medfulgte gerne et spejl, en øreske, neglerenser etc., og måske lå alle herlighederne sammen i et pynteligt skrin. Det var ikke altid praktisk at have spejl og kam hver for sig. Derfor har nogle kamme i midterribben små skydelåg hvorunder gemmer sig diminutive spejle. Blandt sengotikkens kammæssige velsignelser var tillige farvet silke eller ganske tyndt farvet skind, der anbragtes på midterribben over hvilken der så igen lagdes tynde plader af elfenben eller buksbom med gennembrudte mønstre.

Pånittede ornamentter af ædelmetal med lige så ædle

Tysk buksbom-kam med indridsede og sværtede motiver.

stene indfattede, hørte også til gotikkens og den tidlige renæssances kampryd.

I renæssancen oplevede man en stor tilbagegang i interessen for kamme, og det skyldtes den triste kendsgerning, at renlighed i al almindelighed var på retur. Folk holdt stort set helt op med at frisere sig. Kun inden for den mest kultiverede adel holdt man fast ved, at håret burde trækkes lempeligt igennem med en elfenbenskam i fire strøg hver morgen. Samtidig opgav man på det nærmeste kampen imod utøjet, og da der alligevel ikke længere skulle redes lus ud af håret, kunne man lige så gerne spare de fine tænder på kammen, – altså vendte man i mange tilfælde tilbage til en enkeltkam med ret grove tænder.

Som kærestegave beholdt kammen dog sine steder en vis betydning, for ikke mindst blandt bønderne var der stadig

mandfolk, som fandt, at det var en stor behagelighed, når en kvinde gennemredte deres hår. Selv om kammen her havde ret grove tænder og næppe kunne forskrække lusene, så kunne den dog flytte lidt rundt på dem og lindre den ulidelige kløe. Derfor vedblev man i visse central- og syd-europæiske egne at forfærdige kamme, som afleveredes til attråede damer som bevis på ægte kærlighed.

Karvesnit, fladsnit og svidjer er den almindeligste pryde på folkekunstens kamme, ridsede og ætsede samt sværtede dekorer ses ligeledes. I Syd- og Østeuropa var mændene ferme til at lave mønstre med isatte metalstifter – såkaldt pique.

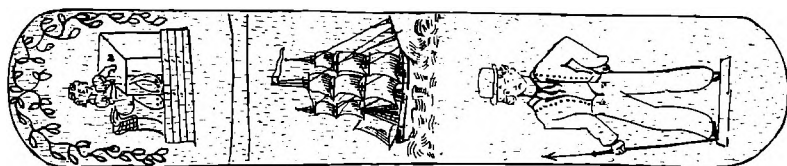
Nakkekamme, der tjener til at fastholde damers frisure, findes i mange smukke udførelser og forfærdigedes ikke sjældent i et så ædelt materiale som skildpaddeskjold. Ikke mindst i lande som Spanien, Portugal og de latinamerikanske områder har de været meget anvendte, og fra empiren og fremefter har de været brugt forholdsvis almindeligt i hele den vestlige verden. De forekommer også med besætninger af ædle metaller og stene. Hvorvidt de imidlertid nogensinde har fungeret som egentlige kærestegaver, er tvivlsomt.

Korsetstivere

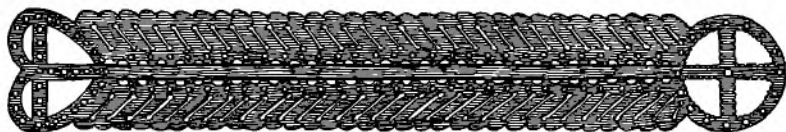
I midten af 1600-årene måtte damerne kunne opvise en ganske smal talje. Helst skulle den være, så en mand kunne spænde om den ved at sætte de to langfinger og de to tommelfinger imod hinanden. Samtidig var brystpartiet hårdt indsnøret, eller den skønne var simpelt hen lukket inde i et fløjlsforet jernkorset. Til gengæld fik skørterne lov til at bruse voldsomt, og for rigtig at give dem vidde, kunne der under dem ligge store hoftepuder – kvindespæk – samt et helt skelet opbygget af smidige hvalbarderibber.

Højerestandens kvinder havde haft kroppen indsnøret og deformeret lige fra de var børn, de kunne overhovedet ikke udføre kropsligt arbejde og besvime ved de mindste anstrengelser på grund af luftmangel. Derfor havde overklassens frøkner og fruer tjenere og tjenerinder på hver finger.

Kvinder af folket, som ikke havde mulighed for at tilbringe livet i uvirksomhed, kunne selvsagt ikke godt gå med et korset, der hæmmede alle livsfunktioner. Da mange af dem imidlertid trods alt gerne ville holde sig modens krav

Korsetstiver af hvalben fra tiden omkring 1800, det viser for oven sømandens pige, der skriver et brev til ham. I midten sømandens skib og nederst ham selv med hvalfangerharpun. Massachusetts.

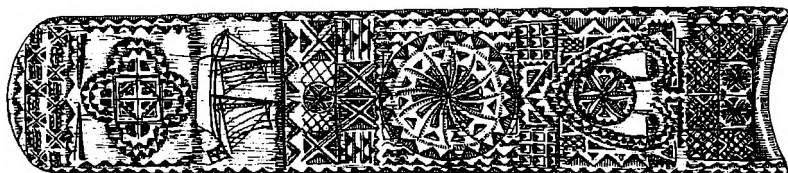
Korsetstiver af hvalbarde med gennembrudte mønstre. England eller Nordamerika slutningen af 1700-årene.

efterrettelige, gik de kompromis'ets vej og stak, når de skulle til fest eller ud at promenerer, en såkaldt blanchet ned i deres snøreliv.

Blanchetten, som på engelsk kaldes en stay busk, er en stiver af træ, hvalbarde, knogleben fra f.eks. hvalkæber eller tandben – elfenben. Blanchetten skulle sidde foran på snørelivet. Enten var der nogle små huller i den foroven og forneden, så den kunne sys fast, eller også – hvad der var mere praktisk – havde snørelivet en lomme, hvor stiveren kunne stikkes ned. Behageligt var det næppe, men hvem vil ikke gerne lide for stadsen.

Blanchetten er fra 20-30 cm lang og nåede fra bryst til skamben, dens bredde ligger mellem 5 og 8 cm, og for det meste ligger dens maximale bredde for oven. I sjældne tilfælde er blanchetten svunget, så den kunne følge kroppens linjer. Forsiden kan være plan, men den er lige så ofte buet eller med en ryg ned langs midten.

Især i Storbritannien og Amerika fik blanchetten stor

Korsetstiver udskåret af træ med karvesnit og ridsedekor (skibet). England forrige århundrede.

Korsetstiver med intarsia af elfenben og ibenholt. England anden halvdel af 1700-årene.

betydning som kærestegave, hvordan det så ellers kan være samstemmende med kærlighed at udstyre en kvinde med et remedium til selvtortering. Nok er det allenfals: Gaverne blev modtaget og brugt, thi mange af blanchetterne bærer tydelige spor af slitage.

Mest uelskværdige imod anatomien var nok eksemplarerne af træ. Man var nødt til at gøre dem ret tykke, så den skønne ikke ved en pludselig bøjning kom for skade at knække dem og få splinter i maven. Til gengæld var der så plads til en udsøgt dekor, hvadenten den nu blev i karvesnit, fladsnit eller svidjer. Man har endog eksemplarer, hvor grundtræet, der gerne er i en brun nuance, er indlagt med mønstre i elfenben og ibenholt.

Blanchetterne af ben kunne gøres tyndere og var måske en anelse smidigere. Behageligst var dog så ubetinget eksemplarer af hvalbarde. Materialet er opbygget af ganske tynde hornlag og ret elastisk.

Ikke mindst interessante er de blanchetter, som skyldes sømandshusfliden eller måske rettere skibsfliden. Når søfolkene var på langfart i månedsviis, var der rigelig tid til at sysle med den slags emner, og egnede materialer var som regel til at få fat i. En ikke uvæsentlig årsag til de overmåde smukke resultater, som de opnåede, var utvivlsomt, at de kun sjældent så deres udkårne, og at længslen efter hende derfor blev så meget større, hvilket igen fik dem til at præstere deres ypperste for at glæde hende.

Det lod sig gøre at gennembryde blanchetten med møn-

stre, især da hvis den var af hvalbarde eller sejt ben. Med træ gik det knap så godt an, fordi det satte en del styrke til derved. Blanchettens sider måtte være lige, så den ubesværet kunne glide ned i snørelivets lomme. Derimod kunne man nok tillade sig en smule særlige forsiringer øverst. Det kan f.eks. dreje sig om et hjerte eller en rosetformig afslutning.

Søfolkene kunne benytte sig af de samme dekorationsmåder som landkrabberne, men materialer som tandben og knogleben var særlig godt egnede til indridsninger, som så eventuelt kunne sværtes i sort og rødt.

Udover de almindelige kærligheds- og frugtbarhedssymboler som er almindelige på blanchetter forfærdiget på landjorden, har sømands-blanchetterne deres egen motivverden. Således var det ikke usædvanligt, at der kom scenerier fra hvalfangst med, og ikke sjældent er de af dramatisk karakter med både, der væltes eller bliver bidt over af sårede rasende kaskelothvaler, medens fangerne pjasker rundt i vandet ved siden af. Til dette kommer mere fredelige motiver, måske prospekter af smilende sydhavsøer med palmer og laguner eller billeder af eksotiske fugle, hvoriblandt paradisfuglen var den foretrukne. At sømandens skib måtte med siger næsten sig selv, og ikke sjældent figurerer han tillige selv på blanchetten. Det er ganske pudsig, at han næsten altid er at finde på den nederste del, som var damens skamben nærmest. Trækket går igen på så mange stay busks, at der simpelt hen ikke kan være tale om nogen tilfældighed. Man må gå ud fra, at han ved sin tilstedeværelse har villet værne om hendes dyd. Og har han ikke haft tilstrækkelig tro til sine egne evner i så henseende, har han undertiden tyet til bistand fra himmelske magter i stedet og anbragt en trompetblæsende engel på samme lokalitet.

Til sømandsornamentikken hører også kunstfærdige knuder og knob, som viser hen til parrets knytning til hinanden.

Udover forsidens billed- eller mønsterudsmykning kan også blanchettens bagside undertiden fremvise noget af interesse. Således har man ikke sjældent angivet såvel modtagerens som giverens navn netop her i stedet for på forsiden, og årstal, der har betydning i forbindelse med den pågældende stiver, er ligeledes at finde her. Ofte er der to årstal, gerne med et par års mellemrum. De henviser da til henholdsvis forlovelse og bryllup. Der kan dog også være stivere, hvor der er en snes år eller mere mellem årstallene. Her er der for det meste tale om den første bærerindes trolovelses- eller bryllupsdag og dernæst hendes datters, thi det var ikke ualmindeligt, at moderen lod sin datter arve dette kostelige stykke, som hun så måtte bære for første gang på sin egen trolovelses- eller bryllupsdag. Efter sigende skulle det være almindeligt, at hvis faderen var omkommet på søen og altså ikke selv kunne være til stede ved datterens bryllup, blev han i stedet repræsenteret af den korsetstiver, som han med så megen kærlighed havde skåret for mange år tilbage. Det ville give bruden velsignelse.

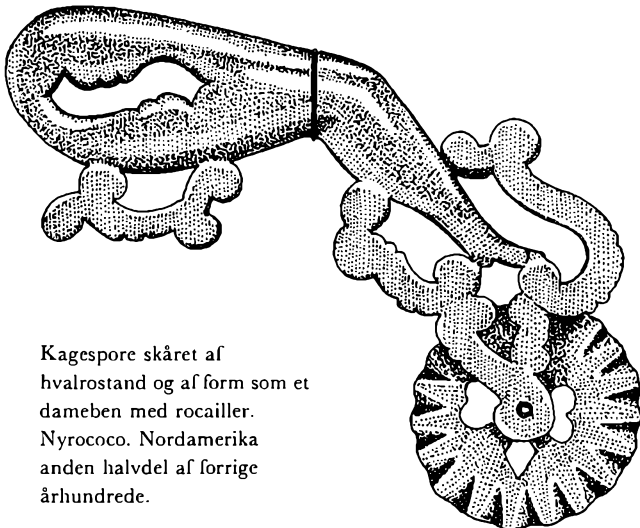
Det er klart, at dekoren på en blanchets bagside ikke kunne stå i relief, for det ville virke generende i den stramme snøring, men indridsede, indbrændte, ætsede eller skrevne billeder, tegn og ord kunne det nok blive til, og på bagsiden af en del stivere står der skrevet længere meddelelser, hvis indhold undertiden kan være særdeles bramfrit, især når det drejer sig om stivere forfærdiget af søens folk, – de har imidlertid altid haft et vist frisprog. Salmever, skriftsteder og andre religiøse tilkendegivelser hører ligeledes til det, man kan træffe på.

Blanchetten var et modedefænomen: Den brugtes flittigt

fra omkring midten af 1600-årene og op til ca. 1700. Derefter ser man ikke meget til den før omkring 1760, hvor den atter bliver almindelig. Den bevarer populariteten til lidt efter 1800 og går så atter i glemmebogen for først igen at blive fremdraget omkring 1860. Den bruges til omkring begyndelsen af dette århundrede, – dog ikke i samme omfang som i de tidligere perioder. Det var hovedsageligt i Nordamerika, stau busk'en havde succes i forrige århundrede, og den har da været så elskværdig at udeblive i dette – i hvert fald indtil nu.

Kagesporer

I Danmark er kagesporen et beskedent redskab, som der sandt at sige ikke er ødslet megen pragt og herlighed på. Den består blot af et simpelt drejet træskaft med en metalholder og et metalhjul med skarp, kruset kant. Den har hovedsageligt fundet anvendelse ved udskæring af brunkager, ostepinde og klejner, og den kendes også under navnet klejnespore. I de angelsaksiske lande er den mere flittigt benyttet bl.a. til at skære smukke kanter på de mange tærter og pier samt til forfærdigelse af det dejfletværk, der lægges over mange af disse lækkerier. Det var derfor naturligt at gøre lidt mere stads af kagesporerne dér,

Kagespore skåret af hvalrostand og af form som et dameben med rocailler. Nyrococo. Nordamerika anden halvdel af forrige århundrede.

og det sker, at man løber på et gammelt eksemplar med lidt karvesnit på skaftet.

De virkelig fornemme kagesporer, der også fandt udbredelse som kærestegaver, forfærdigedes af søens folk. Det var sømænd og – især – hvalfangere fra Storbritannien og Nordamerika, der skar dem, og de evnede at fremtrylle stykker, som enhver pige ville være lykkelig for at blive begavet med.

Man havde det meget hårde tandben af pothval eller hvalros til rådighed, og var man ikke selv om bord på en hvalfanger, skulle det dog være sært, om ikke det skib, som man var med, på et eller andet tidspunkt lagde ind et sted, hvor råmaterialerne kunne erhverves.

Fremstillingen fandt sted på frivagterne eller i perioder med vindstille, hvor der ikke var noget som helst andet fornuftigt for sejlskibenes mandskab at tage sig til.

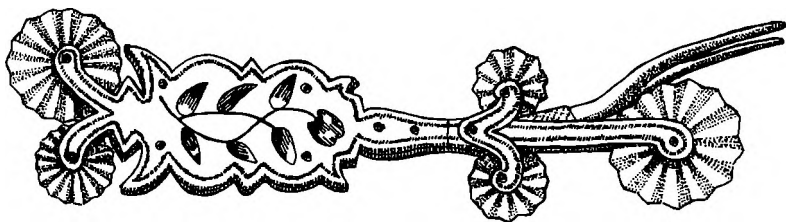
Tandbenet er ret vanskeligt at bearbejde, fordi kun de skarpeste emner bider på det, men havde man først fået savet det ud i skiver af det rette format, kunne det slibes næsten papirstyndt, uden at der var grund til at frygte, at det ville knække under brug.

Der var gerne blandt søulkene konkurrencer om, hvem der kunne slibe de tyndeste og smukkeste kagesporehjul, og det var derfor også både synd og skam, hvis en kagespore kun skulle udstyres med et enkelt hjul. Mange af de maritime kagesporer kan derfor opvise to hjul, og der kendes eksemplarer med op til otte, som er placeret alle tænkelige og utænkelige steder på skaftet. Teoretisk lod det sig vel gøre at anvende dem, men i praksis blev det knap så godt. Slige pragtværker var snarere beregnet til at blive hængt op på væggen som prydenstand og en erindring til pigen om, hvor stor en kunstner hendes tilkommende var. – Jo flere hjul des større kærlighed, sagde man.

Det enkleste var at lave hjulet som en skive med kruset kant. Det var måske også det mest praktiske og renlige i forbindelse med anvendelsen. Alligevel stillede langt fra alle sømænd sig tilfreds med en så beskednen præstation. Man kunne f.eks. nøjes med at lade kanten stå ubrudt. Resten af hjulet lod sig udskære med alskens sælsomt og sirligt sprosseværk. Sprosser som almindelige egre på et vognhjul var for triste. Langt fornøjeligere fandt man det med rocailler, snoninger, stjerner og andre raffinerede formgivninger. Som aksel brugtes for det meste en stump messing.

En pie er forsynet med et dejlåg, og når kagen sættes i ovnen, prikkes der med en gaffel huller i dejlåget, så fugten kan slippe ud. Ellers bliver indholdet klægt og låget sejt. Naturligvis ville den galante sømand ikke udsætte sin hjertenskær for, at hun skulle løbe rundt efter en gaffel, netop som hun med kagesporen smukt havde udskåret dejlåget og lagt det på. Derfor indgår der også en gaffelkonstruktion i en række sporer. Der var flere modeller at vælge imellem: En gaffel, som blot ragede stift ud i luften, kunne man rive sig på, så det mest hensigtsmæssige var for så vidt at gøre den indklappelig, så den flugtede med skaftet, når den ikke var i brug. På den anden side kunne det forvolde en del vanskeligheder at gøre denne konstruktion sikker nok. På nogle sporer er gafflen fikseret for enden af skaftet, og dette kan så være udformet som en havtyr, hvor gafflens grene er horn.

Selv et knivsblad af ben er indbygget i en del kagesporer. Det blev brugt til afskæring af dejender, og ligeledes her var der udmærkede muligheder for at demonstrere opfindsomhed og kreative evner. Foldeblade som ved en lommekniv var en mulighed; – på den anden side kunne konstruktionen blokere, hvis der kom dej i den. De fleste valgte derfor et fast blad, og der blev lavet nogle ganske lækre sporer, hvor

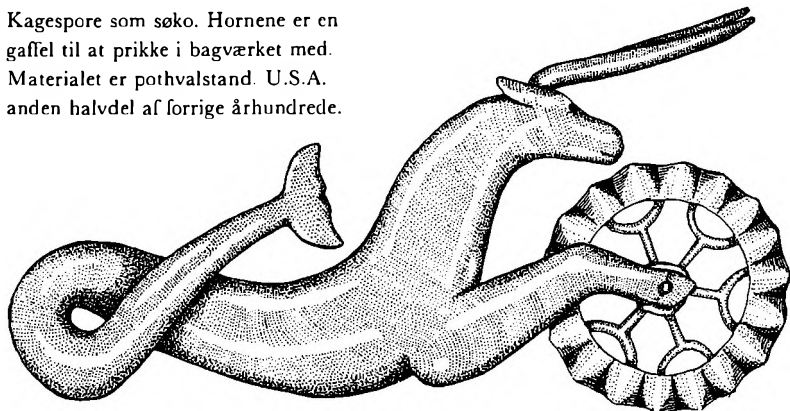
Kagespore med mange hjul og gaffel. Den er skåret af pothvaltand og indlagt med perlemor. U.S.A. forrige århundrede.

skaftet var en fugl, de udstrakte vinger både knive og gaffel til at prikke med. Hjulene holdtes dels af fuglens næb, dels mellem dens kløer.

Skafterne kan være geometriserede med skønne rosetter, stjerner og meget andet, men motiverne kan lige så gerne være hentet inden for dyreriget. Grundmaterialet er næsten uden undtagelse tandben af pothval eller hvalros, men et stykke af det fornemme flodhesteelfenben kan også forekomme. Især ved de geometriske eksemplarer har man benyttet sig af intarsia: små stykker af kokosnøddeskal, abaloneskal, eksotiske ædeltræsarter, rød koral etc. var meget anvendelige til sådanne formål. Undertiden ses også de såkaldte piquearbejder, hvor mønstrene bygges op af indstukne metalstifter. Messing og kobber kunne man skaffe sig, når beslag på skibene skiftedes ud, og sølv fik man fra mønter, som først hakkedes ud i passende stykker og derpå hamredes runde. Gennembrudte mønstre var meget populære, og der kunne opnås en ganske net virkning, hvis man ridsede et mønster i benet og derpå udfyldte ridserne med rødt og sort pigment. Andre farver forekommer, men ret sjældent.

Blandt de animalske skaftformer træffer man bl.a. på nogle drabelige sært slyngede slanger. De skal symbolisere farer, der lurar på sømanden. Fuglen er hans tanker, som

Kagespore som søko. Hornene er en gaffel til at prikke i bagværket med. Materialet er pothvalstand. U.S.A. anden halvdel af forrige århundrede.

flyver hjem til pigen, og en enhjørning, der er jomfruelighedens symbol, skal minde pigen om, at hun bør være trofast imod sin sømand. En flot hest – i dette tilfælde gerne en havhest med fiskehale, har samme betydning som hestehåndtaget på et manglebræt, – den er et frugtbarhedssymbol. En kaskelothval melder om hvalfangerens metier.

En del kagesporer har skaft som et dameben med en lille elegant støvlet, strømpebånd og mameluk. Det var naturligvis den meget savnede hjerterdames ben, og formgivningen fortæller lidt om, hvordan søulkene drømte om kvindeligt selskab og dets behageligheder. Ofte er strømpebåndet forfærdiget af kokosnøddeskal og ligger som en mørk stribe gennem benet.

Der kan undtagelsesvis være indgraveret navnetræk eller initialer og årstal i kagesporens skaft. Hovedparten af dem er dog anonyme og uden datering. Eftersom en del af dem prydes af rocailleværk, er folk tilbøjelige til at tro, at de stammer fra 1700-tallet, hvilket imidlertid næppe er tilfældet: De synes alle at være frembragt ret sent i forrige århundrede, så rocaillerne er nyrococo.

Spejlkasser

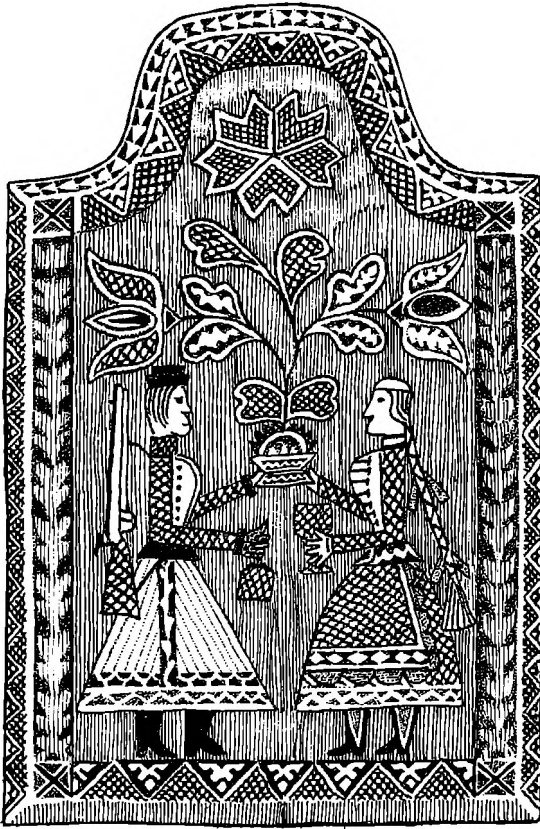
Spejlkasser – eller vel snarere kassespejle, for spejlet sad gerne fast i kassen – var en vigtig artikel fra 1700-årene og op til begyndelsen af dette. Velstående folk havde dem mest til rejsebrug, hvorimod et kassespejl ofte var det eneste spejl overhovedet, som bønderne rådede over. Både hos højerestand og bønder blev kassespejle brugt som kærestegaver, og ikke mindst i det sydlige og østlige Europa opnåede de som sådanne stor popularitet.

Der er forskellige konstruktioner: Nogle er samlede med et hængsel, så spejlfladen blottes, når låget vippes op. På andre kan låget vippes ned under spejlholderne, hvor det fikseres, så det kommer til at danne fod for et skråtstillet spejl. Igen andre typer har låg, som er drejeligt om en tap og altså skal skubbes ud til siden. Endelig er der typer, hvor spejlet er indsat i en plade, der kan skydes ned i den ganske flade kasse som i en lomme.

Kassespejlene er gerne mellem 20 og 30 cm lange, 15-20 cm brede og 4-5 cm tykke. I Vesteuropa forfærdigedes kasserne ofte af mahogny eller andet ædeltræ, og det var ikke ualmindeligt, at ejerens initialer udhuggede i sølvplade eller graverede i et sølvskjold var indlagt i lågets midte.

Fortidens spejle var meget sarte stykker: Der var de kviksølvbelagte glas, som nok kunne gå an, hvis der var tale om et fasthængende spejl. Til et kassespejl, som ustandselig blev flyttet rundt, og som fik en mængde af de små stød og rystelser, som livet nu engang giver, var kviksølv ikke sa-

Ungarsk spejlæske fra Vasboldogasszony, den er af træ og med svidje- og lakdekor i form af intarsia.

gen, for det dryssede lige så stille af, så der kom døde pletter i spejlet. Før de folierede spejle, som man har den dag i dag, dukkede op i forrige århundrede, var det derfor mest almindeligt, at der var metalspejle i kasserne.

Metalspejle havde man for den sags skyld kendt siden oldtiden, hvor de forfærdigedes i kobber, bronze eller sølv, og hvis metallet var rent samt blev omhyggeligt slebet og poleret, gav det et særdeles fint spejlbillede. Til tekniske spejle, der skal være meget nøjagtige og ikke må give for- tegninger, betjener man sig stadig af polerede metalplader.

Men metallet er på mere end én måde sart: Hvis det

Spejlæske med segllakintarsia, Somogy, Ungarn.

kommer i forbindelse med fugtige og fedtede fingre, løber det let pletvis an, og tilgang af fugtig luft kan på kort tid helt spolere et spejl. Hertil kommer, at en poleret flade af ret blødt metal er uhyggeligt modtagelig over for ridser. Nogle skarpkantede støvkorn er tilstrækkeligt til at ødelægge hele herligheden. Derfor var der god grund til at holde spejlet lukket inde, og for at spærre støvet adgang, lagdes der undertiden en foring af blødt skind eller fløjl langs kassens kanter.

Italienerne lavede nogle ganske dejlige kassespejle. De kunne være med intarsia af forskelligtfarvede træsorter eller pålimede finerarbejder – såkaldt marketteri. Fremstillinger af elskende par, næbbende fugle, smukke blomster, hjerter etc., hørte naturligt med til udsmykningerne, men også geometriske mønstre i sten- eller træmosaik forekommer. Bl.a. fra England og Frankrig kendes kasser med stråmosaik. Den udførtes ved, at man tog strå af forskellige græsarter og kornsorter på forskellige modningstrin, pressede og tørrede dem, efter at de først var flækkede, så man fik små

plader, der kunne skæres til og limes sammen. Det lod sig også gøre at farve materialet. Desværre har stråmosaikker vist en kedelig tendens til at falme, så de fleste eksemplarer står i dag kun med en svag afglans af deres fordums pragt og herlighed.

Til dette kommer, at alle finerede og indlagte arbejder er sarte, fordi gammel lim er følsom over for såvel fugtighed som tørke. Står tingene for tørt, smuldrer limen efterhånden med det resultat, at dekoren drysser af. Står de for fugtigt, dekomponerer limen og mister sin bindekraft.

I Østeuropa – ikke mindst Ungarn – havde man fundet noget af en løsning på problemet: Der arbejdede man nemlig med segllakintarsia. Det var segllak af forskellige farver, man betjente sig af. Almindeligst er rødt og sort, men der findes også stykker med både hvidt, brunt, gult, blå, grønt og gråt.

Kunstneren skar ret dybt ned i spejlkassens træ, og han sørgede for, at udskæringernes sider blev skrå, således at forstå, at de var smallest foroven og bredest forneden. I disse udskæringer smeltedes så segllakken og pressedes på plads, således at den bredte sig ud i kanterne. Når den så blev hård, lå den ind under kanterne og kunne ikke falde ud, medmindre træet arbejdede meget stærkt.

I de fleste tilfælde er der kun smeltet én farve lak ned i en udskæring, f.eks. grønt i et blad. Det gav ingen nuancer, men der var drevne lakkunstnere, som nok partielt kunne arbejde flere farver lak sammen, så der fremkom nuancer. På den måde kunne et ansigt, der lavedes med gul basis, få røde kinder og læber. Processen klaredes gerne ved, at man lod en lille dråbe rød lak falde ned på den endnu ikke helt hårde gule flade, hvorpå den arbejdedes sammen med denne ved hjælp af en ophedet knivspids eller – bedre – en lille smal spatel.

Italiensk spejlkasse af oliventræ med marketterimedaillon.

Efter ismeltningen måtte lakken slibes ned i plan med træet, og så kunne det hele poleres. Undertiden blev lakdekoren suppleret med svidjer, hvilket vil sige, at man med en ophedet jernspids eller med små jernstempler brændte overfladiske mønstre i træet. Kombinationen kan være overordentlig smuk, hvis f.eks. et floralt mønster har brændte stængler med grønne blade og f.eks. røde og gule lakblomster.

Et meget yndet motiv på de østeuropæiske kærestegaver var påfuglen. Den står som symbol på evigheden, og i dette tilfælde den evige kærlighed. Påfuglen er tillige stolthedens, skønhedens og forfængelighedens sindbilled, så man må sige, at den passer ganske godt til et spejl. Den var da også et særdeles velegnet objekt, når den duelige lakkunstner for alvor skulle demonstrere sine færdigheder.

Hovedparten af spejlkasserne er dog med fladsnit, karvesnit, ridset ornamentik eller ren svidjedekor, for det var trods alt lettest at arbejde med. De mere raffinerede udsmykninger var man ofte nødt til at lade en fagmand tage sig af. Nogle steder morede de unge mænd sig med at lave piqueudsmykninger, hvilket vil sige små stifter af sølv, kobber, tin, messing – ja, stundom endog guld – som ned-sattes i træ, så de dannede mønstre. De bankedes ikke direkte i, for så flækkede træet let. Der måtte først bores et lille hul til stiften, og for at fastholde den, blev der tilføjet et klæbestof, f.eks. beg.

Selvom kassespejlene sjældent er synderligt gamle, er de ægte folkekunst og meget yndede af samlere.

Kageruller

Bortset fra dens anvendelse i forbindelse med bagekunstens udøvelse, står kagerullen i dag for mange som et symbol på kvindelig dominans i hjemmet; hendes våben, en fortrinlig kølle, et scepter. Samtidig vil man vide, at kagerullen skal opfattes som et fallisk sindbillede, og når kvinden vises med en kagerulle demonstrativt fremført i en truende hævet hånd, melder husgerådet her, at den pågældende kvinde har aflagt sin naturlige feminine blidhed og har overtaget hin mere aggressive rolle i hjemmet, som efter de gamles opfattelse alene tilkom manden.

Velnok som en følge af sin falliske karakter har kagerullen fungeret som kærestegave, næppe så meget i Skandinavien, men i høj grad i de engelsktalende lande. Mest yndede til formålet var de ret slanke ruller af glas, som fremstilledes i Bristol, Nailsea, Stourbridge, Wrockwardine og flere andre glascentre.

En del af de rigtige brugsruller var af massivt flaskeglas – blåligt eller grønligt. På grund af glassets tykkelse er det dog nærmest sortagtigt at se til. For at live lidt op i det mørke, kan sådanne ruller have spækker af andre farver, ofte af hvidt emaljeglas. Man opnåede denne virkning ved at drysse nogle korn af emaljen ud på en ophedet metalplade, hvorpå man rullede den varme, endnu bløde kagerulle hen over dem. Emaljeglasset blev så indsmeltet i overfladen.

Vi kan vide, at disse ruller undertiden har fungeret som kærestegaver, fordi der på nogle af dem er ismeltet nogle

Glaskagerulle forfærdiget i Nailsea, England.

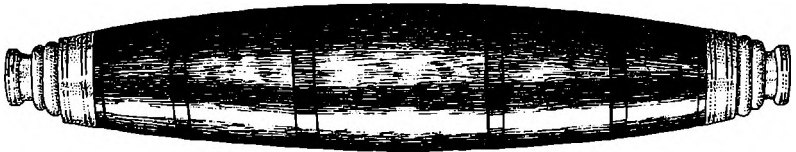
gyldne snirkler, måske af aventuringlas, samt hjerter, initialer og årstal.

Formen på disse ruller, der for hver ende har en håndknop, er for det meste let konveks (tykke på midten), men cylindriske og – sjældent – konkave eksemplarer forekommer ligeledes.

En del ruller er hule. De har håndknopper ligesom de andre, men der er hul i den ene af knopperne, så rullen ligeledes kan fungere som en slags flaske.

Disse ruller har især gjort lykke som kærestegaver. De kan være af blåt eller grønligt glas ligesom de massive eksemplarer. Ruller af hvidt opalineglas har dog også været meget populære, nok ikke mindst fordi det hvide glas dannede en fin baggrund for de emaljeudsmykninger, der ofte ses på sådanne ruller. Helt klart glas blev åbenbart betragtet som knap så spændende, og som kærestegaveruller er de i mindretal. Derimod har de været velanskrevne til praktisk brug i køkkenregionerne.

Det er ofte hævdet, at de hule kageruller udelukkende var at betragte som pynteting, men det gælder kun eksemplarer, hvor en påmalet dekoration har stået hindrende i vejen for anvendeligheden. Ellers var netop de hule ruller særdeles velegnede til udrulning af forskellige meget bløde dejtyper, som uvægerligt hang i en almindelig kagerulles valse, hvadenten den så var af træ, glas, porcelæn eller fajance, blot den blev den mindste smule varm. I den hule rulle blev der hældt koldt vand eller – endnu bedre – knust is, så

Kagerulle af forskellige slags ædeltræ, der er sat sammen om en akse. Knopperne er af hval-tandben. Connecticut, U.S.A. 1800-årene.

kunne den holdes så kold, som det var påkrævet. Den kunne ligeledes til andre formål bibringes langt større vægt end en almindelig rulle, hvis den blev fyldt med blyhagl.

Ikke mindst søfolk brugte glaskagerullen som kærestegave, og udsmykningen bærer i høj grad præg deraf. Den er gerne såre maritim med fuldriggere, ankre, en mand i sømandstøj, hans pige samt evt. tillige fremstilling af hvaler, hvorfor man vel har lov til at gå ud fra, at den ædle giver har sejlet med en hvalfanger. Ydermere ses inskriptioner som: »Dear be true to me« og »May the eye of the Lord watch over you« – Det sidste naturligvis i forbindelse med et øje i en sky. Undertiden ledsages denne manende tekst tillige af et vers om troskab og kærlighed.

Når pigen modtog kagerullen, var den fyldt med ting som te, konfekt, kandis eller krymmel. Dette sidste havde samme betydning som de ris eller den konfetti, man kaster efter brudepar; nemlig ønsket om, at kvinden må blive velsignet med frugtbarhed.

Også salt kunne der være i, og man bandt da et silkebånd om den ene af rullens håndknopper og hængte den op på et spiger ved ildstedet. Her så pigen hver dag til rullen: Var den intakt, betød det, at hendes kæreste var i live, men revnede glasset, skulle det opfattes som et tegn på, at han var omkommet på havet.

Det var en almindelig udbredt tro, at glaskagerullen tillige beskyttede huset hvori den hang samt pigen, som den var givet til, imod spøgelse og onde ånder af enhver art.

Derfor var det også klogt at hænge den så nær ildstedet som muligt, for det er en kendt sag, at meget skidteri netop vælger at gøre sin entré via skorstenen.

Og hvorfor betragtedes kagerullen så som et våben imod den slags?

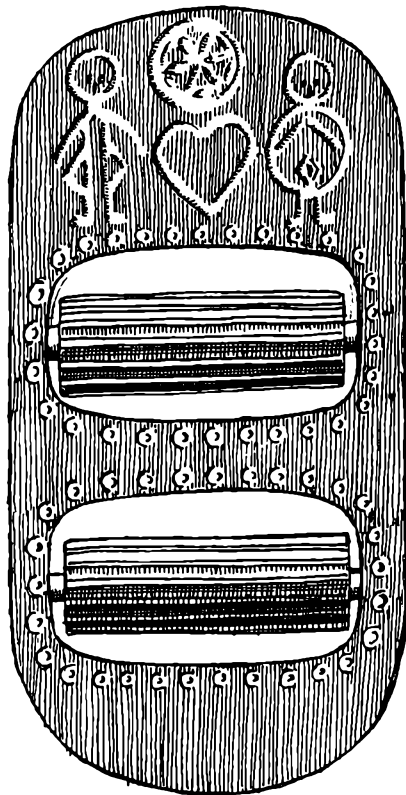
Givetvis på grund af dens falliske facon: Dette symbol på livskraft afskys af mørkets negative og gølge magter, og f.eks. ved de gamle japanske veje står der med mellemrum fallosfigurer, som skal holde de onde ånder, der vil fortrædige fredelige vejfarende, på afstand.

Når kagerullen så ydermere fyldtes med salt, som spøgelses, hekse og underjordiske afskyr, var det ikke sært, at kombinationen udgjorde en magtfuld talisman.

Det var ikke alle sømænd, der havde råd til at få en kagerulle specielt emaljemalet og brændt. De måtte nøjes med at tilføre den en såkaldt kold dekor med oliemaling. Hvor man var meget omhyggelig, blev de steder, der skulle bemales, først ætsede med flussyre, som gjorde glasset mat. På en sådan grund havde oliemaling en mulighed for at holde, hvorimod den hvis der maledes på det glatte glas, snart sprang af. Emaljefarverne, som brændtes fast, holdt bedre, men hvis ikke brændingen var udført med stor nøjagtighed, var også disse farver ret forgængelige.

Ikke blot glaskageruller brugtes som kærestegaver, også træruller kunne gøre fyldest, og søfolk lavede dem undertiden som frivagtsarbejde. Materialet er oftest et eller andet tropisk hårdt træ, og især pokkenholt var værdsat. Dette ejendommelige vestindiske træ indeholder store mængder harpiks med bitterstof. Derfor kan vand ikke trænge ind i det, og alle insekter lader det i fred. Pokkenholt er meget hårdt og fibrene så indfildrede i hinanden, at det ikke lader sig gøre at flække træet. På grund af harpiksindholdet kan det ikke limes, og derfor har snedkrene i stor udstrækning

Rumænsk dobbeltrulle til nudler.
Topdekoration med solroset, hjerte og
mand og kvinde.

måttet gå uden om det. Derimod har drejere og billedskærere haft megen fornøjelse af pokkenholt, og et hårdt materiale, der ikke arbejder, affedter eller angribes af orm, er selvsagt det helt ideelle til netop kageruller. I øvrigt sammensattes nogle af disse sømandsruller af forskellige slags træ, der drejedes op til ringe og lagdes om en fælles kerne, så man fik en flerfarvet virkning. Håndknopperne blev gerne lavet af pothvaltand, hvalrostand eller flodhestetandben, som søfolkene kunne erhverve, hvis skibet anløb Afrika. Flodhestetand er det fineste elfenben, der findes, men de kurante stykker er ret små.

Afhensyn til anvendeligheden er disse ruller uden skåren dekor, for i udskæringer ville dejen hænge fast, og håndknopperne kunne ikke dreje rundt mellem fingrene, hvis de var for meget dekorerede. Først da man nåede frem til ruller med en metalakse, hvorom en valse drejede sig og med faste håndgreb, der ikke gik med rundt, kunne det komme på tale med lidt karvesnitdekor dér.

I England, Skotland og Irland brugtes en del kageruller med rillet valse, der anvendtes til specielt bagværk. I visse egne hørte det sig til, at der blev givet en sådan rulle samt en kartoffelmoser i brudegave. Ruller med skårne motiver i selve valsen er ikke kageruller, de brugtes til smør eller – sjældnere – til konfekt.

I Mellem- og Sydeuropa havde man nudelruller. De består af en ramme med en eller to valser, og rammen er ikke sjældent dekoreret med udskæringer – mest karvesnit. Sådanne ruller har stundom gjort tjeneste som kærestegaver, og der optræder da motiver som hjerter, livstræer, soltegn og stjerner samt initialer eller navnetræk og årstal.

Det skal i øvrigt understreges, at langt fra alle de hule glaskageruller er gamle, de laves for den sags skyld den dag i dag og anvendes i mange engelske køkkener. Desværre sker det ikke helt sjældent, at en rulle af nyere dato forsynes med bemalinger i den gammeldags manér, ætsets lidt på glasset og udstyres med ridser, hvorefter den bringes i handelen som værende antik.

Kærestegaver

De fleste mennesker ser for sig et mangletræ, en banketærskel eller måske et lille fikst udskåret skrin, når de hører ordet »kærestegave«. Disse ting udgør dog kun et såre beskedent udsnit af kærestegave-mulighederne, for sandheden er, at utroligt mange genstande har kunnet tjene dette formål.

Man havde sine favoritter, traditionsting, som har optrådt over stort set hele Europa, og som man ustandselig løber på. En del af dem er omtalt i denne bog, men derudover er medtaget mere specielle emner, for ligesom at belyse områdets alsidighed.

Af indholdet kan bl.a. nævnes: Brudeskrin – Sy og strikkeredskaber – Hovedvandsæg – Væve, spinde og karteredskaber – Manglebrætter – Banketærskler – Korsetstivere – Kageruller etc.

Kærestegaverne var tænkt som opmærksomheder til en pige, man holdt af, men de blev andet og mere: De er hjertegaver fra en svunden tids mennesker til os i dag og til kommende slægter. De taler deres naive, smukke sprog om tro, håb og kærlighed, og til den slags er det altid velsignet at lytte.

135619426

BIBLIOTEKERNE-HELSINGØR